

AUÑEMENDIKO LOREA

Txomin Agirre

Iturria: *Auñemendiko lorea*, Domingo Agirre. Auñamendi, 1966.

Klasikoen Gordailuan:

<http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/A/AgirreDLorea.htm>

Klasikoen Gordailuak egindako lanak oro dominio publikokoak dira, eta, Jabetasun Intelektualaren Legearen arabera jatorrizko idazlanak bestelako eskubiderik ez baleuka, nahi bezala erreproduzi daitezke.

I

AMA-ALABAK

Gertaera zarren albistarik euki nai badozu, neure irakurle euskaldun biotzeko; len-lenagoko emakume gozo maitagarri bat ezagutu nai badozu, zatoz neugaz batera Frantziaruntz; Auñemendi tantaiak igaro daiguzan biok, euskal etxe baten barruan sartu gaitez (atseden bat egiten bakarrik, zerren gero asko ibilli bearke dogun), eta gauza bene-benetan ikasgarriak ikasten saiatu gaitez. Baiña nekatuten bazara, eta bide luzeetan ibilteko gogorik ez badaukazu, zagoz geldigeldirik zeure tokian: zeure gelatik urten baga bear dan guztia ikusiko dozu. Irudimen azkarraren ego zoliak zabaldu ditut, adimenaren argi zerbait erakuslea isioturik daukat, eta emendik prantzez anaiei errietarainoko osterea berealaxe egingo dot, ango barri guztiak zuri ekartearren.

Lenago bere izan naz bertan. Ez dago zein erritan esan bearrik: naikoa da euskaldunen lurrean dala iakitea, eta liburutxo onetan esango ditudan gauza guztiak antsiñetan gertauroak dirala, orain amabi eunkida eta geiango, 638-garren urtetik aurrerantzean.

Nire adimeneko argitxoa ainbeste urte erreskadaren zear barrura sartuko da, gizaldi luzarokoen laino baltz astun guztiak desegingo ditu, eta gaur barriro ikusi nai nitukean laurka gogoangarriak argi eta garbi erakutsiko deustaz. Ames baten gisara sosmau nituan lenengo, gero paper zarretan egiak dirala ikasi izan dot, eta gaur, irakurlea, oraintsu batean neure begiakaz ikusi banitu lege esango deustadaz zuri.

Mendi andi biren erdian ibar eder bat nekusan; or eta emen, ibararren zabalera guztian, mendi-egaletan, mendien gainean, eta zugatzen azpian euren burua erdi gorderik, etxe txiki txiro eta garbiak; eta nire aurrez-aurre beste etxe zar-zar zabal andi bat, aberats iauregi antzekoa. Arriz egiña zan, baiña ez nire egunetan ikusi ditudan etxeen irudira,

pitinga-pitinga, zirika-zirika, astiunearen-astienez leundutako arriakaz iasoa. Etxe au egiteko ez zan arri-errukirik izan; baiña arri-leunketan argiñak ez ebela lan andirik euki uste dot, bata besteen gaiñean ipinten bai baiña: aiñ ziran andi, desbardiñ, koskor eta koskaz beteak: malluagaz beste barik landutakoak zirudien. Iaungoikoak badaki iauregi au zer egikeratakoa zan.

—Goazen barrura atek eregit dagozan ezker —esan neban.

Olesik egin бага, zerren adiñak eta irudimenak ez deutsee iñori olesik egiten; iñok ikusi barik, bada arimako almenak iñok ikusten ez ditu, gizategi andi batean sartuten naz, eta billatuten ditut emakume bi eskue-tako lanetan zeregindurik dagozala: emakume bata naikoa zarra, iruroge-ta amar urte ingurukoa bai, bestea gazte sasoiakoa. Emakuma zarrenak idunetik eta beraiñoko soiñeko bategaz gorputz guztia estaldurik eukan, ule zuri ondo orraztuak burustalki zuri garbi baten azpian gordeten zituan, bekoki zabal zimurtsukoa zan, begi andi leiñargizkoak malkoz beteak ikusten iakozan, arpegikera guztian emakume on utsa zirudien: andra Luzia zeritxon. Neskatilla gazteak zeruko aingeruen antzeko arpegi biribill gozo leuna eban; gaztaiña margoko ule ugari eder, kopeta aldean eta belarrondoetan, berez, egokitasun andiagaz kiskurtua, eta begi baltz batzuk bai! eztitsukoak ziran Mondarrain mendiko lorarik eztitsuenak baiño; ederragoak goizeko izarraren argitasun biguna baiño; garbiagoak Lamiñ-errekako ur garbi leiarrak baiño, erruezagoak umetxo iaio barri batenak baiño. Ez zan andia, ez zan txikia, ez zan zabala, estua ez zan: dana zan ondo neurtua emakume onetan, eta bere ibillera eta jira-bira guztiak oso liraiñ eta egokiak izan bear eben.

Ni sartu nintzan une, aida edo liparrean geldirik egoan tinka-tinkaro bere Amari begira, maitasunezko begirada orretan bere gurasoa gorde eta poztu nairik.

—Zergaitik negar, neure Amato, —esan eban Riktrudisek? (Au da neskatilla maitagarriaren izena). —Zergatik, alabatxoa? —diño andra Luziak. Ik ondo iakin bear don. Iru egun eta Arnaldo etxera agertu ez dala, eta bildur naz, guda barriren bat or beeko prankotarren kontra asmauta, eure aita euskaldun gudarien buru eta zuzentzaile ipiñiko ez ete daben. Eta ez da gaur orain ogetamar urteko gizona. Guda barririk bada, neure senarrak etxetik urtetea ez neuke gura. Bere otseñ, morroi eta maizterrak bialdu daizala: ez dau beste batek Arnaldok aiña gizon Euskal-Erriaren alde bialduko; baiña etxeko iauna gelditu deilla etxean, bada etxeak bere zaitzalea bear dau. Ganera, Mendiolako etxe-iaunak euskaldun lurragaitik naikoa egin dau orain artean. Ia bere bizitza guztian

euskaldun gizonen nagusi izan da, eta Arnaldok bere sanetako odolagaz ortxe busti dau sarritan gure lurra eta ortxe nunbaiten ikusi ditu iausten bere seme morrosko biak, Ioanes eta Iñigo, banan-banago mutillak, eure anaiak, Riktrudis! eure gurasoen poz eta atsegiña ziran ondorengoak. I oraindiño umetxoa intzanan eta...

—Baiña, nondik, Ama, datorkioz, aiñ bidebagako gogamenak? Ez da gure Aita etxetik kanpora beste askotan bi eta iru egunean egoten? Ez da lagunakaz eizera ioana izango?

—Ez, enetxoa. Ez da ire Aita aspaldietan eizera ioan. Nire gizona atzo goizeko umea ez da: bere lepo gaiñean larogei urte daroaz, asko nekatua dago, eta gordin itxurea badauka bere, ez dago gordiñik biotzean ez bada. Bai iñoiz eizera. Ai orduan! Azkarrak ziran Arnaldoren anak, argia eta itzala batean bere begia, gogorra bere besoa, beso gogorrik gure mendietan bazan. Zenbat abere ikusi ete dira ire Aitaren aizkorapean! Gure oiñen azpian daukaguzan naurrak zer bait esaten deuskune. Artza bazan, otxoa bazan, basauntza ban, etxe onetara eiza ugari betorren orduna. Arnaldo, seme biakaz, emen inguruko larrabere guztiak amaituteko naikoa zan; baiña lagun asko etorten iakozan etxera, eta or ibillten ziran aldra andiak, oiuka, deadarka, garrasika, mendirik mendi, ibarrik ibar, basorik baso, euran eta edurretan, zeru garbian eguzki ederra agertzen zanean legez bardiñ, eguna baiño lenago iagita gabeko orduetaraiño. Urteak dira orrelango barallirik etxean sosmau ez dodala, urteak abere naurrik Mendiola sartu ez dala. Dana dago emen zarra, etxea eta etxe-koak, eu izan ezik, Riktrudis. Gure semeak il ziranezkerotik, Aita zarrak zankoa loturik dauka etxean, zu ikustean dauka bere poztasun bakarra, eta ez dau etxetik urteten zeregiñ andi eta premiñazkoren batek deitu ezik. Eta orduan bere beti bialtzen dau norbait non eta zetan dabillen esatera. Larunbat goizean, eu elizan intzan bitartean, Ozinbelzko Otxoaren morroi bat etorri iakon eske, ixil-izketan egon ziran biak, eta ioan ziran, neuri agur bat egin бага, eta euri bere ez, Riktrudis! Astelen arratsaldean gagoz, eta ez da iñondik agiri, ezeren barririk ez da. Zer deitzen?

—Deitzot, Ama, gudarik dan edo ez dan ziartu ez dakigula, eta balitz bere, ez litzatekela izango Mendiolako Arnaldo, larogei urteko gizona, euskaldun gudarien buruzat iarriko leukeena. Euskal-Erriak badaukaz gizon goiendeko zintzoak: ara or Saratzupeko Lope, indarra besoa, argitasuna adiñean, sua eta garra berengandeko biotzean daukana: ara or Ametzuko Gaispar, gizon leiala eta zuzendari burutsua: ara

or Etxegoieneko zaldun gazte azkar eta izen andikoa; ara or Diego Etxalar eta Urdatzko Gonzalo napartarren gidari errimeak: ara or...

—Alperrik diardun, Riktrudis. Esan dozan eta esango dozan gizon guztiak baiño izen andiagokoa da ire Aita, eta orregaitik, eta zartasunari emen gordeten iakon begiruneagaitik, berak nai badau, euskaldun gerrariaren zuzentzaillea Mendiola Arnaldo izango da. Eta nik neure senarra ondo ezagututen dot.

Guda barri bat oster, gure artean, guztiz erraz sortuten dan gauzea da. Eun urte oneetan guda bat amaitu orduko beste bat asi oi daroagu, or beeko prankotarrakaz, gu menderatu eta euren legeen azpian ipiñi gura gaituelako. Orañ berrogeta amaseiren bat ure 581garrengoan, iatzi ziran menditik gureak, otso amorratuen antzera, eta eroan zituen arerioak beterritik zear igesik gure lurretatik kanpora, artalde bat euren aurrean otsoak eroan oi daben era berean. Txilperiko II-garrena bialduta, Bladastes dukearen agindupean etorri ziran barriro: ugari etorri ziran, txiñurriak baiño ugariago, gure mendietatik euren etxadietarako zerbait eroateko asmoetan: baiña txiñurriak baizen erraz euskaldunen oiñazpian zapalduak izan ziran, eta Bladastesek galdu zituen betiko bere agintea eta bere izen andia. Bosteun eta larogeta seigarrengo urtean egin zan beste sarrera on bat; eta bosteun eta larogeta zortzian beste bat, gogorragoa eta ohea, bada gureak eldu ziran Adurren ertzeraiño: an ikusi eben alkar Teobaldo dukearen ienteak eta eure Aitaren agindupekoak, an ezagutu eben Teobaldorenak zenbateraiñokoa zan menditarren besoa. Baiña ezin eben etsi: bosteun eta larogeta amalauan, Txildeberto Erregearen seme Theodoreto eta Teodoriko agertu iakozan oster bere, iñoiz baizen indar geiagogaz, euskaldunai arpegi emotera: gureak ustakida geiegian egozan, eta ez ziran batu garaian eta bear ziran aiñan, eta prankotarren odolagaz erreka zabal gorriak egin bazituen bere, menderatuak zian ziran. Euskaldun bakotzak eun prankotarren kontra iardun eieban, eta milla listor bere, artz andi bat itoteko maikoa dira, guztiak bat egin ezker. Orduko naigabea gizonen artean zer zan! Orduko negarra emakumeetan zelango!

Egia esateko, ez ziran gero prankotarrok euskaldunakaz ain gaizki akindu: Jenial kondea izan zan emen erbestetarrak ipiñiriko agintaria, eta urte batzuetan beragaz bakean bizi izan giñan. Baina ez luzaroan. Etorri iakun gero beste agintari barri bat, *Aighinam* izenekoa, Sajontarra. Aserretu ziran gureak gizon orregaz, eta asi ziran errierta barriak. Aighinam gizon gogora zan, eta gogorrean gura eban agindu, baiña euskaldunagaz gauza on gitxi atera leike gogorrean. Aighinam kendu ebe-

nean, bialdu euskuen Amando, gizon zuzuna, ona, eta euskaldunakaz gauza askotan bat egiten ekiana. Alanda guztiz bere, beti izaten genduan zerbait: ez zan Amando iatorriz euskalduna, eta emen, euskalduna izan ezik, atzerriko agintariakaz, doneak izanda bere, ez da egundo gauza onik izan. Oraingoa bere ez da ain txarra, baiña zerbait badarabilgu beragaz. Gaur goizean Pedro Mari gure otsein zar eta leialari deitu deusatz, Arnoldoren barriak iakitearren, eta Pedro Marik esan deust guda-zurru-murroa badala, zerren Ozinbelzko iauregian daukeen batzar bat euskaldun agintari askok eta Erebi mendirontz inguratu diran, Otxoak deituta, Urriña, Ziburu, Donibane, Getari, Bidart eta beste itxasaldeko iente biziak; eta beste aldetik, Ustaritz, Aitz-barren, Kanbo, Ezpeleta, Ioldi, Donesteban, Donibane, Garazi eta beste erri askotako mutill sendoak.

—O! Zer negargarria dan, Ama, gizonak, anaiak izanik, alkarregaz beti gudetan ibiltea.

—Ez dakin ondo, Riktrudis, zenbateraiño dan negargarria; ez dakin zein otza, zein bakarria gelditzen dan etxea, etxeko iauna gudetan dabilen bitartean! Zein luze eta tristeak izaten diran guda eretiko orduak bakartadean dagoanarentzat! Baiña nai eta naiezkoa da gu azpiratzera datozenen kontra guda egitea. Zek dakarz gure mendietan iente arrotzak? Zer galdu iake basoan? Zer deusegu zor? Ezer galdu badabe, emongo iake billatzen dogunean: ezeren zorrik basdaukagu, emongo deusago arpegia zorrari; baiña gure ekandu zar, oitura on eta txaboleta-ko ienteai itxi daioela bakean: bego geldirik arrano goitarren abia, arpegiko narrua bere erpe gogorraren artean itxi gura ez badabe ikutzailleak; itxiu geldirik arkaitz-zuloetan bizi dan otsoari, bere agin artean zatitua izan gura ez badau prankotarrak. Bizi bitez arrotzak ordu onean euren erri beietan nai daben erara; baiña itxi daiguela guri gure baso-errian. Beian betarrak, goitarrak goietan, bakoitza bere tokian.

Emengo emakume bakotxa leioi eme aserratua biño aserreago iartan da erbestetar gudaria ikustean. biotzean naigabea eta begietan malkoa dodazala, neuk, Riktrudis, neuk berotu ditut askotan etxe onetako gizonak erbestetarren kontra ioan eitezan; neuk, emakumea, emaztea, gurasoa, Ama izanik! neuk bialdu ditut prankotarren kontra neure senar maiteta eta neure seme kutunak.

—Arriturik nauka, ama, zuk Euskal-Erriari izan deusazun maitetasunak.

—Baiña gaur, —iarraitu eban andra Luziak, Riktrudisen esanari iaramonik egin baga—, negar asko egiña nazalako, edo neure sanetan odolak otzitu iatazalako, edo eu, Riktrudis, lurrean bakarrik gelditu ez

adin, edo etxakiñat nik zegaitik; baiña Arnoldo gurea emengo gudarrien aurretik ioatea ez neuke nai.

—Ez da joango, Ama, ez da joango. Neuk dakit.

—Ez dala ioango, Riktrudis? Euk dakiñala?

—Bai amatxo... Zeure baimenik бага, etxe onen pozerako eta gure arimen bakeagatik gauza onetan sartu banaz, parkatu bear deustazu. Lau ordu badira Pedro Marik Ozinbeltzerontz neure aginduz urten dabela, Mendiolako iaunari esatera, guda barririk bada, ez dedilla guda orretan sartu, bada ez daukala iatorri zuzenik. Zeuk esaten deustazu, Ama, nire Aitak maite nabela, ni ikustean daukala bere poztasun bakarra, neuk bere badakit Arnoldo zarraren biotz leiñargiak zenbateraiño nabten maite, bere mingoztasunen eztigarritzat naukala, bere aingeru iagole zerutarkotzat, milla bidar adierazoten emon deustanez. Orregaitik, bada, nire esanak beragan indar piska bat eukiko dabela uste dot; baiña ez baleukake bere, badaezpadan bere, eroan dau Pedro Marik beste eginkizun bat... Zeuk badakizu —iarraitu eban emen Riktrudisek, dana lotsakarturik, arpegia sugarretan eukala— badakizu zelan Ozinbeltzeko seme nagusiak... Iñoiz ez deusar arpegira begiratu, egundo ez dau berba bat nire aotik entzun, kristinauen areiua dalako; baiña gaur bera dala guda onetarako zirikaria aitu dot eta... Pedro Marik esango deusta, nigaitik ezer egin nai badau Portunek, amatau daiala gudarako sua, edo gitxienez, egin daiala zerbait nire Aita gudara ioan ez dediñ...

Riktrudisek berbetan ziardun bitarte guztian, andra Luzia, eskueta-ko zeregiña itxita, bere alabeari artez artez begira egoan, konkortutako emakume baten antzera. Riktrudisek bere iarduna amaitu ebanean, andra Luziak esan eutsan:

—Arriturik naukan, neure alabea, ezaut ezagututen. Noiztik eta ona az eu olangoa, Riktrudis? Noiz emon don oinkada bat bakarre eure Amaren baimen бага? Noiztik az aiñ eurezkorra?

—Ara, bada, Amatxo, gure etxearen onagaitik, zeu atsegiñ apur bategaz ikustearren...

—Bai, bai, ori bai; bein bere ez don, Iaunari eskerrak, gurasoen onerako ez dan gauzarik egiñ; maite dozuz eta maite abee; baiña zelan sartu az gizonen gauzetan, eta neuk ezer iakin barik?...

—Ez zaite, Ama, aserratu: egia esagon deusut, beti lege. Aurrez gogoratu iatan ez iatzula zeuri ondo iritxiko egitera ninoiana eta...

—Ainbat gaiztoago. Orrek erakutsi bear euanan ez zala ona ik darabilnan asmoa.

—Asmoa —parkatu eidazu, Amatxo— baiña asmoa ontzat euki dot. Guda bat beti da txarra, eta askozaz txarragoa zuzenbidetik ez dato-rranean.

—Eta ik, beastun bagako usakumetxoa, zelan dakiñ guda bat bide zuzenetik noiz datorren? Ori gizonak erabagi bear daben gauzea da, eta emakumeen iritxia iakin bear balitz, irea baiño lenago da eure Amarena, eta neuk esaten deunat bein bere ez dala bide txarrekoa euskaldunak prankotarren kontra asten daben gudea. Riktrudis, ik gaur egin donan lango gauzarik ez dau beste emakume euskaldun batek bere bizian egin. Esango daroe ez daukanala ik eure sanetan arako gure mendiak, gure izate eta izkuntza zarraren alde il ziran anaia erri-zaleen odola.

Andre Luziaren itz-zaparrada guztia irri-barre gozo bategaz entzun eban Mendiolako alaba bakarrak. Baiña bere Amak azkenengo itzak esan zituanean, aingeru zoragarriaren arpegia gorritu zan bat-batera, bere begiak malkoz bete ziran, bere biotza mugidaldatu zan, eta leiñargitasun benetakoaren esanakaz erantzun eutsan bere Amari:

—Ama, ori esaten badabe, ez dabe ondo esango. Beste edozeiñ emakume bestean euskalduna naz ni: neure sanetan neure anaia maiteen odola daroat, Mendiolako etxeko andrearen odola: ez neuke bildurrik izango euskaldun guztien aurretik, Aitaren orde edo Aitagaz batean, neure erriko etsaien kontra, aizkora bat eskuan dodala ioateko, gure lurra, gure izkuntza edo gure izatea zematuz baletoz: etsai ugariak ikusi arren nire aurrean, ezlitzateke orduan ikaratuko nire biotza, ez neuke dardararik izango nire besoan iente arrotzaren buruak erdibituteko: nire geien maite nai ditudan arimako ondasunak ostuteko gogoak balekarrez, guda zuzenean iokatuko genduke; baiña ez dago gaur, Ama, olango gauzarik: gizon gaizto batzuen bidebagako andi-nai izateak edo beste batzuen kurruka-egarria, aspaldietako ikusi ezaiñak, edo norbaiten ume-keriazko eztabaidak, auts artean ia estaldurik egoan su kaltegarria barri-ro bizitu nai dabe. Eta ori ez da ondo: gudara ioan bear da, guda egin be-rra nai eta naiezkoa danean, eta ez batek edo bik bere griña zatar guzitai asete bat emon gura deuseelako. Orregaitik, Pedro Marien bitartez esan deusar Aitari, gure arimen bakeagaitik, anaia prankotarren kotra ez dedi-lla ezertan asi, oraingoan beintzat.

Bere alaba ederraren begi ederrak malkoz beterik ikusi zituanean, andra Luziari biotza samurtu iakon, damutu iakozan esanak guztiak, laz-tanka asteko gogan iatorkon, bere zeregiña alde batera itxi eban, eta, arturik bere iarrilekua, narraska Riktrudisenganaiño eroan eban.

—Ez adi estutu, kutuntxoa, —zirautsan— ez adi estutu; danok dakie emen zein etxetako alabea azan, eta zein ona, eta zein ederra, eta. Baiña, Iesus! Iesus! euk bere andiak esaten ditunan. Ez dedilla gure Aita anaiei kontra asi! Gure anaiak noiztik ona dira prankotarrok, maite? Noiztik ona? Gure arerioak okerrenak ez dira beti?

—Ai, Amatxo! Zeu, antxiñetarik biotzaren erdian daukazu naiga-beak itxuturik ipintzen zaitu. Ondo dakizu, danok Iaungoikoagan anaiak gareala, eta geiago oster sinetakoak dira, eta, euren zorigatzez, euskaldun asko ez oraindaiño. Egia da prankotarrak gure arerioak izan dirala gizaldietan; ezbearreko gauza dongeak egin deuskuezala egia da; badakit euskaldun askoren odol garbia busti eta narotu dituala gure zugaztiak, prankotarrak dirala eta ez dirala; badakit eurakgaitik daukagula euskaldun guztiok biotz gaixoa barru-barruan minberaturik; baiña gizon arrotzak azkenengo gudetan egindako marrik kanpora daukaguzan artean, gure ekandu zar eta izateko ereari geiago ikututeko asmorik baga bakean bizi diran bitartean, gu legez kristinauak dirala gogoratu nai dot; neure lenengo urteetatik biotzaren erdian sosmau neban gorrotoaren su-garra amatau gura neuke; Kristo Iaunagan neure anaiak legez begiratu gura deusset prankotarrai, iruntzi-alak iruntzita bere. Kurrukarako gosea Iaungoiko guzurrezkoen erakusten oker bat baiño ez da: parkamenduko erakutsia, Kristo Iaunak zeruetatik ekarri euskun egia zuzena.

—Ai neure alabea, ez aiz i Ama.

—Baiña bai kristinaua, eta zeu, Ama izan arren, kristinau benetakoa zara gaiñera, zeuk uste dozun baiño ohea.

—Itxi daiogun gauza oni bakean, eta esan eidan gudarako bide onen iatorria zelan iakin donan.

—Bai pozik, Amatxo. Ara bada: gaur goizean, sarri oi dodan legez, Amando apezpikoaren oiñetan autorra on bat egiteko usteagaz, done Pedoren Elizatxora ioan naz. Neure eginkizunak amaitu ondorean, Amando Kristoren erakusleak beragana deiturik: «Aita non dozu, Riktrudis?» itandu deust. «Aita, erantzun deusat, nire Aita, orain iru egun dala etxetik kanpora dabill, non ez dakit, iauna». «Ozinbeltzeko batzarrean egongo iatzu, beste etxe iauntzetako gizon askogaz batean», esan dau Amandok. «Beraz, —asi naz ni itaunketan— euskaldunak zeregiñ astunen baten gaiñeko batzarra dauke?» «Bai, —iarraitu dau Amandok—, bai, eta gauza onerako ez. Lengo baten, prankotar agintari batek eta Ozinbeltzeko Portun seme nagusiak, Aitz-barrenengo Eliza aurrean eztabaidaren bat izan dabe. Prankotarra bere bidean elizara eioan, eta Portun orrek, sinizte bagea eta arroko samarra zelan dan,

fedearen kontra zerbait esan eta barre eta ziñuren batzuk egin bear izan eutsazan fedezaleari, eta onek Iesukristogaitik arpegia erakutsi ebalako, alde batera eta bestera gizonak iarrira ukabildakaren batzuk alkarri emonak izan bear dabe. Ordutik ona, or dabill Portun su eta garrak arturik, euskaldun altsu guztiak deiezka, Aitz-barrenen iazo zana berak nai daben eran guzurraz apaintzen, eta alde guztietan deadarka, ez dagola lur onetan gauza onik prankotar guztiak inguruetatik bein betiko kendu baga. Aitz-barrenengo kristinauak Otxoaren mandatariari ez deuse abegi onik egin, baiña beste euskaldun kristinau askok, ez iakiñean, ontzat emoten dabe guda barri gogor bat prankotarren buruko arrota-sunak kentzeko (alan diñue), eta ez dakit emen zer gertauko dan, bada guzur-zaleak berenagaz urtetearren asmautako guda bat Iaungoiko egiazkoak ezin leike ezertara bedekatu. Nabillen toki guztietan bakezko mandatari naz ni, ez prankotarren aldekoa; (badakizu Dagobertok bere lurretatik erbestetua nazala, baiña alan bere ona besterik ez deusat opa) ez euskaldunen arerioa: gizon guztiak ditut nik adiskide eta geiago Iesusen adiskideak badira: gizon guztiak gura nituke nik maitetasunezko lokarriak alkar, eta orregaitik eta oraingo aizkorak artzea ondo ez dalako, euskaldun eta prankotarrak alkar barriro io eztaien alegiñak egin bear ditut.

Bart arratsean Ezpeletako Ubero zarragaz egon nintzan, eta gizon arima garbiko aren laguntasuna badaukat, gaur goizean zuen etxera ioateko nengoan, eta poztasun andi bat artu dot zu emen ikusi zaitudanean. Mendiolako etxea izen andikoa da Euskal-Errian, eta etxe orretakoak nai izan ezker... Arrenez naukazu, bear bada, Riktrudis, Iesusen izenean. Zuk neure lanbidean lagunduko deustazu; ez da alan? —Pozarren, iauna, —erantzun deusat. Niri arrenik egin bearrik ez daukazu: nire arimearen gidari zuzena ia urte bi onetan zu zara, zeure gogoa da nirea, zerren zeure aotik entzuten dodan Iaungoiko maitearena. —Bai, zure biotzaren barri banekian nik: zuk lagunduko deustazu, bada; baiña zure Amak?

—Nire Ama ona da, Iauna, —esan dot. —Bai, bai, ona da —iarraitu dau— badakit ondo, guztiz ondo dakit; baiña prankotarren aldetik ainbeste miñ artu dau gaixok eze... Ara, Riktrudis, Pedro Mari morroi zarra Aitagana bialdu egizu... Amari esan barik. Zure Aitak zure begietatik ikusten dau, eta ona da, eta iakin daienean... Amari gero esango iako.

Onenbestegaz agurtu gara, eta badakizu zeuk gero zer egin dodan. Ondo egin dot, Amatxo? Baietz esan eizazu, eta guztiz atsegindurik ipiñiko nozu.

—Ondo... bai, Amandok esan deunana egia bada... eta egia izango da, apezpiko iaun egizalekoak esan dabenean; baiña ez dakit nik zergaitik naiagoko neukean berak Aitza-barrengo iazoera orren gainean esan deutsun guztia guzurra balitz. Ain nago prankotarra buruaren erdian beste zartada bat emoteko gogotsua!... Eta zergaitik gura ete eban Amando iaunak euri emon deunan eginkizun ori ire Amak bereala ez iakitea?

—Ez dozu igarten, Ama? Len bere esan deutsut bada. Zeure biotzaren erdian daukazun naibageak pranko eta euskaldun arteko gauzak ondo ikusten isten ez deusuelako.

—Naibageak itsutua ete nauka bada? Iesus milla bidar! Nik bere, beste gauza guztien gainetik kristiñau izatea gura dot ba. Samiñez betarikako Ama Maria, lagun zakidaz!

Zeruetako Iaun Egille ona, parkatu eidazuz neure zorrak, nik neure zordunai parkatuten dautsedan era berean. Bai, miñ andia artuten dot, baiña guztiai parkatuten deutset.

II BATZARRA

Ama-alabak Mendiolan itxita, euskaldun gerralari zar batzuk ezagututeko aukerea ez galtzeagaitik, Ozinbeltzera ioan nintzan ni, mendiz mendi.

Errekondo zakon batean egoan Ozinbeltz ketan eta lainotan. Keia, etxe inguruan egozan guda-gizonak egindako suarena zan; lainoa erreka ertzetatik igondako lurrin edo ur zeia.

Otxoaren iauregia egoan tokiak egoki piñiriko izena eban, Ozinbeltz. Bira guztian aldats andia eukan, Nibe ibai alderuntz izan ezik; ipar edo ego-aldetik, ia zutindurik egozan mendietako zugazti aritzez eta artelatzez ondo beteak; eta sasi, lar, ota, errolantz eta beste sastalari mueta askogaz iosirikoak, itzaltasuna emoteko aukeran egiñak zirudien. Basurdeentzat ez zan lekua makala.

Erreka ariari iarraituta bdie ziortxu bat billatu neban, mendian bera. Iatzi nintzan. iauregi-aurrean goitik usten zan baiño toki geiago egoan. Erreka ertzean landa bat dago luze luze iarrita, zabal zabal ez baiña; eta landa orretan, or aldra bat eta emen bestea lurrean erdi etzinda, mutil morrosko eta gizon ederrak ziran geienak! Begi baltz andi bigunak zituen, betazal luze luzeak, bekoki zabal garbiak, ule baltzeran edo gaitaiña margokoa lepotik bera, samatik belaunetarañoko soiñekoak uel bategaz gerrian loturik, eta ardi ari edo ule lodiaz egindako oial zati edo *mantarrak* berna lodi gainean. Sendoak zirudien gizonok, baiña bai onak bere: gudetarako egundokoak, baiña etsai menderatuentzat txit onak, onegiak: euren begi gozoak ezin eikien ukatu.

Ikusmiratxoa naz, eta bein banaan gizon aldra guztiak ikusi eta zein aldetakoak ziran iakiteko gogoia neukan; baiña geroago ikustekoan itxi neutsen: lenengo euskaldunen nagusi eta buruak ezagutu gura nituan. «Egingo neuke —esan neban— Ozinbeltz etxe andiko atarian, zugazti intxaur urtetsu orren azpian dagozanak dirala». Bai, eurak dira, eta onako aitona zaar ule eta bizar zuridunagaz izketan dagoan ori, Pedro Mari Mendiolako iauna berbera. A ze bepuruak daukazan! A zer sorbaldak! Ez zan ori gaztetan bertan berakoa izango! Baiña urteak urte beti. Azal arrakalatutako arbola zarren antzera zimurrez beteta dago gizagaioxia, eta esku gainetako zan guztiak agirian ikusten iakoz.

Zer ete diñue alkarren artean? urreratu nadin eurakana eta laster iakin neike.

—Bide onetatik ez datorrela?

—Alan esan deust, iauna.

—Eta zelan iakin dau?

—Amando apezpikoak esan ei deutsa, Aitz-barrengo eliz atarian, Portunek eta prankotar batek eztabaidaren bat izan dabela, Portunek Elizara zioan prankotarrari barre eta ziñuren batzuk egin deusazalako.

—Prankotarra Elizara ei oalako?

—Bai, iauna.

—Elizara ei oalako esan dozu?

—Bai, iauna, alan esan ei dau apezpikoak.

—Eta alan izango da. Amando, ondo ezagututen dot neuk Amando, eta badakit gauza bat ondo iakin бага esango ez dabela. Orregaitik Ubero etxe iaun zarrak. Ondo da, Pedro Mari, artuik zer edo zer or nunbaiten, eta ioan adi etxera. Eta Riktrudis da andra Luziari esaiek an nazala biar.

—Neketan dagoz arek zeu agiri ez zaralako, iauna.

—Ioadi, ioadi: an nazala biar gaberako.

Berealaxe, beste zeregitxu bat egindakoa.

Banekian nik zerbait iakingo nebala —niñoan, entzunak entzun nituanean—. Baiña onara etorri nazan ezker, gauza guztien barriak artu artean ez dot gelditu bear. Pedro Mari Portunen billa ioango zan, eta nik, ari iarraitu baiño, aitonan esanak entzutea gurago dot.

Ondo ixillik egozan eurak. Bekoki illun asarrezkoakaz, arpegiz arpegi alkarri begiratu бага, bakotxa gogamen desbardiñagaz egon balitz legez, danak gauza bat bakararra buruan eukenean.

—Zertan gara? —diño onetan Ozinbelzko Otxoak.

—Nik neure eritxia esan dot —erantzuten dau Ubero zarrak—: gizon bik muturketa bat izan dabelako, Euskal-Erri guztia ez da barriro odoldu bear, euskaldunen izenari eta lurrari ikutu eziakonean. Bien artean ondu edo arautu daicla euren eztabaidea; baiña nigana baletor erabagi baten billa, egi zuzenaren alde erabagiko neuke, zein euskalduna eta zein prankotarra dan begiratu barik.

—Bada nik —esaten dau, ukabill biak gora iasota, begietatik txipartak dariozala, gizon sendokote moldakatz batek (Diego Etxalar ei da)— nik, euskaldun bat eta prankotarra burrukan ikusiko banituke, geiagoko barik io buruan eta amaituko neuke erbesteko gizona.

Atserritar guztiak lurpean sartu artean ez dago emen gauza onik.

—Ondo esana! ondo esana! —diño askok.

—Ubero —esaten dau astiro astiro Mendiolako iaunak, Diego eta bere lagunak deadarrak aintzakotzat artu barik—, zure zain egon gara emen ia egun bian, Aitz-barrengo alde orretan zer gertau dan zuk ondoren esango eunskuzulakoan, eta euskaldun batzuk gure ienteari ez deusago deitu nai izan zure eritxia entzun бага. Etorri zara, nekeztxu, eta ez bestetan oi dozun legez guztiz gogotsua: esan deuskuzu, zure ustez, muturketa bategaitik ez dala euskal mendia odoldu bear barriro; eta gaiñera, zugana iñor erabagi baten billa etorriko balitz, egi zuzenaren alde erabagiko zeunkeala. Itz egiguzu emen argi eta garbi: Aitz-barrengo eliz atarian izandako muturketa orretan, zein alde erabagiko zenduke?

—Ez daukat neure gogamena zergaitik estaldu —erantzun eban Uberok ausardi andi bategaz— prankotarraren alde!

Uberok itz onek esanaz batera alderdi guztietatik deadarte gogor zarratu bat iagi zan, zutindu zan Otxoa, eta esku bat aizkora-kirtenean ebala eta bestea ukabildurik, Uberori, izugarritzko amorru batean, eta aotik bitza dariola, esaten deutsa: —Prankotarraren alde eta neure semearen kontra Ezpeletako iauna?

—Bai, —iarraitzen dau Ezpeletakoak, bero bero eginda, zure semearen kontra eta egiaren alde. Zure semeak iraindu dau neure Iaun Iesukristo, Iaungoiko egiazko bakarra, eta prankotarrak atara dau Iesukristogaitik arpegia, eta neuk bere bai, emen, edonun, noiz nai.

Iente guztia asi zan gora-goraka eta garraxika, mingaiñ danak iña-kiñ eta erasorik oker, gaizto, zorrotz eta mingarrienak esan, eta estarri guztiak oi u eta deadarrak garratzenak bota zituen; etzinda egozan gudari asko euren lekuetatik iagi eta batzarreko nagusien inguruan iarri ziran; eta azkenez, Ozinbelzko txakurrak eurak, zerbaiten perill gaiztoa sosmau balebe legez, asi ziran zaunka-zaunkaka. Zer zan ango lazka eta matasea! Baiña Mendiolako Arnaldo ospatsua iagiten da bere lekutik, urteten dau lagun guztien erdiraiño, eskuetako makillea iasoten dau, ixiltzen dira ienteak morroi aserratuak nagusiaren aurrean isiltzen diran antzera, eta bere bizar zuri luzeak dardaraka daukazala, esaten dau gogor eta garbiro:

—Euskaldunak, ezagututen nazue ni?

—Bai, iauna, —erantzuten dabe danak batera.

—Euskaldun ontzat naukazue?

—Bai, iauna, Zein obea?

—Ukatu deusatz nik iñoiz Euskal-Erriari nire beso eta nire odola?

—Ez, iauna, iñoiz bere ez.

—Bada neuk diñotsuet, orain batzuek asmau eta asi nai daben guda onetan, nik eta nireak ez dogula aizkora bat artuko, ez dogula arri bat

iaurtiko prankotarren kontra, eta guda onetan asten danari begi txarrakaz begiratuko deusadala. Ondo esan dau Uberok, eta ez daukazue zergaitik aserratu: epaia beti egiaren alde emon bear da, eta Aitz-barrengo gertaldi orretan egia euskaldunaren kontra dago, edo garburoago esateko, euskaldunarena da errua. Ozinbelzko iauregia ez da Kristoren siñizmenekoa, beste euskal etxadi asko ez diran legez, eta iauregi orretako semeak prankotarra kristiñaua dalako iraindu dabenean, ni iraindu nau eta beste kristiñau asko iraindu gaitu, kristiñau bizi eta kristiñau il nai dogulako. Kristiñau gudarariak, egia iakin dogun ezkerro, ez daukagu emen zer egiñik: bakotxa geure etxera goazen eta Iesusen arerioakgaitik erregutu daigun.

Ez eban iñok Arnaldoren kontra itz bat atera: makurtu zituen euren buruak, eta gizon guztiak asi ziran sakabanatuten ixil-ixillik, arimak atsekabez beterik eroiezala: batzuk gudarik izango ez zalako, beste batzu, oraindik euskal mendi ederretan Kristoren etsaiak bizi ziralako.

Baiña ientea zabaldu baiño lenago Otxoak deitu eban: «Arnoldo, ez zara nire iauregitik era orretan ioango, gaba gainean dozula. Sinizmenak alde batera bota daiguzan: danok gara euskaldunak, eta alkarregaz sarri Euskal-Erriaren alde iokatu dogunak. Nik eta neureak ikusiko dogu biar zer egin bear dogun; baiña bitartean Ozinbelzko ateak zabalik daukazuz, eta sartuko zara bertan apaitara eta lotara. Eta ez bakarrik zu: sartu bitez gainera euskaldun agintari guztiak: danentzat egongo da zer iana eta nun etziña, eta baita morroi gudarientzat bere».

—Mendiolako iaun leiñargia —esaten dau onetan Portunek, iñok uste barik gizonen artean sartuta— ez naz batzar onetan egon azken artean, eta zure itzak baiño besterik ez ditut entzun. gogortxuak izan dira, baiña alan bere, ez nauzu sumindu. Zeuk nai dozula bere ez naz zugaz aserratuko, Eta gainera prankotarragaz eztabaidak arautu eta zuzentzeko neure besoa da naikoa eta geiegi.

Geiagoko бага, gudarari guztiak zabaldu ziran ona eta orra, batera eta bestera, mar, mar, mar, entzun eta ikusi zituen gauzak bakotxak bere gisara zabaldu eta erabagi naian.

Donibanetar gizon biren esanak bakarrik entzun neban nik.

—Zergaitik deitzak, Manuel, ain umill eta itz bigunekoa egon dala gaur Portun, Berez aiñ arro putza izanda?

—Ez al dakik? Urteak dira gizon ori Riktrudisen atzean dabillega eta...

—A! Ta, ta, ta...

III IRU ERESI

Askotan esan oi da, eta egia anditzat daukat, lurrean izaten diran gertaera bakotxaren gainean bere iritxia ez daukan gizon bat bakarra ez dagola, batzuetan emon, erakutsi edo agertu gura ez badau bere. Baiña ez da izaten bakotxak bere adimeneko argi erraiñoaren indarrez asmau edo billatua. Gizonik geienak beren zentzun guztiak ugarturik legez, eta adimendua lotan edo lizuntzen euki oi daroe, bapere lanik eraginte ez deuselako. Orregaitik euren egikizun guztietarako besteen argibidea eta esana bear izaten dabe geienetan edo beti eta iñok zirikatu ezik ezleukee oinkada bat bakarra egingo.

Zeintzuk dira, gaur dan egunean bertan, gure Euskal-Erri errukarriaren samiñak gozaturteko lanean diarduen gizon berezko argitsuak? Euskal izkuntza ederraren gainean bear dan era eta zakontasunbagaz lan egiten daben gizonak zenbat dira? Iru edo lau, edo bost edo sei: edozetara bere gitxi: beste guztiok bataren edo bestearen eritxikoak gara; baiña geure aldetik ondar ale bat ez dogu ipinten...

Iñoiz bere siñistu bagako gauzarik ez eban esango; baiña bai agintarien esana errez siñistu, ume batek gurasoarena legez. Eta bein siñistu ezkerro, olango gizonak siñismenaren alde ipinten dabe laster adimen ugartua, euren biotz andia... eta ukabill gogorra.

Gudari nagusien artean iritxi bi egozan: batzuk guda zorrotz eta ikaragarritzko bat gura eben; beste batzuk (ez geienak, baiña onenak bai), Arnoldok itz egin eban ezkerotzik, barriro gudetan asteko magonean egozala ez eritxoan. Lenengo esan dodan ustekoak ziran Diego Etxalarrek ekarri zituen morrosko gazteak, eta euren guraria ez eben ukatuten. Su andi baten inguruan egozan aldra batean Etxalarren mutillok, beste erri batzuetakoakaz batera, Otxoaren upalategiko sagardauak edaten, eta olango babaguneetan oi dan legez, piska bat birbisturik, batzuk asi ziran eresietan. Orduan, Ustaritsko gizon batek deitu eban: «Non da Peru padar koblakaria? Datorrela ona, eta esan daigula eresi gozo bat».

—Emen al da Peru padarra? —itandu eben besteak. Peruk, alargundu zan ezkerro, ez dau bere Txoldogaingo txabolatik lagun artera urtetan, gertaldi andi batean ez bada.

—Bai, emen da, —erantzun eban Ustaritskoak.

—Datorrela bada, datorrela, —deadar egin eben guztiak.

Eta esan eta egiñ, bere eske ioan ziran norbaitzuk, eta ekarri eben laster, beste lagun batzuen artetik, gizon andi, gurgarri, urteakaz makurturiko bat. Txaloka artu eben upalategiko ienteak. —Ea zarra, ziñoen, euskal koblakari maitea, esan eiguzu gauza gozo bat. —«Gazte egunetako» —deadar egin eban batek. —«Gudarakoa» —beste batek. —Nai dabena, nai dabena —ziarduen geienak.

Koblakaririk onenetakoa zan Peru. Bekian biotz samur eta bero bategaz itz egiten, etorkizunaren barriak ezagutuko balitu legez. Igarle baten antzera itz egiten bekian; iñoiz bere aotik urtendako itz gorituak euskaldun gudarienak berotu oi zituan: baiña egun guztietan ez da gizona tentun batean egoten, eta egun atan ez egoan Peru gizonen biotzak ausardituteko tentun, gogo edo indarrean.

Koblakaria, inguruko gizonak aora begira iarri iakozala ikusirik, gogamena bere lenagoko egunetara iazoaz, bakartadean itz egingo baleu legez, epel-epel, bigun-bigun, samurtasunik andienagaz, asi zan negarrezko soiñuan eresi au esaten.

«Neure emazte
Manu Mari,
Zeiñek ein nau ni
Koblakari?».

Zugaz bizi nintzanean
Baserri zar txukunean,
Gorputz sendoa neukan, da
Maitasuna biotzean!

Maite neban emaztea,
Zar zanean naiz gaztea.
Maite neban! Eta nintzan
Era berean maitea.

Gorputzean odolak otz,
Buru zuri eta azur zorrotza,
Gaur... bakarrik bizi naz ni
Neure errian bertan arrotz!

«Neure emazte
Manu Mari,
Zugaitik naz ni
Koblakari».

Peruk, biotzak bear eban antsikaitza legez, bere lenengo eresi edo kantua amaitu ebanerako, entzule asko batu iakozan, eta norbaitzuk samurturik gelditu ziran. Gizon gazte batek ipiñi eban koblakariaren eskuetan sagardaoz beterikako olezko ontzi bat, Peruri esanaz:

—Jazu eta edaizu, lagun zaarra, eta zeure naigabeok alde batera itxi-zuz. sarrera ona egin dozu, beti legez, baiña bigunegi edo, samurregi edo, ez dakit nik zer esan bere. Ezgaikezuz geiegi oillotu, biar edo etzi iñoiz baiño gogorragoak izan bearko dogu eta. ea, esaiguzu gudarako eresi bat. —Peruk, zurezko ontzia eskuetan ebal, ezpanetara eroan barik, zeruruntz begira, danon erdian, suaren garrak eta biotzeko mugidaldeak gorri-gorri eukala, asi eban bigarre eresia:

«Neure emazte
Manu Mari,
Zugaitik naz ni
Koblakari».

Baiña zu baizen obeto
Maite dot neure mendia,
Euskaldunen iaioleku
Eta aitona zarren obia.

Arrotza emen ikustean
Zaunkaz oi da zakurdia,
Perill ordu estuetan
Erestun koblakaria.

Ta eresiak berotzen dau
Euskal baso-gudaria,
Ta zaukatik ez dago urriñ
Zakurraren ainkadia...

Zenbat bidar urratu dot
Oiuuka neure eztarria!...
Ozinbeltzek, zenbat bidar
Entzun dau nire irrintzia!

Zenbat aldiz berotu dot
Euskal gizonen biotza!
zenbat bidar ikusi dot
Nire ondoren eriotza!

Zenbat aldiz odoldu dot,
Neure aizkora zorrotza!
Zenbat aldiz amaitu dot
Bizar gorridun arrotza!

Zenbat bidar ikusi dot,
Gure mutill menditarra,
Besoetan ipiñiaz
Ekaitz guztien indarra!

Begietan tximisteia,
eta infernuko su eta garra,
Eta aren aurretik igesi
Mendiz beera prankotarra.

Ori, ori, koblakaria —ziñoen Otxoaren mendekoak eta Portunen
adiskideak— ainka eta zaunka, ikaratu eta zatitu eta ian eginb ear ditugu
prankotarrak ostera bere. Aurrera, Peru! Aurrera, zarra!

Gaur naz zarra, eta atzo gazte!
Zein arin doian guztia!
Bitartean idoro dot
Urtien erakutsia.

Gaur badakit ez dala ondo
Zentzun бага zaunka eitea
Eta bakean doianari
Ortz azurrak ezartea.

Geldi oraino, menditarrak,
Bakotxa geure lekuan:
Elduko da ereti ona,
Eta aupa mutillak orduan!

«Ori, ori!» «Ederto!» «Txarto!» «Kanpora agurea!» «Aurrera Peru!»
Iaungoikoak daki zer zarata eta nasteak atera zituen Peruren jiran, azke-
nengo eresia amaitu ebanean. Bakotxak bere nagusiak eukan iritxiaren
alde egiten eban oiua. Milla bat keiña, betzigo eta irain alkarri esaten neka-
tu ziranean, oraindik askoren orruak entzuten ziran: «Aurrera, aurrera,
Peru!» Padarrak, oso beregandurik, eta bapere aserre бага, beti zerura
begira, iarraitu eban erestun:

«Neure emazte
Manu Mari,
Iaunak ein nau ni
Koblakari».

Illargi eta eguzki eder,
Zeru goietako izarrak;
Baso, txara, zugaztiak;
Be-aldeetako ibarrak.

Mendi tantai, errekondu,
Ibai zabal da itxasoak,
Gizonentzat sortu ditu
Gure Egille Iaungoikoak.

Beragaitik bizi naz ni,
Beragaitik gara euskaldun...
gauza guztien gaiñetik
Euskaldunok maite daigun.

Maite dot nik sorterrial
Maite neban emaztea!
Baiña bien gaiñ gaiñetik
Maite dot neure Egilea!

«Neure emazte
Manu Mari,
Iaunak ein nau ni
Koblakari».

Peruk bere eresiak amaitu zituan, eta eskuetan eukan ontzi sagarda-
oz bete lurrean itxi eta alden du zana gizakumen artean. Ez ziran gizonak
berealakoan sakabanatu. Andik eta ordu betera entzuten ziran ondiño
alkarri esaten eutsezan sapokeriak, urriñeko aldetik, bata batera eta bes-
tea bestera zioazala:

—Uutik, saizkel ipurdi arraiuori!

—I, badakit nik ze aizan i, ganbelua galanta.

—Baita i astaputz zantarra.

Baiña ez zana ukabilkadarik izan, eta esanak aizeak eroan zituan las-
ter, mendi egaletako oiarzundetara atsedean mailla batzuk eginda gero.

Gaberdi alderako dana egoan ixil ixillik. Goi aldean zeru garbi,
urdiñ, odei bagea, izarrezko begiakaz lurrera begira; eta beian barriz erre-
katxoa menditik berako arkaitz artean zolitasun eta zarata andiakaz, eta
Ozinbeltz ondoko landa lau louzean geldi geldi, iñor esnatu gura ez
baleu legez; ariztiak iguiñ eta zabunik bage beso orritsuak zerurontz iaso-
az; eta erretxiñol bat makal gainean ereslari. Gizon guztiak lotan egozan,
gau ederraren apainduriak ikusteko adore barik.

IV PORTUN BARRUTIK

Baiña ez egozan danak lotan orraitino. Ozinbeltzko iauregi bazter
batean, Otxoaren seme nagusi Portun bere oe zabalean bira-biraka
begiak ezin itxirik egoan...

Gauza asko igaro iakozan egun atan. Goizean —ziñoan bere
artean— itxaropenez beterik egon naz, neure amorro guztiak aseko
nitualakoan, prankotarra, eta batez bere neugaz burrukan egiñ ebanari,
lurra ian eraginda. Lurra ian bakarrik? Ez, gauza utsa da ori. Basea eta
zikiña iruntzi eragin, makilka zuzitu, nire arpegian ipiñi eban eskua aiz-
korakada baten ebagi, ostikoagaz aoran io, zapal-zapal egiñ, esteak atera,
birrinduta itxi; obiratu bage, bere gorputz odolduaren zatiak, erroi,
buzuka eta arranoak ian eiezan. Baiña ez, ill baiño nenago, azkenengo
orduan, begiak malkoz beterik eta erruki eske eukazanean esan bage: «ez
ekian ik, gizagaoxorrek, zeindegaz ebillan: iakiñ eik ontxe, iñoren lagun-
tasun barik illtzen agoala, Portunegaz ezin leikeala euki iolas, txokorreria
eta arrotasunik, eta bere eskuetatik ezaua aterako eure Iaun Iesukristo
orrek». O! Zer poza eukiko eban orduan Otxoaren seme zarrenak!
Zelango ikara eta bildurragaz begiratu eutsen, egun atatik aurrera,
prankotar guztiak! Baiña arratsaldean bira iakozan bere itxaropenak, eta
bere asmo eta atsegiñ danak iges egin eutsen. Uberok eukazan erruak.
Agure petral malmutza! Etxakon ba buruan sartu euskaldunak guda
barrirako mugonean ez egozala? Mugona emongo neuskio nik ari.
Guragoko neuke io bere buru murri soillean, eta amaituko balebe
Euskal-Erriko arerioak. Gaur naiago biar baiño. Eta gero zarra dala eta,
argitsua dala eta, euskaldun bikaiña dala eta, danak berari aora begira, zer
esango daben zaiñ; eta Etxalarrek esan dabena, eta nire aitak ziñoana...
arraio-arraia! Kristinauak esaten dabe gero, kristinauak. Eurak ei dira
onak eta zintzoak eta lagun geideari Iaungoikoaren izenean gura deuse-
nak. Tximista batek erreko al ditu ba danak! Danak gero, kristinauen
asterrenik gure mendietan gelditu ez dedin. Iaungoikoaren izenean guz-
tiai gura deusea. Gura izatea dok ori. Eurak izan balebe burruka bat nik
izan dodan lakoa.

Eta gaur illuntzean Arnoldok esan dabena? Milla aiñaniñuen agu-
rea! Bere eskuetan egoan ba dana. Berak esan baleu «gudara!» euskaldun
guztiak gudara ioango ziran; baiña berak ezetz esan dabelako, ezetz beste

guztiak bere. Iakiña da emen. Izen andikoa izan da beti eta... Neurea nebalako? Eta zer? Zer eta emen prankotarra, atzo goizean agerturiko arrotz lapurra baizen besterik? Eta zeiniek ez dauka lapur bat irainduteko eskubidea? Kristoren sinismenekoak ezgarala! Sinismen orrek e, ez dakit gainezka eragingo ez ete deustan. Orain artean ondo bizi izan gara fede zarreko gizonok beste euskaldunakaz; baiña emendik aurrerantzean...

Emendik aurrerantzean bere bai. Bearko! Riktrudisegaz adiskide izango banaz. Ez daukat beste biderik. Baiña, madari madariena! Zelan otu iako gaur ezta baiño gozoago dan neskatilla lirain orri bere morroi bat niri bialtzea? Eziñ sinistu bere leiteke. Egiñalak egin ditut bada nik, ezagutu nebanetik orain artean, emakume orren biotza irabazteko; baiña egundo ez nau aintzakotzat artu. Aintzakotzat artu ez! Ez nik eritxi. A! Emakumeak gaitxurizkak dituzu, eta askotan, kanpotik ezer erakutsi ez arren, barruan erabiltzen dabe gogo eta maitetasuna. Oraingoan beintzat gauzeak berak dauka itxuria. uste izan dau Riktrudisek gudan asi bear dogula; gogoratu iako bere Aita orretara iarrita badago, iñok ez dabela atzeratuko; ni nabillela guda billa eta neure eskuetan egoala, gudarik ez izatea esan deutse, eta, zer egingo eban orduan? Egia da, gauzak ondo ikusi ezkero emen dagoana da, Mendiolako alabatxoak bere aita-gaitik begiraturen dabela; baiña, zeinien bidez? nire izena zegaitik gogoratu iako?... Gogoan ete nauka ba beti, edo sarri, edo noizean bein! Zergaitik ez? Emen bakartadean, iñok entzuten ez deustala, esan neike: ni ez naz zatarra, ederra nazala bere amaika bidar esan deuste; Riktrudisek ikusi nau, bai, ikusi nau, begiratu ez deust egin baiña, indartsua nazala badaki; etxe-iauntza onean iaorikoa bere bai... zer gura dau geiago? zergaitik maitetuko ez nau? Maitetuko ete nau bada! Au, gozotasun guztien iturburu amaibagakoa izango litzateke niretzat. Irudituteagaz bakarrik pozaren pozez zoratu bear iat.

Riktrudis zelan ezagut neban gomutau bear dot. Illunabar inguru batean zan, orain urte bi. Egun sentirako lagun batzuk eizera urten genduan, egun guztian ortik eta ona ibilli giñan, eta nekatu ez bada besterik ezigenduan egiñ. Txakurrak billatu ebazan oñatz, sen edo arrastoak urrintxora eruan genduzan. Etxeruntz asteko gengoazala, asi iakun bat-batera trumoia, euria, txingorra eta arria. Baiña zelangoa? Bazan a egualdia! Ez dot iñoiz alangorik ikusi. Eguna garaia baiño lenago illundu zan; baiña ikaragarritzko tximistak argi egiten euskuen noizean bein, ioten zituen zugatzak erdibituaz. Goiak bota zituan bota alak, errekek arrotu ziran; gu, goseak batetik, eta bestetik burutik beatzetara maillatuta gengoan,

eta erabagi genduan, tximistek argi egitean an urretxoan ikusten zan erri batera ioatea. —Badakit zein erri dan —lagun batek esan euskun— ortxe bizi da Mendiolako Arnoldo, eta bere etxean ondoen artuak izango gara. Esan eta egin, buruko tximetatik bera ura geriagula, eta abarka mantarretan ez dakit zenbatbana lokatzegaz, Mendiolako sukalde zabalean sartu giñan. Orduantxe ezagutu neban lenengo Riktrudis. Amesetan iruditut geinkean gauzarik zoragarrienaren antzera agertu zan. Axe da sarrakiua sartu eustana! Bildurtu egin nintzan, beste munduetako gauza bat ikusi baneu legez. Bai, edertasunak badaroa beragaz gizonak konkortuteko indar eskutukoren bat. Ni beinik bein Riktrudisen iazkera, esakera, ibillera eta begiradeak konkortuta itxi nituan. Dana zan aia... aia... ez dakit nik zelan esan bere, barru-barruan gozotasun andi bat emoten ebana. Ez ian, ez edan, ez berotu, ez iñori iaramonik egiñ; kokolotuta, gatzabagetuta, izututa, lotsatuta, Riktrudiseri begiratzeko baiño besterik ez neban egiten. Gau guztian itz bi era onean ez nituan esan. Zer igaroten iatan danak igarri eusten. Ez gaur beste iakiñ izan baneu, mila...! . Ez dot geiagor, orduan baizen ondo, neure aurrean billatu, amaika bidar Mendiolako aldean ibilli naz baiña. Beti Arnoldo, beti andre Luzia, beti arpegi illuna, beti txoria gordeta, eta azkenean atak itxi. Eta ori neuri bakarrik, bada edonoiz dagoz Mendiolako atak zabalik, edozeiniek arkituten dau etxe atan abegi ona: erbestekoak, eta euskaldunak ez diranak bere bai. Kristiñauak dirala eta ez dirala. Badabill or kristiñauon elizetako nagusi bat, Amando edo dana-dalakoa... Uum! Igarten badot nik i... Begi bieta-raino bete bete eginda nago gero...

Gau atan orratino asko egiñ neikean neure alde, neure gain egon banintz. Kristiñauak egiten daben *Aitearen* edo kurutze ori bere ez neban egiñ maia bedeinkatutean. Ez nekian eta! Orduan igarri eusten eta itandu bere bai zein etxetakoa nintzan. Baiña, zer dauka zer ikusirik siñiste bat edo beste eukiteak gizonak geiago edo gitxiago balio izateko? Gaiñera, ez dot nik sinisten ez dodan gauzarik esan gura, eta ez dot esan-go bere.

Eta zertarako? Ibili eta ibili gauzak eskura badatoz. Zeiniek esango eustan niri atzo goizean, gizonen usteak ezin orapillotuta nenbillenean, Riktrudisen gogoan nengoala, eta berak biralduko eustala morroia, bera-gaitik zerbait egiñ nai badot esatera? Zerbait egiñ! Bai, Riktrudis maitea, Riktrudis gurgarria, bai: nai dozun guztia egingo dot zugaitik: auspeztuko natxazu, umilduko natxazu eta... Ez da gero edozelangoa bart arratsean zure Aitak emon eustan zartadea. Eta alan bere ez nintzan aserratu... kanpotik, barruan barrukoak izan arren.

Au bere badok ba ipuiña: neuk gura dot gudea eta neuk ez dot gura. Eta ez da izango gudarik, danentzako beintzat. Ezin bada, Riktrudisek nai izan ezik! Baiña bai batzuentzat. Nigaz aurrez aurre iarri zan gizon-txu orrek, ni bizi nazan artean izango dau areioa eta gudarako bidea. Ikusiko dogu alkar. Bera be, egia esateko, ez da motel itxurakoa; baiña, tximistak ez baituk! ikusiko dogu zeñek lenago lurpera ioan bear daben. Goitik eta betik, aurretik eta atzetik, gabaz eta egunaz, nire geziaren bil-dur izan leiteke. Eta biotzera ioango da gero, biotzera zuzen-zuzen. Aupa! Zer poza nirea gorputz illak oso-osorik lurra ioten dabenean, bere burua arkaitzen baten kontra zatituten iakola! Bene-benetan dala bai mendeka osoa Iaungoikoen atsegintasuna.

Prankotarrakaz daukadazan eztabaidak erabagiteko neu nazala nai-koa esan deusat Arnoldori. Baita izan bere. Baiña lagunik bear baneu, erbestetarren kontra zerbait egin bear dan guztian idoroko dot Diego Etxalar neure alde. Eta lagunak edozetarako bear izaten dira.

Riktrudisen barriak iakiteko oster, or daukat Lope Nagi. A ze morroitxo Mendiolako Iauregian daukazuen ori! Neu nagusi izaten banaz a...

Onetan eta orretan eten iakozan Portuni, goizalderuntz, bere goga-men guztiak, gelditu zan bertan bera aoa zabalik, itxi zituan begiak, eta iarri zan zurrungaka, zurrungaka, etxe atan lotan egozan beste batzuei soiñuan laguntzen: baiña irudimen eta adiñak ez euken lotarako gurarik, eta gorputza zabal zabal ezeren ardura barik egoan bitartean, azi ziran euren aldetik lengo gogamenakaz aria lotu naian. Portun amesetan egoan. Mendiolako nagusi bera zala irudituten iakon: il zirala, ez ekian noiz eta zelan, andre Luzia eta Arnoldo. Riktrudis etxeko andre on on bat zan. Aitorren egunetako bizitzea egiten eben. Abere asko eukezan: artalde andiak. A, ze artaldeak! Zelaiak bete-betean, eta mendi egaletan gora eta gora, gaillurretaraiño, bata besteari bultzaka eta *bee*-ka danak. *Bee* eta *bee* eta *bee*: geiegia zan. Eta esnea? Zenbat esne! Artzaiñak bekarren esnea, lurrezko eta burdiñazko ontzietan, gainezka *zipli-zapla* bidean boteaz. Bera be, Portun, esnez bete eben, bekokiraiño. Bai, bekokia bus-tita eukan, esnez... Esnez? Odola zan eta! Odola, bai, prankotarrak emondako zartaldeak atera eutsana. Prankotarrak! Baiña, zeintzuk ziran prankotarrak? Ezin asmau! An, urrun, urrun, zer edo zer. Edozetara bere antxiñako gauzaren bat, egokida gitxikoa... Riktrudis... Aitor... mendia... laiñoa... gizonak borroka... Zer gizon gero? Ardiak ziran eta. Ez euken bear aiña lekurik, asko ziran, guztiz asko: batzuk itota egozan, eta, bera,

Portun, danen erdian ioteko zorian egoan, eta ito bear eban, ito bear eban!..

Ozinbelzko seme nagusia larri-larri esnatu zan, izerdi patzetan, eta estalkiak idunetik biran estu-estu zituala: egon zan piska batean ganora-baga, etorri zan bere konortera laster, eta iagi zan bereala.

Leio zulora gaztaiña andien itxurako begiakaz urten ebanean, men-dirako bide ziorretik gora gizon-soka luze bat ikusi eban. Ozinbeltzetik euren etxeetara eioazan azkenenکو gudariak ziran.

—Ez da ardura —esan eban Portunek— ez da ardura; etorriko iat niri ondiño garai obea.

V GIZON ARROTZA

Esan ditudan gertaerak igaro ziranetik urrengo egunean, Aitz-barrengo eliz-ondoan Portunegaz aserratu zan gizona Amando apezpikoagaz izketan egoan, antxiñetako lagun bat legez. Zein zan baiña gizon ori? Adalbaldo dukea, done Jertrudisen loba ona, prankotarren erregetzeko semea, Sijeberto eta Ernulfo kondeen eta Alando Reims-ko Lenapezpikoaren anaia. Gizon iakintsua zan Adalbaldo au, guztiz aberatsa, Iesukristoren lege zalea eta onoidade andiakaz apaindua.

—Zu ziñan beraz —zirautzan Amandok, irri-barre amutsuagaz, euren izkuntzan— zu ziñan Aitz-barrenengo burrukalaria. Ez nekian nik, Adalbaldo, ez nekian.

—Burrukalaria erazkiro ez iauna.

—Ez, badakit: ori olgetako esatea baiño ez da. Iatorri onekoa zara, eta zuk, zeurez, burrukarako biderik ez dozu emongo; baiña iñor aurrean iarten baiatzu eta zeure sinisteari ikututen badeutse.

—Bai, iauna, bada; orixe da ni geien geien berotu nituana.

—Zelan izango zan ipuin ori?

—Zelan izango zan? Erregek bialdu nau zeregintxo bategaz Euskal-Erriko marra edo mugetaraino, eta orain, Iaungoikoari eskerrak, baketan gagozalako, eta bake eretian euskaldunak gizon onak dirala dakitalako, zeuri agur bat egitea otu iatan, emengo Elizatxoak bide batez ikusiaz. Asmo onetan, baninoian lengo batean Aitz-barrenengo Elizara, arrentxo bat egin ondorean zeu nun ete zenbiltzan ango Eliz-gizonari itauntzeko usteagaz. Eliza aurreko enparantza edo zelai batean gizon talde andi bat billatu neban indar neurketan burdin luze bat iaurtika, bata orain eta besteak gero, eta danen artetik igaro nintzan egun onak emonez eta guztiak erantzun eusten; baiña norbaitek itandu ebanean: «zein da zaldun ori?» beste batek erantzun eban, neuk garbiro entzuten nebala: «ez dozu ezagututen: prankotar lapur bat». Ez neban iaramonik egin, zerren bat batera gogoratu iatazan gutarrak euskaldunai egindako lur-ostute eta beste dongakeriak, eta alderen batetik egia ziñoala neritxon.

Baiña onetan entzun neban lapurra esan eustanak berak ziarduala esaten: «Eta Elizara doia gero bera, Elizara astegun buru zurian. Esaten dot bada nik guzurtiak dirala prankotarrak eta guzurra euren sinistea».

Orduan biurtu nintxakon, eta bapere aserre barik eta euskaldun fede gaiztokoaren biotza Iesusentzat irabazteko gogoagaz, erantzun neutsan: «Gizona, begiratuizu zer esaten dozun: nire sinistea eta zuen artean askok daukazuena, ez da guzurrezkoa: Iesukristo da Iaungoiko egiazko bakarra...» Ez eustan itxi neure esana amaituten. Esku artean eukan burdin makillea gora iasota, etorri iatan aurreko aldera deadarka: «Zer begiratuizu gero? Zein zara zu emen niri esondeak emoteko? Zure sinistea eta zure gizakoena guzurra dala diñotsut, guzurra Iesukristo eta guzurtokiak zuen Elizak». Asi giñan ez-bai, ez-baian, berotu giñan, eta... baiña ez zan ezer izan: eldu euskuen batari eta besteari eta orretan amaitu zan dana.

—Baiña io egin ei zenduan bada?

—Io edo, ez dakit bada nik, berotasun atan...

—Eta aztu iatzu? Ez daukazu gorrotorik?

—Aztu diñozu? Berealaxe, iauna, berealaxe. Naibage bat badaukat nik ordutik on! Bear bada, bigunago itz egin baneutsa nik gizon ari, bere biotza Iaungoikoarentzat irabaziko neban edo ipiñiko neban irabazteko bidean. Eta orain, neure erruz, neure gorrotoan egongo da, eta neure Iaungoikoaren gorrotoan bere bai. Aita zerukoari, orduko nire arrotasuna parkatu daidala eta ikutu daiola Portun orri bere biotzean.

—Ondo da ori, adiskidea, ondo da. Lan andiak daukaguz emen Iesusen ikastegiko semeok, eta Euskal-Erri guztia Iaunaren sinismenera ekarri artean, lan egin bear dogu gogotik. Orretara etorri naz ni ona, Adalbaldo, eta iakin nai neuke zuk...

Aidean gelditu iakon Amandori miña, esatera eioanari azkenik emon бага. Atari aldean norbait oleska egoan. Iagi zan, «aurrera danadalako», esanaz, eta *tipi tapa, tipi tapa* igon zituen betik gorako maillak, eta apezpikoa eta bere laguna egozan tokiraino sartu ziran Arnoldo eta bere alaba Riktrudis.

—Ordu onean etorriak izan zaitezela —esan eutsan Amandok, ordu onean neure adiskidetxoak.

—Baiña, iauna, —erantzun eban Arnoldok— kanpotarragaz zagoz zeu eta beste ordu baten etorriko gara.

—Ez, ez, Arnoldo —dirautsa apezpikoak, emen dagoan kanpotarra zeuek ezagutu bear dozuena da, eta iarri zaiteze aulki orretan.

Ezari ziran, an egoanb gizon arrotzari zearka edo albokera begira, begiakaz gero Amandori zeñi edo nongoa zan itanduten eutsela. Beste onenbeste egin eban Adalbaldok. Ez eban itxaro bear andirik izan danak bere.

—Au da —asi zan esaten Amando, eskerreko eskua erbestekoagantontz iasota— Adalbaldo kukea, Aitz-barrenen Portunegaz aserratu zan prankotarra.

—Au? —erantzun eben Arnoldok eta Riktrudisek, biak batera, begiak Adalbaldoganontz botaten ebezala.

—Auxe berau. Aspaldietako neure adiskidea da, kristiñau benebenetakoa. Neu ikustera etorri da, oindiño ordu bete ez dala, eta oraintxe neiokon esaten Euskal-Errian zetan nabillen, eta zelan gura neukean biotz oneko gizon guztien laguntasuna Iesusen artaldera etxadi guztiak ekarteko. —Nai neuke iakin, duke iauna —iarraitu eban Adalbaldori arpegi alaiagaz begira— zuk lagunduko deustazun edo ez.

—Iauna, zer esanik ez dago: nik gauza orretan neure indar guztia-kaz lagunduko deustut —esan eban dukeak.

Eta au erantzutean Riktrudiseri begira egoan, eta Riktrudisek erakutsi eutsan begiakaz bere oniritzia. Arnoldo berutz begira egoan, bere gogarteakaz gogaketan.

—Baiña beste ipuiñ bat dago emen. Orretarako bakea bear dogu, luzarorako bakea.

—Nire aldetik, iauna, betikoa izango da. ez naz ni guda zalea: —eta au barriro Riktrudiseri begira egoala esaten eban— guda batek bere atzetik dakar, laguntzailletzat legez, nekeak, goseak, aserreak, gorrotoak, kurrukak, negarrak eta odol-errekak; eta nik, alkarrenganako maitetasuna, zer iana, iakinbidea eta biotz barruko atsegintasuna gura nituke erri guztietan.

Riktrudisek, bere burua piska bat bi bidar makurtuaz, erakutsi eutsan bere baimena arrotzari. Eta arrotzak, baimen orrek indartu baleu legez, iarraitu eban bereala:

—Nire eskuetan balego, gure artean bakea betikoa izan dediñ euskaldunai emongo neuskioez indarrean malmuzkau eta kendu iakoezan lurak;

itxiko neuskioe bustarri baga, beren lege eta ekanduakaz gura daben eran bizi daitezen, eta euren adiskide egingo nitzeteke, mundu guztiaren adiskide egingo nitzatekean gisara.

Arnoldok iaso eban bere burua, eta erbestekoari begiratu eutsan, esaten ebana zindua ete zan edo ez ezagutu naian. Adalbaldok igarri eutsan euskaldunari zer iakiñ gura eban, eta agertu zituan geiago eta obeto bere barruko bidadi edo sentierak era onetan:

—Ez dot nik uste errien zoriona andi izatetik datorrenik, eta bai onak izatetik: egin daiguzan onak, eta zorionekoak izango dira: sortu dai-

gun biotzetan bata bestean maitetasuna, eta makillak, arriak, aizkorak eta geziak bere kaus eskuetatik iausiko iakuez gizon guztiai. Danok dakigu gaiztokeri guztien iatorria non dagon: Iesusen lege bigun gozozagaz astutean, zeruari gure betiko zoriontasun guztien gordelekutzat ez begiratzean. Gizon danak gura dabe euren biotzak eskatzen deuten gozamen, eta zeruagaz aztuta bizi badira, lurrari euren bizileku bakarra legez begiraturen badeutse, Iaungoikoaren aginduakaz aztuta badagoz, ez dabe beste enparauen ardurarik eukiko; bakotzak bere gozotasunen gose-egarria bete naiko dau, al daben biderik, beste anai, lagun eta auzokoai beastun mingotxak iruntzi eragiten deusezan edo ez begiratu barik. «Ibili nadin neu ondo, —esango dabe euren kolkorako— bete daidala neuk beste guztiak baiño andiago izateko daukaten gogo beroa, eta nire auzoko anaiak ondamuz urtu deitezela nire eskubide eta alizateak ikusirik: emon daiuedan nik neure grina guztiai eurak deadarka eskatzen deuten betekadea, eta ondatu beitez, gura badabe, nire geide edo lagun urkoak». Orregaitik saiatu bear dogu Iaungoikoaren bildur donea erakusten zeru goietan itxaroten daukagun ondo-izatea gogoratuten, eta norberaganako daukagun maitetasun oker eta geiegizkoa gizonen biotzetatik tutarrez kentzen. Olan izango dira errien agintariak errien guraso; mendekoak, seme on maitaleak; eta kristandade guztia etxadi zabal maitagarri bat.

Adalbaldok iardunean ziarduan bitartean, Riktrudis miraritura legez egoan, Amando pozarren, eta Mendiolako iauna zerbait esan naian egoera on bat billatu eziñik. Prankotarra isildu zanean, apezpikoak esan eutsan:

—Ederto itz egin dozu, Adalbaldo: neuk bere geiagorik ez neban esango.

Eta Arnoldok:

—Bai, ederto esana dago; baiña parkatu bear deustazu, adiskidea, gogoratuten badeustut zure erritarrak ez dabela olango erakutsirik burutan artu, nire gomutan beintzat.

—Egia diñozu, euskaldun zarra, eta neuk daukat inok baiño naibage andiagoa, prankotarra nazan aldetik, nire erritar agintari asko andi izannaiak itsutu ditualako. Ez dot gura eurak gaitik arpegirik atera, eta autortu bearrean nago, aspalditxoan eurak izan dirala bakearen areriorik gogorrenak emen inguruetan. Euskaldunak ez ziran asiko gure kontra gutarrak bakean itxi baleutse euren mendietan.

—Ikusten dot, arrotza, bakotxari berea emoten dakizula, eta mingarria da zure erritar guztiak zure eritxikoak ez izatea. Euskaldunari

bakean izten baiako bere basetxe eta txabolatxoetan, poz-pozik bizi da bere lur, soro, baso, bei, ardi, auntz eta beorrai begira. Ez iako iñoiz bururatuten beste lur bat guraritu bear dabela, edo beste erri batean obeto biziko litzetkeala, bada beretzat euskaldun lurra baiño lur oberik ez dago. Adiskide onak dituzu, eta edozein estutasunetan ill arteraiño lagunduko leuskizue euskaldunok. Ez dira gudazaleak, eta, alan bere, gudetan ikusi zeinkez Anibaltarrakaz, aurren aurrenengo beti, edurrez estalduriko mendi *Apeninos* da *Alpes* deritxenetik zear, mundu guztiari azurretaraiño ikarela sartuaz. Ez deutse, eurentzat, arra bat lur ostuko iñori; baiña Euskal-Erriak daukazan mugetatik barrura badator iñor zematuz edo zerbait kentzeko asmoetan, naiz eta izan munduaren iau-bea, iarkiko iakoz aurrez aurre euskaldun guztiak, aitarren seme, morroi eta nagusi, Ama eta alaba; leoi biurtuko dira danak, eta euren ialetetxean arrotz-etsaiaren oiña sartu baiño lenago, banan banan atari ondoan illotzik geldituko dira, arrotzaren kontra esatera ioiazan azkenengo apaldiz edo biraoa ortz estutuen artean geldituten iakoela. Olangoak dira euskaldunak; esan daidan obeto, olangoak gara: onean onak, txarrean okerranak; geure gogakidan, abere batzuen gisara, edo odolean, biotzean edo ariman edo nunbaiten leiñargitasun egiazkoa darabilgunak. (Ez dot esaten panparroikeriz, egia dalako baiño, eta egia bein-bere ez dot arrokeritzat artu). Olangoak gara: gizonari laguntasuna emotean gozamina billatu oi daroagunak, eta bide batez edo era berean, erbestekoren batzuk gaiztakeriren bat egin edo biotza zelanbait zauritu badeuskue, atzerritarrentzat Ernio atxak baiño gogorragoko gizonak. Besterik aiatu bearrrik ez daukat: emen nago neu, neure semien eriotza negargarria igaroko urteetan aztu ezin dotana. Iesusen sinismenekoa nazarari eskerrak: sinismen orrek ipinten dau nire biotzean ezti piska bat, gero neure semeakaz bat egingo nazxala erakutsirik; sinismen orrek agintzen deust neure areriua maitetuteko, eta maitetuten dot, ustez; baiña beti daukat miñ neure biotzaren erdi-erdian. Eta nik ondo ikasten ez dotan gauzea auxa da: ez daukat gorrotorik onentzat edo orrentzat, esateko, eta alanda guztiz bere prankotarrakaz gudetan ibilteko amorratzen egon izan naz neure bizitza guztian.

Arnoldoren iarduna, lenengo arreta andiagaz aitu eben beragaz egozanak; gerora, errukiz beterik. Amaitu ebanean, dirautsa dukek:

—Biotz andikoa zara, euskalduna, eta Euskal-Erria erri andi bat. Bene-benetan da mingarria zuek ondo ezagutuak ez izatea.

Eta Amandok, berak gogamen guztiak eukazan gauzara berbaldia eroanaz, itandu eban:

—Baiña ez dozue orain prankotarren kontra gudarik asiko? Zetan gelditu ziñan Ozinbeltzen?

—Zeuregana orixe esatera etorri natxatzu, iauna. Neure alabatzu onek bialdu eustan mandatari bat, zeure izenean, Aitz-barrenen zer iazozan esaten eustala; eta iakin nebaneko eta Uberoren eritxi ona iarraituaz, prankotarra bakean iztea erabagi genduan.

—Iaungoikoak bedeinkatu zaizala, Arnoldo,.

—Eta ez bakarrik ori. Norbait, Portunek belarriak berotuta, bide txarretatik aurrera asi ez zeitean, batzarrean batu ziranez esan neutsen, ez nebala nik, oraingoan, prankotarren kontra arri bat iaurtiko, eta gudabarrian asten ziran euskaldunegi txarrakaz begiratuko neutsela, zerren Portunek, kristinau bizi eta il nai genduan guztiok iraindu genduzan Aitz-barrenen.

—Jaun zerukoak saritu zaizala, Arnoldo

—Arnoldo zaldun leiñargia —esan eutsan Adalbaldok— itxi bear deustazu neure besoetan estutu zaidazan.

—Prankotarren besoetan ez naz egundo egon, baiña, ez zara zu besteak langoa: zulango gizonakaz adiskide izan nai dot: erdu ona.

Iagi ziran biak besoak zabalik, eta bata bestearen kontra estutu eben alkar, Amando eta Riktrudis pozezko malkoak ezin gorderik egozan bitartean! Ze laurka ederra! Gizon bizarzuri ainbeste urtekoa, arrazarik zarrenetakoaren aurkeztaria, bere egun luzeak prankotarrakaz gudetan igaro zituna, prankotarrak ildako mutill eder maite bire gurasoa, prankotar gazte baten besoetan, biak sinismen batekoak eta itxaropen batekoak ziralako!

Eta orain gogoratuten iat, esan barik nengoala, Adalbaldo gizon gazte eta guztizko ederra zala. Ogetamarrenbat urte inguru eukiko zituan; andia zan, baiña ez lodia; ardatze baiño lerdinagoa; ule gorritzka eta begi urdin argi eta bizien iaubea; eta eute bigun ondo egiñakaz iantzia egoan.

—O! —ziñoan Amandok— Iaungoikoak ekarri zaitue gaur alkar ikusi eta ezagutu daizuen. Biok izango zare nire laguntzailleak emendik aurrerantzean, gizon guztiak bear daben bata-besteaganako maitetasuna erakusten. urteetan nabill arimen billa, alderdi guztietan gomutaratuaz Kristoren esana: *hoc est praeceptum meum ut diligatis invicem*: au da nire esonde eta agindua, au da beste eginkizun guztien sustraia: maitetu egizue alkar. Maitetasunean ezagutuko gaitue gizonak Iesusen ikasleak garean edo ez. Eta iñor badago erantzuten deustanik maitetuten dituala aide, adiskide eta erritarrak, baiña ez etsaiak, esaten deutset barriro: ez da ori

naikoa, ori edozeiñek egiten dakiana da, orretan irabazirik ez dago, are-
rioak maitetu bear dituzue Iaungoikoaren izenean, Iaungoikoagaitik, *dili-
gite inimicos vestros*; bada ori da, Done Gregoriok dirauskunez, maitetasun
egiazkoa. Erakuste zakona da au, ez da danentzat ekersituten erraza, bio-
tzaren erdian, Arnoldorenean legez, zauri zarrak dagozanean; baiña ain-
bat onkai geiagokoak izango zare. Laguntzat zaukadaz biok gaurtik
aurrera, orain artean baiño bere lagun obetzat, eta bat orrek be aldeko
urietan, eta beste orrek baso basterreko txabola eta mendi gaillurreko
etxetoetan, esan bear dozue zeruko oiarzun gozo batzuen antzera: *dili-
gite inimicos vestros!*

—Baiña, iauna, Euskal-Erriak ostu iakozan lurak eskatuteko arau-
dea galduten ez dabela.

—Euskal-Erriak ezer galtzen ez dabela. Iaungoikoaren legea zuzen-
zuzena da, eta bakotxari berea emoteko agintzen dau. Al Maitetasuna
sartzen bada biotzetan, bereak eta geiago emongo iakoz auzokoari, gogo
guztiagaz.

—Bada orduan, neu izango naz lenengo prakotarrentzat maitetasu-
na erakusten, arima barruan daukadazan atsekabe guztiak itota. Gaizkiesalen batek esango dau ez nazala ni euskaldun ona, eta au samin-
tasun barri bat izango da niretzat, bene-benetakoa gero! besteren batek
zoratu egin iatala adierazoten emongo dau; baiña ez da ardura, gure
legeak agintzen daben ezkerro. Amando iauna, lagunduko deusut orain
artean baiño geiago eta obeto.

—Baita neuk bere, nire itundari on eta antxiñakoa —diño
Adalbaldok—. Maitetuten ditut gizon guztiak, eta erakutsiko dot neu-
reen artean, zein maitagarriak diran nik ezagutu ditudan euskaldunak.

—Eta Aitz-barrenean iraindu zenduzana bere maitetuko dozu?

—Baita ondo. Zergaitik ez?

—Eta zugaz aztuta gengoan, Riktrudis —iarraitu eban Abandok,
beste aldera birata, geroago eta ugariago etorkozan malkoak gorde nai-
rik—. Zer dirauskuzu, alabatxoa?

—Nik, iauna, besteak beste. Aspaldian ezagututen nozu, eta bada-
kizu gizon guztiak alkar maitatuteagaitik, poz-pozik neure odol guztian
emongo neukeana.

Adalbaldok, Riktrudisen aotik berba onek entzutean, lenengoan
baiño biziago, zakonango eta maitaroago begiratu eutsan neskatilleari;
eta oni prankotarraren begiradea ikusi ebanean, larrosa gorrien ederrak
urten eutsen matrailla gaiñetara.

—Benetan? —esan eutsan bere Aitak.

—Ain benetan eze —erantzun eban alabeak, bera begira eta eskua-
kaz zer egiñ ez ekiala— prankotarrak eta gu adiskide izateagaitik ontxe
emongo neuke neure bvizitzea.

—Eta zeiniek emoten deusut gurari sutsu txalogarri ori?

—Zeiniek? Iaungoikoak.

—Andiak dira Iaunaren gauzak —esan eban Amandok, bere mal-
koak gorde barik.

—Andiak dira euskaldunak, geitu eban Adalbaldok!

Arnoldok ez eban ezer esan geiago. Inoren malkoak ikusi zitua-
nean, bereak agertuko ete ziran bildurrez, danei erdi-agur eginda, abiau
zan etxeruntz, bere alabea alboan eroiala.

Andik laster urten eban Adalbaldok bere Amandoren etxetik, an
egon ziran Aita-alabak zeintzuk ziran ondo iakinda gero. Arnoldo zan,
apezpikoaren esanez, gizon burutsu, on eta euskaldunen artean eskubi-
de andikoa; Riktrudis euskal mendietako aingerua. Eta aingeru onen iru-
dia bere biotzaren erdian eroian dukeak, bakartadean gurtuteko asmoa-
gaz, ia ia siñisturik aingerua zala ezagutu eban euskaldun emakumea, eta
aingeruen artean ederrenetakoa.

Riktrudisek, bere aldetik, gogoan eruan eban dukea, esanaz bere
artean, barru-barruan, eta ixill-ixillik: orixe bai dala gizon bat ona... eta
ederra!

VI BIDEZ-BIDE

Ona izango da irakurleari esatea, orain artean paperean ipinten ditudan gauza danak udabarrian gertarikoak dirala.

Seireun eta ogetamazortzi-garrengo Maiatzak egun batzuk eukazan ondiño. Zerua garbi eta ederra agiri zan; sasi-masustak loratan egozan, garauren bat gorrizkatuten asirikoa erakutsiaz; loratan sagar-zugatzak, bedarrez ondo iantzirik muno eta zelaia; bedar artean zuri, ori, eta gorri, mueta askotako lora txiki eta andiak, eta mailluki bat edo beste; sasitik sagastira eta adarrik adar, egaka, gasupaka, txio-txio bigunetan, txori bizkor urduriak; mendi gaillurretan beorrak; egaletan, artaldeak eta bei batzuek, eguzki epela artuaz bedar ianean. Baso itzalean mika zarren kurriska garratzak entzuten ziran.

Baoian, baoian Adalbaldo, gaur Olabaratzte esaten iakon erritik zear, bide zior batetik bera, Urotz eskumataruntz eta Ustaritz-ko basoak eskerretara itxita. Ez eutsan dukeak ezeri iaramonik egiten. Ondoan, nastean, lainotan lege geldituten iakozan ikusten ziran gauza danak: beste izate bat eukan gogoan, agiri ez zan izate bedeinkagarri bat, euskal mendieta-ko ingerua. Osterantzeko gauza guztiak ingeruaren edergarriak, ertzak, barrenak eta egalak ziran. Baoian, baoian *tapa-tapa* gure prankotarra, Amespetsutik berutz etorren errekatxo batek bidea ebagita itxi eutsanean. Asi zan alde batera eta bestera begira, errekatxoa nondik ondoen igaroko eteban iakin nairik, eta orduan ikusi eban, esker aldean, intxaur-zugatz azpian iarrira, narruzko zorro bat aurrean, eta zekalegaz egindako ogia eta zeziñ egosia eskuetan eukazala, gizon mots, narras, traskil, motroillo, ipurlodi bat.

—Aiskidea —deitu eutsan Adalbaldok— ondo al noa Kanbo alde-ra?

—Bai —erantzun eban besteak, zirkiñik egin baga, eta kopau batean lau ontza ogi baltz aoan sartuaz.

—Eta ez al da emen zubirik erreka onen gainean?

—Or goragotxoan billatuko dozu.

Adalbaldok ikusi ebanean gizona aiñ zabar eta desbegiratu, itandu eutsan, zein zan iakiteko gogoagaz:

—Zetan zagoz zeu emen?

—Beizaiñ.

—Nongoa zara ba?

—Mendiolako morroia.

—Mendiolako? Arnoldorena?

—Bai.

—Eta Riktrudisena?

—Baita.

—Ettxera zoazenean, bada, emon eikeozuez neure izenean gorantz-ziak, eta Riktrudisi esaiizu ez nazala beragaz aztuko.

Lopek, bada Lope Nagi zan beizaiña, baietz erantzun eutsan burua-gaz: aoa bete-bete eukan zeziñaz eta ogiz.

Ioan zan Adalbaldo bere bidean, eta Lope, bere mandxubea amaituta errekan dxangada bat ur edan ebanean, etzin zan zilbotaz gora, zan aiña luze, zorroaren gainean burua ipiñita.

Baiña ez eban era orretan egon andirik egin. Agertu zan laster, prankotarrak ekarri eban bidetik bertatik, euskaldun gazte azkar bat, sendokotea, begirada gogorrekoa, agintari itxuraduna. Gezi, aizkora eta eizerako tresna guztiakaz etorren. Gelditu zan piska baten Loperi begira, eta zein zan ezagutu ebanean.

—Aup! —deitu eutsan.

Iaso eban burua Lopek aupadea entzun ebanean, egon zan piska baten begira eta ezer ikusi eziñik, argiari begiak ondo ipiñi ezin eutsazalako, eta ezagutu eban zein zan deitzailea.

—Zu bere emetik, Portun? —erantzun eban beizaiñak.

—Bai, eta eu ikustera.

—Ni ikustera bai —esan eban morroiak barre antzean— Mendiolako alaba bakarra banintz, ez dot esaten baiña...

—Eta zergaitik ez eu ikustera? noizean beñ adiskideak ikustea bere otute iat niri.

Onetan eldu zan Portun Lopeganaiño, ezarri iakon alboan, atera eban kurkubita-azalagaz egindako ontzi bat, eta emon eutsan Loperi, esanaz:

—Artuik eta edan eik beintzat ardaoa.

—Milla ingeru ederrak! Ez dator oraintxe txarto txarto ardaoa —esanda, oratu eutsan Lopek esku baikaz ontziari, eta dxanga, dxanga, dxanga, sartu eban urdaillera orain pitxerdi esango genduekan aiña bai.

—Baiña, mutill, ezadi ito, zaskel ori.

—Ito, diñozu, ito —ziñoan Lopek, arnasa andi bat artuaz, ezpanetatik kurkubitontzia kendu eutsanean— etxat ez niri ardaotan ito bearrik gertauko.

—A! Sabelontzi astoa! Gizonak, edanzalea izan arren, ito egin bear al iok ba ardaotan?

—Esakera bat da ori, iauna; baiña beste toki baten itotekotan, ohea da ardaotan itotea.

—Beti ago i ardao edo sagardao-egarrian. Ez al deuek etxean nai aiña emoten?

—Nai aiña! Nai aiña! Ez da urrik emon bere. Eta arritutekoa eta mingarria da gero au gero. Beste morroi guztiai neurri barik emoten iake edaria. Mendiolako iauregian: neurri bakarrik neurtuta. zer deitxozu?

—Moskortu egingo az eta...

—Moskortu! Izten al dabe ba moskortuten ba? Upalategira sartzen bere ez deuste izten da. Eta txarren txarrena etxeko andre gaztea da.

—Zein? Riktrudis?

—Riktrudis.

—Txotxo gero, begiraikek gero zer esaten dokan. Beste bein entzuten beustat Riktrudis txarra dala, sustraletatik aterako uat eure min luzeorri.

—Baiña, ez zaite aserratu, iauna. nik esan nai nebana da iardulea dala gure etxeko andratxoa. Ardaoa geiegian ez dala ona, bera urzalea da eta, arimearentzat kaltegarria dala, gizontasuna galduten dotala, au dala, ori dala, neure onagaitik esaten deustala, eragin beti.

—Bai eta ondo eragiña. Ilango buru gogorrekoari, eragin eta erabili eginda bere, etxakue berealangoan sartuten egia. Ik beintzat ez dok ondiño ikasi neurrian edaten, entzun-alak entzunda bere.

—Neurria zelango dan. Nik neure gogoagaz neurtuten dot eta.

—Eta ire gogoa bein berez ase. Baiña neuk aseko auat, neuri gauza batzuetan lagunduten badeustak.

—Lagundu, iauna? Bai, bai, bai. Lan andi andia ez bada... Zu niretzat beti zian zara emoillea eta ni emoilleen alde gao betil.

—Lanik baperez, alperra. Mendiolako barriak neuri noizean bein ekarte, eta neureak, bear bada, Riktrudisi eroatea.

—Ori baizen ez bada...

&&&

—Orixe bakarrik. Eta gero ardaoa edop sagardaoa edo nai dokana ugari, zerbait egiten deustakan bakotxean.

—Tximista-tximista! Olangoak dira gizonak, olangoak. Portun, agindu eidazu niri edozer gauza; gorputz eta arima naz zeurea.

—Lenengo egin bear deustakana da, etxera oanean, goranziaak emon Riktrudisi, eta ikusi ondo zelango arpegia ipinten daben berak.

—Orixe berori esan deust bere batek bere: Arnoldo eta bere alabeari gorantziak emoteko.

—Beste batek? Zeiñek?

—Ez dakit nik bere izenik; prankotar gizon eder bat zan.

—Prankotarra! Non billatu dok?

—Ementxe zear ioan da. Baiña zergaitik ipinten dozu aiñ arpegi aserrea?

—Nora ioan da?

—Kanbo aldera ondo ete doan itandu deust.

—Noiz zan ori?

—Ez dakit bada nik. Orain ordu bete inguru edo...

—Arraio, arraio, arraio zikiña!

—Baiña zer iazo iatzu...?

—Nondik etorren?

—Iangoikoak badaki. Azkaindik edo, Uzelaitik edo, Saratik edo: bide onek toki askotara ioten dau eta. Bear bada Mendiolatik? Baiña ez, Mendiolakoentzat eskumunak emon destazanean, beste tokiren batetik etorriko zan.

—Ederra zala diñok?

—Ederra? Gizon gitxik bardinduko daben gizakoa. Zeu baiño piskaren bat andiagoa, azal garbi zuriduna, zerua baizen ederrak diran begi ederren iaubea.

—Zelango bizarra eukan?

—Bizarra gorritzka samarra, ondo orraztua.

—Tximista gorria! Bera balitz!

—Zein, iauna?

—Lope, eidak ik esandakoa, eta etxak damutuko. Ozinbeltzen badi-ra gero bildotx onak bere.

—Bai, iauna, badakit... eta guztiz zalea naz.

Iagi zan Portun lurretik.

—Non ikusiko gara biar —itandu eutsan Loperi.

—Biar bere, iauna, emen edo. Ni ez naz soroetan lan egiteko osasun onekoa bere eta, gogotsu-gogotsua bere ez da, mendira bialduten nabe geienetan.

Artu eban Portunek Adalbaldok eroan eban bidea bera, baiña lau oiñkada egiñ baiño lenago biurtu zan Lopeaganontz, eta esan eutsan:

—Emon gero Riktrudiseri prankotarraren eskumunak eta entzun ondo zer esaten daben.

—Bai, iauna, bai, eta, izango al dogu biar ardaorik?

—Ekarriko deustat *ko* egin arte edateko aiña.
 —A! Ze ona zaran! Emen egongo naz ni egunetik laster.
 —Or egongo az i bai, moskorondo baldres ori —ziñuan Portunek
 beretzat, bere bideari itxi baga. eta beste gogamen bategaz oinkadak zoli-
 tuta, aopear esan eban: ai bera balitz, eta atxituko baneu!

Lopek oster, barriro etzin baño lenago, baziarduan bere artean:
 «euretzat iaok, Ozinbeltz, or aurrean ioan dokana: bizkorra ez bazan
 bera! Motza eta gauzak esango ditue nigaitik baiña, ezagututen dot nik
 zein zer dan eta zetan dabillen».

VII EUSKAL-ETXEA

Gure egunetako euskaldun zengle eta pinporte asko ezlitzetekez
 guztiz erara biziko Mendiola zan lango iauregi batean. Arri mailla bi
 igonda sarten zan etxez kanpotik ango sukaldera. Andia zan, baiña ke-
 zulo baten azpian egoan dana. Alderdi guztiak keiak ondo baltzituta
 eukazan, diz-diz egiteraiño. Orma-alde batean egoan iosita, eta bertan
 tolosturik, iatordurako anka baten gainean ipinten zan ixilura andi bat,
 gauza ona, batez bere negurako; ixilur orren ondoan zotzez, ziriz edo
 taketez beterikako argi-mutill luze bat; eta or eta emen, burdiñazko topiñ
 eta galdara lurrezko lapiko, pendarra eta txangillak; oezko ganbela, txali
 eta kaikuak; eta beste premiñazko tresna batzuk ormetan esegita.

Euskaldunak euren bizitzea sukaldean Ezkaratzean) egin oi eben.
 Sukaldean izaten ziran iostaldi edo olgeta guztiak, sukaldean esaten ziran
 ipuiñak eta Aitorren egunetako kondaira egiazkoak, sukaldean iarten
 ziran, zurezko aulki batzuetanb, zar eta gazte, nagusi eta morroiak bate-
 ra, anaitasun iaungoikozkoan, danak ontzi batetik iateko asmoetan,
 zurezko edo ogizko koillara banagaz.

Udako egunetan, lotara baiño lentxuago, atari aldean egoten ziran
kontu kontari.

Baiña egozan lekuan egozala, ezagun izaten zan Mendiolan nagusi-
 etxeakoandak zeintzuk ziran. Sukaldeko maia. Ondiño gure baserrietan
 batzuk badira. Maskelua, pertza, burni-pertza. Batez bere Riktrudis. Eta
 ez bakarrik guztizko begiruneagaz toki egiten eutxelako; baita bere, eta
 geiago, bere banaitagaitik. Aiñ zan txukuna, aiñ zan garbia, aiñ zan begi-
 ratua, aiñ zan ederra, aiñ zan ona, aiñ zan burutsua, aiñ zan besteak ez
 langoa iaten, edaten, ibiltan, itxuran eta izketan. Ez eban iñok esango
 mendian iaio eta mendian asia zanik. Egia da eliz-gizonak erakutsi eutse-
 zala gauzaren batzuk, baiña berezkoa zan geiena.

Goizean Aitagaz Amandogana izan zan egunean, begoan Riktrudis
 atari ondoko iarri-lekuan eserita, beste etxeak eleai iaten emoten da
 beste arloetan ziarduen bitartean. Amandoren etxera oster egin eban
 ezkeretik, egun guztian egon zan ganora bagea; edozer egiteko guraria-
 gaz, baiña zeri oratu eldu) ez ekiala; edozer lan asi eta bat bakarria amai-
 tu barik; gauza guztiai ikutu, ezeri baketan itxi ez, io ona, io orra, ioan,
 etorri, eta zeregiñ bat bakarria bere arian eroan eziñik.

apal ondoa zan, illunabarra, damorrietarako orduan, eta Mendiolako etxeko andra gaztea damorritz bete gelditu zan, etxe aurreko zelai eta soloai begira. Eguzkia lurretik aldendu zan, eta bere atzetik itxi eban argitasun apurra baoian bere ondoren, Amaren atzetik umeak ioaten diran legez. Soloetan lanean arloturiko ienteak eta mendietako artzainak etxeratu ziran. Basarietako ugaztuen *klin-klon*, *klin-klon*-a baiño beste zaratarik ez zan entzuten.

Riktrudisen burua baebillen nonbaiten, Mendiolatik urriñean: bere biotzak samurtasun andi negargarritzoren batzuk euki bear zituan, bada begi biak malkoz beterik euskazan. Baiña bere burutasun guztiak kendu eutsazan Lopek ekarri eutsan albista batek. Betorren Lope iauregi ondoko aberetxetik arrasko bat besapean ebal, eta etxeko andratxoa bakarrik eta erara billatu ebanean, esan eutsan:

—Zuretzat, Riktrudis, gorantziak emon deutez.

—Gorantzika? Zeiñek?

—Ozinbelzko Portunek.

—Eta nok emon deustu zuri olango gauzak niri esateko eskubidea? —erantzun eban neskak onak, ez gogor eta betosko illunagaz, ez bada Loperi erakuste on bat emoteko asmoan.

—Ara ba —iarraitu eban morroiak— nik ez neban uste gauza txara edo tasekabezkoa zanik, Eta ez batek bakarrik gero, bik emon deustez gaur gorantziak zuretzat.

—Bik?

—Baí, andrea. Lenengo prankotar gizon eder batek adierazoten emoteko esan deust zeugaz ez dala aztuko, eta gero Portunek.

—Prankotarra eta Portun nun ikusi dozuz? (Bizi-biziro).

—Neu nengoan tokitik ioan dira biak.

—Alkarregaz?

—Ez, andrea: prankotarra lenengo eta gero Portun, atzetik.

—Erbestekoaren billa?

—Aren billa edo...

—Alkarren urrean ioan dira?

—Ez andrea. Ordu bete geroago izango zan Portun.

—A!

Ez eben geiagorako astirik izan. Euren eginkizunak amaituta, inguratu ziran atari aldera, banaka banaka, Arnoldo, andre Luzia, eta Pedro Mari eta beste ogitukoak, oeratu baño lenago aize pixka bat arteko ustean, ipuiñ bat edo beste entzunagaz batera. Baiña Lopek ez eban geiagoren bearrik. Prankotarra aitatu zaneke, ikusi eban Riktrudisen bizita-

sun, eta baita ezagutu eban etxeko andratxoaren poza, Portunek atxituko ez ebalako. Naikoa zan, eta ez eban ate ostean itxiko igarritakoa. Ez orixe!

—Ia —agindu eban Arnoldok, guztiak batu ziranean—, ia, Pedro Mari, gaur iardunerako gogo andirik ez daukat eta esan eiguzu zeuk ipuiñ bat, asko dakizuz da.

—Asko ez baiña, iauna, batzuk bai —erantzun eban Pedro Mari—. Txiki-txikitatik olango gauzetarako guztiz gogotsua izan naz. gure aitona gabero gabero eta gure Aitak bere iñoiz bai, esaten euskuezan antxinako euskaldunen gertaldi batzuk, asaba zarretatik aotik aora ikasirikoak. Orain gogoratuten iatana neure Ama zanari entzundakoa da.

—Asi bada, asi —esaten eutsen morroi gazteak zarrenari.

—Garai bateko egunetan munduan lamiñak ei ziran —asi zan esaten gure otseña.

—E? Zer ziran lamiñak? —itandu eutsen.

—Lamiñak ei ziran gorputzaren erdi emakumeana eta beste erdian arraiñarena-langoa euen izate gaizto batzuk.

—Milla aingeruak! Eta non egozan bada? —zirautsan Ana Mari izeneko neskato zabal ogipeko batek.

—Itxasoan batzuk ontziak ondoratuteko, ibaietan beste asko, igarira ioaten ziran gizonak itotearren. Ereslari onak ei ziran, guztizkoak, baiña euren eresia entzuten gelditu ezker, galdua ei zan gizona: pitinga, pitinga, konorta kendu, eurakana eroan eta ito egiten ei eben edozein. Eraldi batean oso ugaritu ei ziran Bizkaiko Arrati aldean dagon Lamiñerreka deritxon ibaitxoan. Alango Iaungoikoaren zigorrak ez ei da ikusi. Ez ian, ez edan, ez lo, ezin ei zan ezer egiñ. Koipatsu bat gertauta iaterako asmoan zengozanean, «dsaut» sartzen ei zan etxera leiotik barrura, eta sapo bat botate ei eutsun koipatsura. Ardao edo ur edo esne piskat aora eroateko adiunean, «dsaut» lamiña ke-zulotik bera, eta sapo andi zikiñ bat ardaora, edo urera edo esnetara. Lotara sartzen ziñan orduan, *daun-daun* atea: —zein da? eta, —lamiña! —Zer bear dozu? —Eregizu ate ori. —Zetarako? —Eregiten ez badozu, zure errukaria. —Eta eregi egin bear, eta antxe, beragaz, gozieko orduetaraiño ikaraz egon bear.

—Baiña, ez egoan norbait lamiñok bein onetatik kenduko zituanik? —itandu eutsen ostera bere Pedro Mariri.

—Zein gero? —erantzun eban onek—. Gizonik indartsuenak adore baga geldituten ei ziran lamiñak ikustean bakarrik, eta ez ei zan iñor azartuten euren kontra ill edo bizi iokatutera. Erri askotako ienteak, goseak, egarriak eta bildurak amaitu bear ei zituan. Bein baten etorri zan

Euskal-Errira kanpotar on bat, eliz-gizona edo olangoa, paparretik bera kurutze eder bat ebalá; eta kanpotar orrek esan ei eban berak ez eukala lamiñen bildurrik, eta kurutzearen izenean kenduko zituala lamiñok gure lurretatik. Iñok ez ei eutsan siñistu, baiña alan bere, gizona ikusi ebenean ain ausardi andikoa, danak gura ei eben euren etxera eroan. «Zatoz gure-ra» batak eta, «zatoz gurera» besteak., ten ortik eta ten emetik soñeko guztia bere zatitu bear ei eutsen. Sartu ei zan bada etxe batean, eta bere atzetik ienten andia. Baeidagoz, baeidagoz, ikaraz guztiak kanpotarriori izan ezik, eta oso gautu zanean danentzat ianari apurren bat ipinten egozala, *dann-dann* atea. Emen dira! Galduak gara! asi ei ziran danak. Kurutzedun orrek, ate ondora ioan da, —zein da? itandu ei eban. — Lamiñea! —besteak kanpotik. Eta orduan kurutze donea esku batean artuta atea edegiaz, esan ei eban eliz gizonak: «alde onekoa bazara, sartu zaitez ordu onean; baiña alde txarrekoa bazara, kurutzean ildako Iaungoikoak ondatu zaizala inpernuko leize-zuloan». Eta au esanagaz batera, txilioka eta uluaka iges egin ei eban lamiña orrek eta etxe atan ez ei zan geiago besterik agertu. Iazoera au iakin zanean barriz, beste etxee-tako gizonak asi ei ziran kurutzeak egiten, arrizkoak, burdiñazkoak, eta argizarizkoak bere bai. Arrizkoak bide-kurutzetan ipiñ ei zituen, burdiñazkoak mendi-gaillurretan eta argizarizkoak ate eta leioetan enplata. Ordutik aurrera ez ei da ikusi lamiñarik gure lur eta ibaietan.

Ipuña amaitu ebanean, kolkotik olezko kurutzetxu bat atera eta mun egiten eutsan Pedro Marik.

—Guzurra dirudi gero —ziñuan Lopek— olango piztia txarrak munduan egon bear dabela.

—Eta guzurra izango da, asi zan esaten Riktrudis, lamiñen ori beintzat. Irudipen bizidunen batek asmaurikop ipuiña izango da ori, baiña bere erakutsia badauka. Orrek esan nai dau kurutzen doneak inpernuko gaizkin danen kontrako indarra daukala, bertan, kurutzean, gure Iesus maitea il zalako: esan gura dau gaiñera kurutzean ustekida andi bat euki bear dogula, eta kurutzetarrak, naiz eta euskaldunak izan ez, izan leitezala maitegarriak, kanpotik on egitera etorri zan eliz-gizon ori legez.

—Baita beste zerbait bere esan gura deusku: —gaiñeratu eban Arnoldok— ezegaitik bere ez dogula aztu bear aiona zarren ekandua-kaz. Iaungoikoak daki noiztik asi eta Berberak daki zergaitik, bada emen ez dakigu, euskaldunak, itxaropenik onena legez, Lauburu edo kurutze bat eroan dabe beti guda guztietara, aidean gizonen buru-gaiñetik, danak ikusi eien ondo, eta berari begiratuta indartu eitezen biotzak eta gogortu besoak. Euskaldunena izan da beti kurutzea Laubururen izenagaz, eus-

kaldunakgandik, eta gure auzoko kantaurretarrakgandik artu eben erro-matarrak Lauburua. Berak gorde genduzan gatx askotatik geuk ezgenki-gula, berak lagunduko deusku aurrerantzean bere, beragan siñisterik badaukagu.

Arrats atako bigira, billera edo batuerea amaitu zan, eta iagi ziran danak oiari epel-aldi bat emoteko gogoagaz.

—Gure Riktrudisek asko daki baiña —ziñuan ortz artean len aita-turiko neskatileak— ez dakit egiaz ez ete dan lamiñen ipuiñ ori. Neuk kurutzea badaukat eta...

Uste orretan sartu ziren beste otsein guztiak bere euren oietara, iñoiz baiño obeto buruen gaiñean kurutzea egiñaz.

Baiña bazan Mendiolan aiñ gozietik oeratu ez zana norbait. Riktrudis, bere gelatxoan, oitura eban legez barruari astertu bat emoteko gurarian, iarri zan belauniko kurutze andi baten oiñetan, adiuneko nas-teak zuzendu eta garbi ipinteko uste on bategaz. Ai! Ezin eban gauza bat baiño besterik gogoratu. Beti bat! Iesus kurutzekoa! —ziñuan— Iesus laztan zauriz betea, ez dedilla galdu nire arima Zuk zerurako sortu zenduana, ez eidazula itxi galdubidean edo esetsian iausten, Iauna. Zu gura zaitut gauza guztien gaiñetik maitetu. Etsai gaiztoak ekarriko eban beste gizon ori gaur nire bidera, plageak bialduko eustazan Adalbaldoren gorantziak Loperen bitartez... Iauna —iarraitu eban negarrez aspertual-di bat egin ostean— gizon ori ez da gaiztoa, Zure legealea da, Zure bake gozoa nai dau berak lurrian, Zure maitetasunagaitik urkatuko litzatekeala uste dot. Eta, gaiñera, ondo begiratu ezkerro, ez deitzot gauza okerra dana eskumunak ezagun bati bialdutea... Baiña, neu naz emen txarra, neu, neu! Egun guztian euki dot neure buruan gizon orren gomutea, eta bere gorantziak emon deustezenean *tanpada* andi bat egin deust biotzak, neuk gura neban gisara ulertu dodalako gorantziak bialdutea. Ai, enel ai, enel! Arren, Iauna, ez naizula itxi Zure eskutik... Ez ete dau bera Portunek atxitu bere bidean. Ez ori, neure Iaungoikoa, ori ez! Bera ona da eta, berak erruki ez dauka eta. Ni naz emen erruduna. Beti lengora eta beti lengura ioakit neure burua. parkatu egidazuz, Iauna, nire argaltasunaren utsegiteak. Damu dot, iauna, damu dot biotz guztitik... Ai, goizean banengo Amandogaz autorrrera on bat egiteko!

VIII AMESAK ETA EGIAK

Urrengo goizean egun-usaiñagaz batera urten eban iauregitik, eta eguzkia bideak galdatuten asi baiño lenago etxeratu zan Riktrudis. Pozez zoratuten egoan, ezagututen dogun leio baten ondoan, altzoan iosteko zapi batzuk zituala. Ez zan gitxiagotarako bere. Gabeko gogamenakaz ez eban arimako garbitasunik galdu; ez ziran plagearen gauzak izan. Egundo alangorik! Ez eutsan bada Amandok esan, Adalbaldo eta bera, Riktrudis, alkarrentzako iaorikoak legez zirala, eta biak alkartutea errientzat guztiz ona izango litzetekeala? Prankotarrak euren nagusi bat euskaldunagaz ezkontuta ikusi ezkerro —esan eutsan Amandok— euskaldunai obeto begiratu deuse; eta euskaldunak, Arnoldo izen andikoa- ren alabea eta Adalbaldo bat eginda ikusitakoan, ez dira auzokoen kon- tra aiñ amorratuak egongo.

Baiña ori gauza andia zan! Ainbat andia! Gizaldi luzeetan alkar ikusi eziñik egozan arraza biak, bata bestea ondatutea baizen beste gauzarik gogoan ez eukan erriak, alkartu!

Eta ona zana ezin ukatu zeitekean. Gizon guztiak aita baten semeak baziran, zerurako iaioak, danak anaiak legez bizi izatea bidezko gauzea zan. Batak besteari egitada txarrak parkatuteko agindu baezan Iesusek, alkarri parkatu bearrean egozan euskaldun eta prankotarrak.

Berak, Riktrudisek, praktuko eutsan edozeini edozer gauza: berez iatorkon mundu guztiaren adiskide izateko gogo. Baiña, ezkondu! Olango gauzarik etxakon iñoiz bere gogoratu, eskabide andiak izan zituan baiña. Eta ori aitak eta amak eurak, noizean bein ezkontzea aitatu eutsela gero, eurak zarrak egozala eta. Aita zaindu, amari poz emon, morroia gauza onak erakutsi: besterik ez eban gura izan. Gizonak ikus- teak berak bildurra eta ikarea emoten eutsan, eta Portunek beste guztiak baiño geiago.

Alanda guzti bere, Elizearen onagaitik eta errien bakerako, guraso- en gurariko bategaz alkartu bear izan ezkerro, ezkontzeko doskaña bear bazan, eskondu egingo zan.

Baiña Adalbaldogaz ezkontzeko doskañi bearrik ete eukan?... Zer ekian berak? Bai edo, ez edo... Olango gauzetan ez zan egundo ibilli eta. Adalbaldo gizon ona irudito iakon, tint ona; argia bere bai, baita; itxu-

razkoa, guztiz itxura ederrekoa; lerdana eta liraiña eta aukerakoa: beste- rik ez zan lango gizona.

Eta Adalbaldo izan ezik besteren bategaz ezkontuko ete zan? Ez, orixe ez! Ezta, ezta lurreko ondasun guztiak gaitik bere. Eta gurasoak aginduko balebe beste bat senartzat etxera ekarteko? ai, ene! Iaungoiko maitea! Olango gauzarik ez ete eutsen aginduko. Maite baebe itxi eioe- la bake-bakean, ezkontzea nai eta nai ezko gauzea ez zan eta.

Gaiñera, Amandok ziñoanez, Adalbaldo Riktrudisenzat ondo eto- rren gizona zan, Riktrudis Adalbaldorentzat gizako emakumea. Biak ondo alkartuko ziran, biak ondoen lagunduko eutsen apezpikoari eginki- zun Iaungoikozkoetan.

Eta baeukan eliz-gizon nagusiak laguntasunen bearra, bada Auñemendiko euskaldunak geienak fedegabeak egozan oraindiño. Ez alan beste euskaldunak, Iaungoikoari milla esker. Naparroako erribera aldean, berak, Riktrudisek entzuten ebanez, Iesusen barri onak erakutsi zituan Done Paulo Ientientzat Bialduak, kristiandadeko lenengo urtee- tan; Done Saturninok Iruñan, irugarrengo eunkidan; Done Bizentek Daxen eunkida orretan bertan, baiña aretarikorik ez zan mendietaraiño eldu, eta zerbaiten susmo eta zurrumurrua baiño asko geiago ez zan iakiñ orduan basoerri basterretan. Geroago, pixkaka, pixkaka, sartu zan Auñemendiñ zeruetako argitasuna, eta oraindio ez gara kristiñauok aiñ asko. Alan bere ez dauka Amandok bear lekua makala. Euskal-Erriko alde onetara etorri zan ezkerotik, bere gorputzari atsedean bat ez deuta emon. Io ona eta io orra, etxe batetik urten eta bestean sartu, batari on bat egin eta besteari obeak esan, or baselizatxo bat ipiñi eta emen lane- rako lagun barri bat billatu, oni erakutsi eta ari burubide gaiztoak kendu, aserreak baketu, argalak indartu, gaixoari sendagarri onak emon eta bio- tzetan asi onak bota. Ez eukan edozelango buruaustea!

Eta beti laguntasunen billa, Iaungoikoaren izenean. Zer laguntasun emon eikeon berak, emakume indarbagako zirzill batek, Amando gizon andi doneari? Zer egin daiket nik? —ziñoan—. Ez naz izan urria al doda- na egiten Iesusen izena ezagutua eta maitetua izan dediñ: orretan igaro ditut oraiñ arteko egunak: neure ezagun eta adiskideen artean alegiñak egin ditut nik, eta aurrerantzean bere zerbait egiteko gogo daukat.

Ori bai, ori da neure marrea eta. Baiña, zelan urten neike nik neure marrikat kanpora? Erri guztiari agergerri on bat emon bear iakola diño Amandok. Ai, Amando, Amando! Agergerri orrek euskaldun askoren uko eta pukoak ekarri leikez nire gaiñera eta neure etxadi guztira bere bai. Orixen da miñik andiena emongo leuskidana, neure aita eta neure

amagaitik zerbait esatea. Esan daiela nigaitik gura dabena, ezaindu daiele nire izena, il naiela ni, gura badabe; baiña itxi daiuela bakean nire gura-soen izen onari. ain dira onak! ain ditut maite!...

Banabill ni nunbaiten, Adalbaldogaz alkartutea ondo izango litzatekeala esan deustelako beste barik. Zer dakigu berak gurako leukean edo ez?...

Zeñek ete dakiz ondo biotzaren legeak! Areñegun esan baleuste niri prankotar bategaz ezkondu bearko nebala, zurturik geldituko nintzan, eta albiste orrek egun txar bat emongo eustan, eta gaur barriz Adalbaldo nigaz gogoratuko ez balitz, miñ andi bat artuko neuke biotz barruan. ai, neure Iaungoiko maitea! Ez da emen gauza guztia zuzen-zuzena, ez da garbi-garbia, ez da dana Iaungoikoaren naigurea egiteagaitik eta neure erriaren onerako: badauka zatiren bat neure gogoak, eta ez txikiena. Ai, ene bada ta! Biar bere ioan bearko dot nik Amandogana.

Riktrudis onetan egoala, sartu zan Andre Luzia gizategian, eskuetan kaltzerdi-orratz zotzezko batzuk eta ardi-ari zatar edo ule lodia eroazala, bada orduan euskaldunen soiñeko eta oiñetakoak emakumeak egiten zituen, abarkak izan ezik. Iarri zan bere alabearen ondoan, sartu zituan zotzean iausita eukazan orratzaldaera batzuk, batu eban atzaparretan ule jira-bira, eta atzaparrak erabilliaz Riktrudisi begiraturik, esan eutsan:

—Atorra ori asteko daukanan ondiño, neure alabea? Zeñentzat don berori?

—Ana Marirentzat. Donibanak artean ez dau bear da...

—Ez dau bearko; baiña bear baleu bere, ez dakit amaituko ete eukean. I azan langillea eta igaroko lau egunetan ez don ezer egin gano-raz. Ez dakit nik zer darabilnan.

Riktrudis begi bietaraiño gorri-gorri iarri zan, bere amak biotzeko gauzak ikusi baleutsaz legez. Etorri iakon gogarte guztiak esateko gogoia, baiña bildurtu egin zan. Zeñek esan Andre Luzia bere alabeak begirune gozoagaz begiraturen eutsala prankotar bati?

Amak osteria ez eukan buruan Riktrudisen usteko gauzarik, eta egin zituan itzak zerbait esateagaitik egin zituan.

—Nik darabildana, Ama, nik darabildana.

—Ez daukan esan bearrrik, badakit eta...

Odol barik gelditu zan Riktrudis au entzunda, Amak iarraitu eban arte.

—Gauza guztiak zuzendu eta ondo ikusi naia. Bakea bear dala eta, alkarrenganako maitetasuna bear dala eta, or abill i beti. Nik neuk olango gauzak gizonentzakoak bakarrik dirala uste dot, baiña ez ionat ezer

esango, badakit biotz onagaz egiten daunana eta. Edolan-bere ez daukan oraiñ neketan egon bearrrik nai euana atera euan ezkerro. Ozinbeltz eta Erebi aldean ingurauriko gizonak, sakabanatu ei ziran, Arnoldoren esanak entzun eta gero, eta ez ei da gudarik izango orain pixka batean.

—Ez da bear bere, amatxo. Guda batek bere atzetik negar asko ekartzen ditu.

—Ori ondo dakit neuk, iñok badaki. Baiña urteetan negarrez dagonak nai dau zerbait malkoen legogarriztat.

—Malkoen legogarririk onena areiuai parkatutea da, amatxo.

—Parkatutea! Neuk bere badakit parakatute ona dana, baiña, bazenki zenbat iruntzi bear dan!

—Zerua gauza andia da, ama, eta zeruagaitik ori eta geiago bere egin bear.

—Eta gaiñera parkatutakoan arroago geldituten iatzuz, gaizto, petral, arimabagako batzuk dituzu eta.

—Zeintzuk?

—Prankotarrak.

—Ez danak, ama. Atzo, aitagaz Amandogana ioan nintzanean, eza-gutu neban nik bat, eta aoa bete-betea esan leike, guztiz zala ona, arima samurrekoa eta kristiñau zintzo-zintzoa. Naiago neban zeuk ikusi bazendu, eta bere izketea entzun gaiñera. autortu euskun aspaldietako gudak prankotarrakgaitik izan zirala eta euskaldunakgaitik egundaiñoko gaizarik onenak esan zituan. Ia ba, aita, besoak zabalduta, bere bularraren kontra estutu eban eta.

—Zein?

—Prankotarra.

—Prankotarra Mendiola eta Arnoldok bere bularraren kontratu!

—Bai, andrea.

—Edo ez diñozu egia, edo prankotar ori gizon doneren bat da.

—Ez dot nik egundaiño guzurrik esan, dakidala...

—Benetan, benetan, bai, ondo diñon, neure alabea; ez don ik iñoiz guzurrik esan, baiña neuk bere ez dot iñoiz olangorik entzun. Zein zan gizon ori?

—Portunegaz aserratu zana, Amando apezpikoaren adiskide andi bat Adalbaldo dukea, gizon argia, edera, ona eta donea bere bai auzaz.

—Ez deust niri ezer esan neure gizonak. Ez dakit nik egun onetan emen zer dabillen. Euk biurtu ditun etxe onetako gauzak atzekoaz aurre-ra; euk erakuste eutsanaz otseñai lanerako gogoia eta onbidea; euk emo-

ten egunoro erakuste barriak eta arren gozoak; eu abill ezagun guztien artean Iesusen legea zabaltzen; eu az, diñoenez, inguruko landerrak dauken ongillerik andiena; eta euk eroango uanan Amandogana nire senarra. Ni baiño ohea az, alabatxoa, Iaungoikoak gorde aiala eta.

—Ez, ama, ez neban nik aita eroan, berak esan eustan niri, lagundu neiola. Eta ez eidakuz niri ona nazala esan; neuk dakit nik zelango baltzuneak daukadazan ariman.

—Baltzuneak! Ago ixilik, Riktrudis, ire baltzuneak besteentzat argitasun eta edergarri izango litzatekez eta. Itxi daiogun gauza orri eta esan eidan: zer egin zenduen Amandonean?

—Ezer bere ez nik. Ioan giñan eta billatu genduan beregaz Adalbaldo. Amandok esan euskun bere antxinako laguna zala.

Eta izketan eta izketan, apezpikoa, dukea eta gure aita, ezagutu eben alkar barru-barrutik, eta alkarren lagun egin ziran.

—Eta batak bestea bularraren kontran estutu?

—Bai, andrea. Zergaitik ez? Askotan, urriñetik gaiztoa irudituten iakuna, urretik maitegarriena dala, iñoiz. Zeure ustetan Aitz-barrengo burrukaria gizon txar, malzur, dongaren bat izango zan; baiña Amandoren etxean ikusi bazendu, gizonik doneena irudituko iatzun.

Andre Luziak ez zituan Riktrudisen azkenengo itzak entzun. Bere senarragana ioakon gogo.

—Eta neuri aitatu ez —esan eban atsedean txiki bat egin ondoan.

—Nik uste neban aita esango eutsula eta...

—Zuk ez, zuk ez; aita bada, aita. Bakar-bakarrik, oerako arrenak egiten gengoza. *Zeruetan xagozan gure Aita* bat esan eragin eustan gure arerio guztiakgaitik.

—Eta gogoz erantzungo zeuntsan! Ez da alan amatxo?

—Bai bada, beti legez. Nik beti egiten dot arren neure seme mai-teak il zituenakgaitik.

—Ara non, ama, agertzen dan zeure biotz ederra.

—Entzuin, Riktrudis —esan eutsan andre Luziak, bere alabearen lusintxa oni iaramonik egin barik— parkatuko deustan lengoan gogortxu egin neualako, ezta? Neuk bere ona izan nai dot, eu legez eta aita legez.

—Parkatu diñozu? Iesus, Maria eta Iosepe! Zer gero parkatu? Zeuk uste dozun baiño bere ohea zara eta...

—Agur, gero arte.

—Ama, beste gauza bat badaukat ba nik esateko...

—Gero, Riktrudis, gero esango deustan; oraiñ beste zeregiñ batzuk daukadaz. Ara, aita ez dabill ondo, oian gelditu da gaur, eta zetan dagoan ikustera noa.

—Aita ondo ez dagoala?...

—Ez da ezer, ez da ezer —esanaz, ioan zan andre Luzia. eta ni bere beste gauza batera noa.

IX ZURRUMURRU GAIZTOA

Egin, gizon zintzo eta errimeak, egiñ ondo, al dozuen giñoan zuen Sorterriari; ipiñi bere alde zuen biotza, zuen adimena eta besoa; igaro zuen bizitza guztia ainbeste maite dozuen Lurra ostendu eta gorde naian; estanda egin eta urkatu, bere izena izenik maitegarriena legez begiratu izan dedin erbestekoen artean; baiña ez erritarren aldetik sari on bat itxaron. andia bazara, ezingo zaitue ikusi eta iango deutsuez azpiak zuek aiña ez diran gizonak; txikitxo bazara, ezereztzat eukiko zaitue zistriñ, doillor, urruingarri eta billuts guztiak: ori izango da ezagututen zaituen danak zuentzat biotzaren erdian gordeko daben saria. Izan leiteke, beta onaldi batzuetan, besterik eziñean eta ondamuz beterik, zuen egitadaren bat txalotua izatea, kanpotik; baiña ez da biltz barruan txalorik izango: an, tolostura artean gorderik egongo dira gorrotoak, eta urtengo dabe ondo deitsuen eraldi batean, subeak trumoi egunetan edo saguzarrak ilunabarrean urtetan daben antzera.

Aitzaki txikiak bearko dira orretarako, uskeria bat izango da naikoa.

Olan gertau iakon Mendiolaiko Arnoldori. andia zan bere izena Auñemendin, Euskal-Erriari on ugariak egin eutsazan, irakurleak dakian gisan, adiskide asko zituan, uste zanez. Baiña usteak ustean gelditu oi dira sarri. Asi ziran ienteak ortik eta emetik bata eta bestea esaten: batzuk, lotsagaldukoenak edo biotzik baltzenetakoak, salkindaria zala Arnoldo; beste batzuk, alabea ezkontzeagaitik prankotarren adiskide zala, norbait, Mendiolaiko, beti izan zala arro andi bat, eta oraiñ, bera ezertarako gauza ez zanean, prankotarrakaz gudarik ez ebalai, bere izenaren argitasuna iñok illundu ez eian.

Eta zurrumurrua, Baionatik asi eta Aramitzerañi zabaldu zan bereala, eta estaldu eta aztu-eragin ebazan Arnoldoren egitada andi, ospetsu diz-dizariak, odei matasa baltzak illargi ederraren erraiño gozoak estaltzen dituan gisara.

Mendiolaiko iaunaren kontrako salgaistak non-nai entzuten ziran: au zana, ori zana, nik banekiana, nik esaten nebana, bere morroiakgandik iakinikoa zana: danak euken Arnoldoren izen garbiari loikeri apurren bat bota bearra.

Baiña gauza bi agertu nai ditut emen: bata da siñismen gaiztoak ziralara okerrenak Arnoldoren kontra; bvestea, andre Luzia eta

Riktrudisegaitik iñok ez ebalai ezer esaten: gizona ei zan erruduna: besteak gizonaren ioskaiñeak.

Non ziran orduan Arnoldogaitik arpegia aterako eben adiskideak? iñondik ez ziran agiri. Askok, sinistu eben Mendiolaikoagaitik esaten zana, gauza txarrak laster siñistuten dira eta; beste asko poztu egin ziran, siñistu ez arren, bada gizon bñaten kalteak askoren poza ei daroa bere atzetik.

Baiña gizon guztiak ez dira txarrak eta siñiskorrak bere ez; eta bat edo beste iari ziran orraitio euskaldun gidari zarraren alde. Ondo ordu txarrean eurentzat: bada eurakgaitik bere esan ziran iñoiz entzun ez ziran lango gauzak. Ubero txotxinduta egoala aspaldietan bere; Pedro Mari ogipeko zuri guzturi bat zala, ugazabagaz ondo eukiteagaitik sudurra ebaten itxiko leukeana. Amando barriz, iakiña! mundu guztiagaitik ondo esaten ekiana zan, eta ganera zerbait aterako eban Mendiolaik bere elizetarako. Uberori barre egiten eutsen bere erako nagusiak; Pedro Marik ia arpegiko narrua galdu eban iai bazkalaurre baten bere lagun artean: zambroz eta atzamarkadaz beteta ioan zan egun batean txera; apezpikoa- ren iakituri eta donetasuna ez ziran naikoa Auñemendiko euskaldunen artean sartu zan itxumena kentzeko.

Gizona aldakorra da berez; baiña txarretik onera nekez biurtuten da, onetik txarrera erreztasun andiagaz. Orregaitik Ozinbelzko batzarran Arnoldo euskaldunik onenentzat eukeen gudariak eurak, andik egun gitxira salkindari gaizto bat zala ziñoen.

Nondik baiña urte ete eban Arnoldoren kontrako salgaista oker bidebagakoak? Ez da beti errez izaten, olango ipuin dongeak bere iturburu eta abia nun eukiten daben erantzutea, baiña oraingoan badakit nik. Portun eta Loperengandik etorren dana. Portunek iakin ebanean Arnoldo eta Riktrudisek prankotarra Amandoren etxetan ikusi ebela, egonzan barriro Lopegaz lenagoko batean alkarregaz ikusi genduzan tokian bertan, Lopek esan eutsen Ozinbelzkoari bere gorantziak zertan artu zituan Riktrudisek eta zelan prankotarrarenak; eta ori izan zan naikoa, aora etorri iakozan biraorik ikaragarrienak esan eta gero, Otxoaren semea kurruka billa asteke. Bekian zelan emon zeitekean dxastadarik andiena Arnoldoren biotzean: euskaldun gaiztoa zala zabalduta, diruak edo andinaiak okertu ebela adierazoten emon eta. Orretarako gogoratu iakon errez eta ugari billatuko zitala laguntzailleak gudarako gogoagaz egozanen artean, Riktrudisen eskua ukatu iakuenean artean, Kristoren legekoak nagusitzat ezin ikusi zituenen artean, Arnoldoren aginpideagaitik ondamuz beterik bizi ziranen artean, argitasun gitxiko iente siñisko-

rren artean. Eta asi zan io batera eta io bestera, ixillik eta ziñazkida baten aria eskuetan baleuka legez, orkoai eta emengoai aditzen emoten euskal lurtean sorterri saltzailleak egozala, norbere etxadia ondo euki ezkerro besteen ardurarik ez eukela norbaitzuk, eta beste olango ipuiñak; autor-tuten ebala azkenerako, belarrondora eta iñori ez esatekotan, erri-saltzai-lla eta besteen ardurarik ez eukan euskaldun madarikagarria zein zan: Arnoldo. Eta zelan ekien askok prankotar agintari bat Arnoldo eta bere alabeagaz egon zala, eta beste askok Ozinbelzko batzarrean zer gertau zan ikusi eben, guzurak egiaren itxurea eukan, eta egia balitz legez ebi-llen aotik aora.

Astiane andian bear izan eban alan bere Mendiola iaregiraiño elduteko. Morroiak bekien, baiña zelan esan nagusi etxekoandreak? Olango albisteagaz beragana ioaten ziranak zuzituko zitukean Arnoldok. guztiz ona zan, guraso bat zan danentzat; baiña bere izen onari geldigeldi itxi bear iakon.

Baiña olango gauzak ez dira ixillik luzaroan eukiten, nai izan arren. edo norbaiten zurreztak edo lagunaren arpegikeriak, edo umeen eziakiñak, edo ume itxurakoen iardun eta barritxukeriak, usterik gitxien danean kenduten deutse estalkia eta orduan izaten dira ordukoak.

Pedro Mari atzamarkadaz beteta etxeratu zan egunean erdizkako itz batzuk kanpoan entzun arren, ez zituan Arnoldok ezertakotzat artu; baiña bere iauregian sartuta, morroiak onenaren arpegi illun eta urratua ikusi ebanean, itandu eutsan, aita on batek seme maiteari legez:

—Zer dok, Pedro Mari? Zer gertau iak?

Eta morroi zarrari ezer esateko astirik emon бага, Ana Mari motsak ugazabari erantzun eutsan:

—Burrukan egin ei dau, zeugaitik zerbait esan dabela eta.

—Nigaitik?

—Bai, iauna.

—Ez da, ez da, guzurra da, iauna —esan eban Pedro Mari, zer ziñoan ez ekiela— iausi egin naz, ara or zereko zerean.

—Pedro Mari —iarraitu eban ugazabak— esan egidazu niri egi egia. Zer esan dabe nigaitik? Neuk bere zerbait entzun dot, eta ez deustat iramonik egin; baiña oraiñ emen dakustanak argituten deust adime-na.

Betosko aserrea eukan Arnoldok au esatean. Begiratu eutsan Pedro Mari, eta ikusi ebanean bere nagusiaren bezintarte gogorra, erantzun eutsan:

—Ez diran gauzak, iauna.

—Zertzuk?

Begiratu eutsan otseiñak barriro, eta ugazabaren arpegian ezagutu ebanean nai eta naiezkoa zala garbiro erantzutea, esan eban:

—Iauna, ez dau iñok siñistuko, ezin leike siñistu zeu ezagututen zauzanak, zergaitik...

—Eroapenak amaitu iataz, Pedro Mari, eta euk bere amaitu egik bein.

—Erri-saltzaillea zarala zeu eta...

—Eta?

—Riktrudis ezkontuteagaitik prankotarren adiskide zabiltzala.

—Zeiñek esan deusk?

—Askok, eliza-atean egozan danak.

—Eta euk, zer erantzun deutsek?

—Nik? Aurtean neukanari ukabilkada bategaz agiñak atera. Baiña asko ziran eta... Gaur arratsaldean orraitino...

—Eta ire aldekorik ez zan?

—Iñor bere ez.

—Beraz Mendiola iaunak i baiño beste adiskiderik ez eukan?

—Aldra atan ez iauna.

—Eliza batekoa: toki askotako ientea etorten da mezara eta.

Lotsea, bekaitza eta arimako samintasun sakon eta neurrigabea irakurri ziran Arnoldoren arpegian, berbakaz ezer ez eban agertu baiña. Otordua da eta iaizue, esanaz, igo eban mandiotara eta an asi zan batera eta bestera bere gogamenakaz guda bizian.

Mutik ez eutsan iñok atera: iauregi dana, illerria legez, ixill-ixillean gelditu zan: ixillean morroiak ezkaratzeko aukietan iarririk, zer esan ez ekiela; ixillean etxekoandreak, sokoren baten sartuta. Arnoldoren oinkada desbardiñak eta emakumeen zotiñ-zizpuren soiñua besterik ez zan ez ntzuten. Ilbarria sartu zan etxe atan: Mendiola etxe iaun ospatsuren izen bedeinkagarria Euskal-Errian il zala iakin zan.

Nondik etorren eriotzea? Zein zan iltzaillea? —itauntzen eutsan bakotzak bere buruari. Eta buru argikoenak laster erantzuten eben: eriotzea Ozinbeltz aldetik dator, siñisgaiztokoan eskuetatik.

Eriotzea alda bada, edo gaixo aldiren bat? —ziñoan bere artean Arnoldok. Eta berberak erantzuten eban: bai, eriotzea: erriak gisa orretan iarritakoan, ez dira berealakoan beste aldera biurtuten: urteak bear dira orretarako, eta ni ez nago urteetarako eta gitxiago bere. neure erri maitearen biraopean ill bear dot! Baiña nik ez daukat zergaitik lotsatu, eta gaur arratsaldean enprantzaren erdiran urtengo dot, gizonik geien

dagoan tokira, eta etxerik etxe ioango naz gainera neure bekoki garbia erakusten, eta ikusi bear dot oirandik nire berbeak surik eta biotzak irabazteko indarririk ete daukan; iakin bear dot nire morroiari esan deutsena neure arpegira esateko ausardirik badauka inok.

Ugazaba olango burubideakaz ebillen bitartean, Pedro Marik artu eban aizkora bat, eta atariko zorrotz-arri latzean asi zan zorrozketan. Aizkoreak arrian egiten eban otsa aitu ebanean, iagi zan Riktrudis bere lekutik, ioan zan Pedro Marigana, eta esan eutsan:

—Zer darabilzu?

—Ikusten dozu.

—Itxizu bere lekuan tresna ori, eta buruan darabilzuzan gurari txarra bere itxizuz. Zuk ez dozu gaur etxetik urtengo neuk esaten deusudan agindura baiño bestera. Zeinék uste dozu aterako ebal gure aitaren kontrako salgaista ori?

—Ozinbelzko mozoloren batek.

—Bada Ozinbelzko mozoloagana ioan bear dozu, eta esan nik diñodala berak egin daben kaltea berberak aguro desegin daiala, nik inoiz arpegira begiratutea gura badau.

—Baiña areri etxako olango...

—Ixo, eta ibilli azkar.

Egun atan inok ez eban otordurik Mendiolan egin, Lopek ez bada. Iauregiko guztiak negarrez egozan. Lope Nagik aberetxeko ate ostean beregandu zituan iaki guztiak mauka mauka iaten ziarduan. Ugazabaren ardurakgaitik goseak ilten itxi bear aleutsan bada bere buruari?

X ONDORENGOAK

Aurreragotxoan ipiña daukat, andre Luziari entzunda, Arnaldo osasunean ez ebillela ondo. gisagaixoa zarra zan, lan asko egiña, neke eta zaparrada asko artua eta bere garaian gizon sendo zoli, indartsu eta gogorra izan arren, aspaldietan, eta urteen astuntasunak amaituteko zorian eukan euskaldun aitona zindoa. eta urteak baiño geiago, igaroriko bere egun saminezkoetan sorbaldean gainean artu zituan zartada mingarriak. Ia bada, irakurlea, zuk dakizun legez, bere alboan ikusi zituan il eta iausten seme galant bi, bere zartzarako itxaropen on bat emoten eutsenak, bere oiñordekoak, Mendiolako izengoitia guztiz garbi eta diz-diz eraginiñaz eroango eben gizakoak; eta iruditut baiño ez daukazu zenbateraiño izango zan orduan Arnaldo gurasoaren biotzeko naigabea, eta iazoea orrek noraiño iango eutsan osasuna. Semeen eriotzea ontzat emon eban berak, Euskal-Erriaren alde il ziralako: ez eban kanpotik ezer erakutsi, baiña barru-barruan gelditu iakozan atsekabe eta negarrak biotz guztia puzoindotuten.

Otxoak deitu eutsanerako, Arnaldo ez zan inoizko Arnaldo. Burutsua eta anima andikoa egoan, gogorik onenetakoa; baiña belau eta besoak indargabetuak eta gorputza lurrera begira eukazan antxiñatxutik. makilla lodi baten laguntasuna izan ez baleu, ez eban Ozinbeltzeraiño osterea egin al izango. Alanda guzti bere, etxera eldu zanean asko geiagorako ez zan.

Eta gero Amandoagana ioan eta an billatu eban gizonagaz itz egin ezkerroan, pekuan gelditu zan, ar andi bat asi iakon barru guztia iaten. Adalbaldo prankotarra zan, gizon donea, besteen argaltasunak ezagutu eta parkatuten ekizana, Arnoldoren eritxiaz, bera baiño azkozaz ohea. Eta alango gizonak, Mendiolakoaren ustez, bat eta bi baiño geiago izango ziran prankotarren artean. An eta emen, ziñoan beretzat, onak eta txarrak dira, beste erri guztietan legez. Eta nik, danak txarrak dirala siñistu izan daroat gaur arte, eta txarrak bakarrik dirala erakutsi izan dauset askotan, prankotarrak ill ezkerro neureak iltetari begiratu бага. Beti ibilli ete naz zuzen-zuzen eta neure Lurra ostenduteagaitik bakarrik, ala Euskal-Erriaren areiui euki dausetan gorrotoak neurritik kanpora erabilli ete nau? Zer esango ete deust Iaungoikoak?

Olango gauzak erabilzan bere buruan Arnoldok Adalbaldo ezagutu eban egunean, gogarte zakonak eukazan eriotzea etorkonerako arimako gauzak zuzen ipiñi nairik, bada betorren, betorren, bere ustez, eta arin aringa atan bere.

Gau txarra igaro eban, estu, bero, larri eta inkesaka, eta goizean iagi gura izan ebanean, burua ariña eukan eta sukar pixka bat gaiñera. Alan bere, oi epelean geldi-geldi egon eta ama-alabak emon eutsezan salda on eta palaguakaz, pitin bat bere tentunera etorri zan, guztiz sendatu ez arren; eta iai egunean, ost-ostean bada bere, ioan zan elizaraiño.

Baiña elizatik etorreran iakin ebanean garbiro bidean erdi-sosmau ebana, ill eta gelditu zan Arnoldo gurea. Beukan arimearen aldetik gogo, kemen eta ausardi naikoa gaiñera iatorkon ekaitz dongea eroateko; baiña gorputzak ez eukan ezertarako indarrik. Ainbeste egunean erdi-ianean eta gogamenakaz burruka bizian burua ezin iasorik egoan gizon zarra, Pedro Marik emon eutsan albisteak nai eta nai ez amaitu bear eban.

Ai ze atsekabea, ze atsekabea Arnoldorena! Eri zalegia izan ete zan bildurrez egoan orduan erri saltzaillea zala ziñoen! Euskal-Erri saltzaillea. Zein eta bera! Zeiñek asmau eban aiñ guzur arrigarria? Euskaldunak. Zeiñek siñistu? Euskaldunak. Erantzueria bi oneek Arnoldoren gaiñera, Gorbea, Anboto, Aitzgorri, Aralar eta Auñemendik batera eukan baiño astuntasun andiagoaz iausten ziran, eta ezertarako adore baga izten eben lenengo, arnasarik artu ezinda gero: lerdatu, zeetu eta birrindurik azkenerako. Albistea artu barrian enparantzan urteteko asmoa eukan, baiña laster, oiñen gaiñean ezin egonik, iarri zan aulki zar batean, ipiñi zituan ukalondoak belaunetan eta esku zantsu argalen artean buru zuri gurgarria. Sartu zan orduan Riktrudis gizategira, eta ain-guruak zeruan euki oi daroen gozatasunagaz esan eutsan aitari:

—Aita, zerbait artu bear dozu: ara emen erretilluan salda ederra, eta alster ekarriko deusut beste gauza on bat.

Iaso eban Arnoldok bere burua; begiratu eutsan alabeari irribarre negarrezkoagaz, eta erantzun eutsan:

—Ez, enetxoa, kalte egingo leuskit orain. Iolas-zelaira ioan bear dot, eta andik bekoki garbiagaz natorrenean, artuko dot gura donana.

—Zer diñozu, aitatxo? Bekoki garbia? Zeiñek dauka zuk baizen garbia Euskal-Erri guztian?

—Bai, baiña ori kanpokoak esan bear deuste, ez etxeakoak bakarrik —erantzun eta iagi zan bazter batean eukan makillea artuteko asmoagaz, baiña zorabiau iakon burua, begiak lausotu iakozan, asi zan albo-alboka, eta iru edo lau oiñkada emon orduko, oso-osorik io eban beia.

Iausi zan gorputzaren *daunbadea* eta Riktrudisen deadarrak entzutean, igon eben bekoak aida batean, iaso eben oera etxeke nagusia, eta asi ziran danak gora eta bera, arin-arinda eta estropozuka, bata saldea, besteak ura, onek gatzeta eta ozpiña arek okendua eta zapiak bilatu naian eta eziñ ezer eskuratutik, olango iasoeretan izan oi dan antzera.

Ebagi andi bat egin iakon buruaren erdian aitonari, eta arpegitik bera odola zerion parra-parra. Zauri sakona zan, eta kortako amaraun guztiak odola geldituteko ez ziran naikoa, eta iñok ez ekian zer asmau. Alan bere, egin bear zan zerbait, eta zelan edo alan lotu eutsen burua.

Arnoldo, bere emazte eta alabeak egiñalak egin arren, ez etorren bere konortera.

—Zeiñek daki emen osagille on baten barri? —itandu eban Riktrudisek estu estu.

—Emen, inguruetan —erantzun eban morroi batek— ez da izango osagillerik: bakotxak egin daroagu geure osasunerako al doguna, asabetatik ikasirik miritzi eta bedarrakaz; baiña entzutea badot Ezpeletan badala gizonen bat olango gauzetarako asko ikasia.

—Bada artu bidea antxixika batean, eta arnaseak deusun artean ez gelditu. Doiala beste bat Amando iauna gana, esan daiola zer gertatu iakun, eta etorri al badei.

Agindu guztiak Riktrudisek emoten zituan, bere ama ez zan ezertarako bere. malko samiñak ixurtuaz eriazen oe ondoan iarririk, ezkerreko eskuagaz senarraren bati gogor oratuta, eskumakoa bigun eta laban arpegitik erakillikola, «Arnoldo, Arnoldo neurea —zirautsan— ez nakuzu emen zure ondoan? ez dantzudazu? Eregi egizuz obeto zeure begi ederrak, begiratudazu. Ara emen Riktrudistxo. ezdakuzu au bere? Ez zaite bada mututurik egon, neure senar maitea. lur onetako ondasun guztiak eta neure bizitzea bera baiño zure itz bat gurago dot. Esaidazu zerbait, Arnoldo, esaidazu zerbait».

Olan egon zan andre Luzia oe ondorik aldetu baga luzaroan; baiña Arnoldok zirkinik ez eban egiten eta berbarik gitxiago. Illuntzean orraitino, etxeke andre biak eta Amando gela barruan egozala, zispuru luze bat emon eta pitin bat begiak eregi zituan. Urreratu iakozan danak, eta iñok itz bat atera baiño lenago esan eban osta-ostean:

—Maite!

—Zein maite, aitatxo? —itaundu eutsan alabeak.

—Zu... eta ama... euskaldunak.

—Eta Iaungoikoa?

—Iaungoikoa... gehiago... ez dirudi baiña.

—Nun dozu miñ, Arnoldo? —esan eutsan emazteak.
 —Buruan eta biotzean... biotzean batez bere... estanda egin ete deustan nago.
 —Osatuko zara: osagille on baten billa bialdu dogu Iosepe otseña.
 —Alperrik! Ez naz osatuko, eta nai bere ez. Badakust eriotzea, eta ondo etorri izan dedilla. Zeuek ementxe itxi bearra...
 Lertuko ez bazan urten bear izan eban gelatik andre Luziak.
 Alabeak aitagaz berbetan iarraitu eban:
 —Autorrera on bat egingo zenduke, aita? Gauza ona da eta.
 —Pozik.
 —Noiz gura dozu?
 —Zeinbat lenago... obeto.
 —Ara emen apezpiko iauna.
 Biurtu eban burua gaixoak, esanaz:
 —O! Ez zaitut lenago ezagutu... Milla esker, Amando iauna: garai onean etorri zara. Ainbeste bidean...
 —Arima bati lagunduteagaitik Lurraren azkeneraiño ioango nintza-teke: zuri, neure adiskide ona, zuri lagunduteagaitik onaiño etortea ez da ezer. Geiago eginko neuke eta pozarren...
 —Milla esker, iauna, milla esker. Nai dozunean asi geinkez.
 Urten eban Rikrudisek gelatik kanpora, eta an gelditu ziran apez-pikoa eta Arnoldo bakarrik ordu erdi bat inguruan. Amandok atea eregi ebanean bera eta gaixoa biak egozan negarrez, biak erakidara eta Iaungoikoari eskerrak emoten.
 Ioan zan eliz-gizona andik ordubeteko bidean egoan elizatzora gure Iaunaren billa eta Mendiolakoak gelditu ziran otsandigoe atarako etxea maneanu nairik. Artu eben naikoa zeregiñ. Gela barrua zuri-zuri iantzi eben, gizategi edo mandiota isats eta izuzkeagaz igortzi goitik eta beraiñoکو mailletan olango ereti edo mugaldietarako ondo gorderik egoan eutaldea ipiñi; zuiñoldeak erratzagaz garbitu. Lan guztiak amaitu eta gelatik asita atariraiñoکو argimutilletan kruzaillak iziotu edo biztu orduko, betorren gure Iauna Mendiolarantz.
 O! Zeinbat anditasun, zeinbat lotoskinde, zeinbat arimako samur-tasun egoan Iaunaren etorrera onetan! Ia gaberdia zan; gaua guztiz illu-na egoan, truxutsua; euria gogor eta ugari iausten zan, aritz, pago eta gaztaiña zarren orrietan soiñu latz, motel, zarraparradazkoa egiñaz; aizeak, gora eta bera, batera eta bestera erabiltzan zugaztietako adar eta ostroak Egilleari ongiatorri on bat emon eragiñ gura baleutse legez, ale-ben gisara... eta an eioan gauza guztien laubea, ia gizonen gorte eta

laguntasun бага, bide ziorretatik zear, aldats kera; Argitasuna izanik, illunpetan; Izaterik altsuena zala, ezerez dan gauza baten antzera, iñoren eskuan, Berak sorturiko seme argal gaixoaren mingoztasunak eztitutera. Amandoren aurretik gizon bat bakarra zan, esku batean argizari amatau edo itzalitako bat eta bestean zekekezko lasto moltso biztua zituala. Lasto-moltsoa aidean erabiltzen, gau baltzaren barruan ikaragarritzko zia-marrak egiñaz, eta noizean bein apezpikoaren aurrean ipinten eban, bide-zuloetan euriak egin zituan osintxoak ikusirik, alderatu zediñ al eban giñoan. *Docebo iniquos vias tuas*, —ziñoan Amandok bere arrenetan iarraiturik, fede-bagako euskaldun batzuen etxe aurretik eioala, —*et impi ad te convertentur*. Eta etxe atako txakurrak, argia eta oinkadak sosmau zituenean iratzarturik, zaunkaka, zaunkaka erantzuten eutsen Amandoren arrenari, esate donearen kontra gogarpegu gura balebe legez. *Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique* —zirautsan aurreratxo-ago, eskuetan eukan Iaunagan baiño bestetan arretarik ipiñi бага, —*holocaustis non delectaberis*. Eta txakurrak, artu eben arloan aspertu eziñik, oso bertan batzuk eta guztiz urriñean beste batzuk zaunkaka zaunkaka ziar-duen.

Mendiolara eldu baiño lentxuago Amando eta bere lagunak billatu eben bidean, eurak legez dana bustirik eta basaz bete etorren gizon bat. —Zer da au? zeñientzat da? —itandu eban. Baiña ez eban erantzuerarik bear izan, nora ioazan ikusi zituan eta. Barru guztia irakiten iarri iakon ezagutu ebanean bera Ozinbeltzen zan artean Mendiolako iaregian ger-tau zana, eta bere aurrean euki baleu orduan Ozinbeltzko mozoloa, eskuetako makilleagaz ilgo eban.

Pax huic domui, et omnibus habitantibus in ea —esan eban Amandok Arnoldoren gela barrura sartzean. Gaixoak bere siñismen bizia agertu eta bereala, apezpikoak itandu eutsan:

—Parkatuten deutsezu biotzetik zuri naibageren bat emon deu-tsuen guztiai?

—Biotz-biotzez —erantzu eban oekoak.

—Eta zeuk iñor itzez edo egitez naibagetu badozu, parka eske zaia-koz?

—Parka-eske naiako. eta, iauna, neure barruko gogamenak agertu-teko itz bi esan gura nituke orain.

—Ezaizuz bada.

—Neure bizitza guztian egin ditudan gauza danak onbearrez egin izan ditut, baiña ez ziran danak onak izango. entzun daiela orain nire etxeok eta nire etxekoen aotik iakin daiela euskaldunak, oraiñ, eroitza-

ko ate ondoan diñodana: euskaldunak alegiñak egin bear ditue, ill arte-raiño, euren lurra, euren ekanduak eta euren berbeta ederra gordeten: arrotza gogorrean iausti daiele erritik kanpora: ugre arteko gauzetan geuk izan bear dogu nagusi, etxekeetan etxekeak izan bear daben senera: lapurrak ostu dauskuena beti da gurea, gizaldiak igarota bere eta geure etxera ekarten saiatu bear dogu: bidezko gauzea da lapurren ondoan bizi dana lapurren bildur eta beti esna bizi izatea; baiña ez da ondo erbeste-koari gorrotoa gordetea atserritarra dalako beste bagea: gauza okerra da guri egindako gaiztakeria ez aztutea, naiz eta gaiztakeririk mingarriena izan, niri egin deustena dan legez... Lurbira guztikoai parkatuten deutset, lurbira guztikoai parka eska naiakue, eta Iaungoikoak parkatu daidala neuri... Ondo esan dot, Amando iauna?

—Ain ondo eze zuk emen esan dozuna euskaldun guztiak iakitea eta ikastea gura neuke... Arituizu, neure anai maitea, Iesukristo gure Iaunaren gorputz, odol eta Iaungoikotasun guztia zure sendagarritza. Berak parkatu daizuzala zure uts egiteak eta eroan zaizala betiko gozota-sunera.

Artu eban Arnoldok gure Iauna, eta gelditu zan ixillik, begiak itxita, eskerrak emoten. Iltzakotzat artu zeitekean, ain egoan zirkiñik bagea, baiña bere biotza iñoiz baiño bizi eta gartsuagoa eukan bere Iaunaren aurrean.

Arnoldori bake-bakean itxita, Amando eta lagunak urten eben gelatik kanpora, soiñeko eta oiñetakoak aldatuteko, bearra bere baeuken eta; eta aldatu ondorean ioan ziran sutondora, piska bat epelduteko usteagaz. an egoan beste gizon bat bere, soiñekoak legortuten. Iosepek ekarri eban osagillea zan, eta, ziñoanez, Arnoldok ez eukan osatuterik. odolik bere ez eutsan billatu, tin-tin edo bultzadarik bere ez, izaera auldua eukan, eta olango bati Iaungoikoak emon eikeon osasuna, beste lurreko osagarriak ez. Buruko zauria ez zan ain andi andia: barruan eukan gatxa, barruan, eta gatx zarra.

—Eta laster amaitu bear dau? —itandu eban Amandok.

—Nire ustez —erantzun eban osagilleak— ez dau ordu beterik iraungo.

—Gora noa ni —esanda, ioan zan Amando gaixoaren gelara.

Orduantxe asi zan inkesaka Arnoldo. Arnasarik ezin eban artu, atsedeen bat gorputzari ez alde batera ez bestera ezin emon eutsan, burua izertara bere ezin eban ondo euki, izerdi larri otza asi iakon.

Amandok azkenengo *Sakramentua* edo Orio Donea eutsan:

—Riktrudis —deitu eban gaixoak— ni banoa eta gauztxo bat esan nai neuskizu zeuri bakarrik. Azkenengoa!

—Esan egidazu, aita, gura dozuna.

—Adalbaldo orrek... iñoiz aitatuko baleutsu ezer... baietz esan eike-ozu. Ona da bera eta... norbait bear izan ezker... bera baiño oberik ez dozu billatuko... euskaldunen artean bere. Ori da nire guraria.

—Neurea bere bai, aitatxo.

—Bai?... Noiztik?

—Ikusi nebanetik, iauna.

—Pozik ilten naz... Iaungoikoak bedeinkatu zaiezala biok... nik legez... Egizue bakea, eta euskaldunen ona... maite ditut eta!...

Azkenengo berbak izan ziran. Artu eban eskuetan kurutze donea, osta osta ezpanetaraiño eroan ekan, eta aoa zabalik, Amandok berba onak esanaz parkamena emoten eutsala, il zan euskaldun bikaiñ argido-tarra...

Urrengo goizean ikusi eben Lope auzokoak, aginduren batzuk egi-tera zioala, erdi lotan, narras, nagi eta gogo barik, eta itandu eutsen:

—Zelan da, Lope, ugazaba?

—Ill da.

—Ill? Aiñ laster? Zer izan dau bada?

—Ptxe... Ill bearra. Ego aizeak baiño urte geiago eukan eta...

XI OTSOA ETA ARTZANORA

Ez dot esan ondiño zelango arrerea egin eutsen Pedro Mari zarrari Ozinbeltzera egin eban bigarrenko osteria edo ioan-etorrian. Egia da, Riktrudisek bere, ez eutsan otseñari itaunerarik egin. Zertarako? Gertau ziranak gertau ezker on guztiak berandukoak izango ziran. Baiña irakurlea zerbait iakin guratan egon leiteke eta ipiñiko dot emen Portun eta Pedro Marik ze berba egin zituen.

Au Ozinbeltzera eldu zanean atari ondoan iarrira egoan bestea, eta asi ziran biak era onetako izketan:

—Zek zakarz onaiño, Pedro Mari?

—Ez neure gogoak beintzat.

—Orduan premiñaren batek.

—Premiña ori zelan dan.

—Gogo barik eta premiña andi бага zatoz bera3 Eta zer dakrtzu Mendiolako altzo-txakurra?

—Portun, zein zaran eta zertara etorri nazan badakit. Aizkora barik ez dot etxetik urten, eta ondiño, urteak izan arren, beste baten indarrak nire besoa neurtu leiteke. altzo-txakurrak ezagututen ditut nik, euren bizitza guztian emakumeen eregu billa dabilzanak: urruingarriak dira, Portun, eta neure biotz guztiagaz urruinduten ditut. Ni txakurra izan banintz, artzanora izango nintzan, otsoko guztiai ortzak erakusteagaitik.

—Ogipekoen ondar zikiña, gizon zirzillen billutstasuna, otsein doil lorren zantarkeria: Ozinbeltzeko seme bategaz berbetan zagozana ez zaite aztu: esaidazu laster esan bear dozuna, eta kendu zaite nire aurretik tximistak baiño ariñago, neure txakurren agiñ artean amaitu gura ez badozu zeure bizitza txakurra.

—Ozinbeltzeko seme andi, leiñargi eta gozoa, ez zaite ain laster aserratu, eta entzuidazu apur batean: Pedro Mari morroi, gizona dan aldetik, beste edozein aiña bada; euskalduna dan aldetik, edozein euskaldun beste; eta kristiñaua dan aldetik, kristiñau ez diranak baiño geiago. Zuk agindu deustazun txakurkeria ezleuskeo beste iñok Euskal-Errian aginduko, baiña zuk agindu eta egiteko bere gauza tint andia ez da: andiagok egin oi dituzu. Ez zaite aserratu egiak entzunagaitik, ez zaite iagi Riktrudisek diñotsuna aitu бага. Neuk bere beste gauzetarako baiño,

burruka on bat egitreko gogo ohea ekarri dot, eta alan bere, ez dot burrukarik nai, neure etxeakoandratxoak gura ez dabelako.

Bere eskuetan Pedro Mari itoteko gogo amorratu bat eukan Portunek, eta ezbearren bat egiteko ziruan egoan; baiña Riktrudisen izena entzun ebaneko, otsoa okela barrira ioaten dan antzera, Mendiolako alabeagana gogoa eta biotza ioan iakozan. Bat-batera otu iakon ez zala baldin egia zuzena izangoLope astoak esan eutsana, eta ez ebalala ondo egin berak, Portunek, Mendiolako nagusiaren kontra aiñ azkar ekitea. Alanda guzti bere ez eban barruko artaga eta bakaldarik erakutsi gura, eta gitxiago bere buru arroa Pedro Mariren aurrean iatzi, eta len baiño biguntxoago itz egiñaz, erantzun eutsan:

—Riktrudis! Riktrudis! Ori da bada kristiñauen artean daukazuen usaiñ gozozko lorea, lora bakarra: beragaitik bizi zara arrotuta kristiñau danok, batez bere Mendiolakuok eta mendeko morroi zakarrok; zuen arrotasunean, euskaldunen nagusiak dirudizue. Eskerrak emon eikeozuz berari, gaur emendik azurrak osorik eruaten badituzu. zuek ezeze geuk bere Riktrudisgaitik zerbait egingo genduke.

—Ez da ezagun.

—Ez dala ezagun?

—Maite bazendu, bere ona gura bazenduke, zure egitadeok beste era batekoak izango litzatekez: gaur eragiten deustazun beste negar ez eunskio eragingo.

—Zer diñozu osteria ogipeko lapur, ordi, guzurti, lotsabagea?

—Egia nik beti, miñ emoten badeutsu ere. Zu zara guzurtia: zuk zabaldu dituzu emen guzurak Euskal-Erria guztian, zeuk dakizu zergaitik, eta nik bere bai. Zuk esan dozu, guzurra dala iakinda, Arnaldo nire ugazaba, euskaldunik onena, garbiena, leiñargiena eta zintzoena, Euskal-Mendiagaitik geien egin daben gizona, erri-saltzaille bat dala; zuk esan dozu, bere alabea ezkonteagaitik, prankotarraren alde biurtu dala; zuk eragin deustsazu negar samiña Riktrudisi; zuk egin dozu euskaldunen artean bestek egingo ezleukeana; zuk, salkinde, billau, pizti madarikatu orrek.

Pedro Marik, azkenengo berbak, dana suturik esan zituan: buruaren erdira etorzan arrikadak legezu artu zituan besteak. Ez eban uste bere egitada gaiztoa aiñ laster iakingo zanik, eta Pedro Mariren aotik alango salaketa gogorra aitu ebanean, adore бага gelditu zan. Ez eukan Portunek Pedro Mariren ardurarik: makilka zuzitu edo miña errotik kendu ezker, amaiturik eukan arenganako ipuiña; baiña Riktrudisegaz eukazan beste ipuiñ batzuk. Zer esango eban Riktrudisek, bere aitagaitik alango gauzak

asmau zituana Portun zala iakin ebanean? Zelan maitetu eikian orain, lenago, bear bada, amteituko eban Portun? Ori zan, ori, Ozinbelzkoak adimenean eukan ipuiña. Riktrudisen aurrean zuritu bear eban bere burua Portunek, al eban giñoan. Zeiñen bitartez? Pedro Mariren bitartez. Ez egoan beste biderik. Baiña olango gogarterik ez balerabill legez, beregandetasun andiategaz, esan eban:

—Oraintxe artean ez deusut igarri. Zoratuta zagoz, gizagaixuori. Barre-gurea deustazu.

—Benetan daukazu barregurea? Riktrudisen negarrak emongo deusue: nire zorotasunak ez, badakizu zoroa ez nagona eta.

—Zagoz ixillik, gizontxo; bestela, zeure zorotasun eta guzti, amaituko zaitut. Riktrudis negarrez badago, orretarako erakaia norbaitek emongo eutsan, nik ez.

—Bai, zeuk, zeuk: zure miñak alperrik esaten dau ezetz, zeure barruak baietz diardutsunean.

—Nok esan deuszu zuri olango ipuin okerra, otseñ lotsabagea?

—Okerra da beraz egin dozuna? Ondo da zeuk ezagututea. Garbiro erantzungo deusut. Lenengo neure biotzak esan deust, gero Riktrudisen aoak, urrengo...

—Eta Riktrudisek bere olango guzurak siñistuten ditu?

—Guzurak ez, egiak bai: Riktrudisek eta bere etxeko danak onez-kero.

—Eta nik esango baneuskizu...

—Alper-alperrik guztia: ez neuskizu siñistuko; ezta, ezta, Iaungoiko egiazkoaren izenean esango bazendu bere, zuk ez dozu esango baiña. Guzur aiñ ikaragarriak asmau eta esan dituanak, asmau eta esango lituke andiagoak, lengoak estalduteagaitik.

Ateak itxita eukazan Portunek. Pedro Mariren bitartez ezin zeikeon iakiñ eragiñ Riktrudisi, ez zala bera, Portun, erruduna. Iñok ez eutsan siñistuko. Apetau iakon orduan beste bide batetik astea, bere barruko naigabeak esanaz. Giza orretan baldiñ obeto urten eikean: Pedro Marik Riktrudisi zerbaite esan ezker, erruki apurren bat artuko eutsan onek. uste au ontzat arturik, asi zan esaten:

—Egin daigun, Pedro Mari, nire kontra esan dituzun gauzak egiak dirala...

—Ee?

—Itxoidazu piska baten, entzuidazu, berbetarako gogoia etorri iat eta. Nik ez dot esaten neu nazana: ori eziñ neike esan. Diñotan gauzea da, ni baldin banitz, ez ete neukaken orretarako erakai edo arrazoirik.

—Zer? Nondik? Zelan? Oraintxe bai nagola ni zeu zoratu zarala eta.

—Entzuidazu geiago eta obeto. Zuk ondo dakizun legez, urteetan dot maite, ezin geiagoan, Mendiolako alabea; urteak igaro ditut bere arpegia eziñ ikusirik, izten ez eustelako; ez dot iñoiz bere aotik niri esandako berba bat entzun, eta besteren bitartez bere ez, lanagoko bat artean. Zeu etorri ziñatazan, eta Riktrudisengaitik ezer egin gura baneban amatatu neiala gudarako sua esan zeunstan, eta amatau neban edo ez neutsan geiago surik emon beintzat. Riktrudisegaitik egin neban ori, Pedro Mari, iruntzialak iruntzita! Poztu nintzan orduan, orditu nintzan, pozez zoratu iatan, orduantxe bai zoratu iatala, eta neure zorotasunean bialdu neutsazan... baiña ez, ez dakit zer esaten dotan... Gozotasunez eta itxaropenez beterik nengoala, isakiten dot prankotar bat izan dala or. Arnoldok eta alabeak ikusi dabela, arrera on bat egin deusela, Riktrudisek begi onak ipiñi deusazala prankotarrari...

—Guzurra!

—Guzurra da? Izan laiteke. Neuk bere naiago dot guzurra izan dediñ. Baiña nik egizat artu neban orduan, erreten iarri iatan barru guztia eta... Zer egingo zenduke zeuk, Pedro Mari, olango estualdi batean?

—Nik eta edonok, buru apur bat daukan gizona bada, iakin lenengo ondo, egiak ete diran esaten dituen albisteak, iakiñ gero norbere izena Mendiolan ondo entzuna bada edo ez, batez bere bertako alabearen alde-tik; eta azkenean, igarri ezker iñok ezin dabela ikusi norbera etxe atan, Mendiolako inguruetatik alde egin betiko, iñori buruko miñik emon barik, norbere buruko miñak nonbaiten kentzera. orixe egingo eban zu izan ezik beste edozeiñek.

—Eta norbere itxaropen gozoari betiko itxi? Lenago il, lenago lur-bira guztia erre eta kiskaldu. Ez dot nik olango erakidarik ikasi.

—Kristinaua ez zarelako. Kristinaua baziña, iakingo zenduke eroa-pena zer dan, kurutzea maitetuko zenduke, eta lurreko zoriontasuna truka-ko zenduke zerukoagaitik.

—Bai e? trukaizu zeuk gura badozu, nik ez daukat truketako asmo-rik.

—Ainbat gaiztoago zeuretzat. Emen ez dozuz bein bere zeure gurariak beteko, eta betikotasun ona galduko dozu.

—Itxi daigun gauza orri, eta esaidazu zetara etorri zaran, eta amai-tu daigun bein.

—Riktrudisen aldetik etorri naz esatera orain egon dozun dongakeria zuzendu daizula lenbait len, iñoiz berak arpegira begiratutea badozu.

—Lenago bere olango gauza bat esan zeunstan, eta nik egitekorik asko egiñ arren, zelan erantzun deust niri Riktrudisek?

—Zer deustu gero zeuri zor berak? esaizu zenbat dan alogera, eta emongo iatzu, alogera bear badozu.

—Ez diñot nik ori, gizon zital gorria. Nire alogera bere biotza litza-ke. ez dakit nik niretzat izango bada edo ez, baiña, dana dala, Riktrudisi poztasun piska bat emoteagaitik egiñalak egingo ditut nik.

—Oraintxe bai emoten deustazula nire barregurea zeuk. Otsoa legezi asi zatxataz nenengoan, eta orain azeria legezi amaituten dozu gure berbetaldia. Bildotx otzana gura zenduke zeure atzaparren artean? Ez dozu gitxi uste zeuretzat dagola uste badozu. Agur.

—Oñastarri batek illgo al tzaitu ba bidean?

—Eskerrik asko. Beste orren beste opa deustut, ez da ondo baiña.

Pedro Mari zioala, «galduko neuke nik ori bidean» ziñuan ortz artean Portunek, —baiña ez iatorkit ondo, nigaz euki daben izketea Riktrudisi esan bear deusta eta.

Pedro Marik oster, «zer esan dot nik? —esan eban aopean—. Iesus, Maria eta Iosepe. Ori baiño obeak illten dira baiña, neure esatera dongea laungoikoak parkatu daidalaz».

XII ILL GAUA

Betorren gizona eta emakumea ugari Mendiolara, Arnoldo il eta urrengo illuntzean. aideak, auzoak, gelditu iakozan adiskide apurak, eta baita areriotarikoen batzuk bere, sartu ziran iauregi atako atetik barrura, eriotzearen aurrean oi dan ixiltausn eta begiruneagaz. Eriotzea zan etxe atako nagusia, eta bera esnatuteko bildurrean legezi, biatzengaiñean igoten eben goiko egotokira gizon eta emakume danak, itz bat alkarri esan baga. Estaldu ziran aulki guztiak, bete zan mandiota. Erdi-erdian, aritz olakaz antxinetan egindako mai andi baten gaiñean ikusten zan Arnoldoren gorpua; Riktrudisek azkenengo iosi eban soiñeko barri bategaz iantzirik; bizar eta ule luze zuri ederrak ondo garbitu eta orraztuak agertuten ziran. bularraren gaiñean tolosturik eukazan eskuak, eta bien tartean zurezko kurutzetxo bat, kristiñautasunaren agergarritzat. Lau argi-mutilletan egozan lau argi eta lurrezko ontzitzo batean ur bedeinkatua, eriñotz zati bat barruan ebala.

Ill gaur asi zan. Arnoldo, beste elizgizon lagun bi alboetatik zituala, sartu zan gizategian eliz-soiñekoakaz iantzirik; eta *Ne recorderis peccata mea, Domine* —asi zan esaten latinez. *Dum veneris iudicare saeculum per ignem*, erantzun eutsen alboetakoak. Au da, euskeraz: «Lurbirakoai gogortadeko epai bat emotera zatozenez, nire erru, gaiztakeri eta utsegiteakaz ez zaite gomutau, launa». «Nire oiñkada guztiak zure aurrean erabilli egizuz, launa», iarraitu eban apezpikoak. «Betiko desneke eta atsedena emon egiozu, launa, eta betiko argitasunak argi egin daiola». «Launa, guzaz errukitu zaite». «Desukristo, guzaz errukitu zaite». «Launa, guzaz errukitu zaite». «*Pater noster*» esatean, Amandok astindu eban illaren gaiñean ur bedeinkatuko eriñotza eta gizategiko guztiak, ixill-ixille. *Zeruetan zagozan gure Aita* arren egiten eben bitartean, eriñotzetik iausiriko ur bedeinkatuaren tanta bat gelditu zan, alsite eder baten irudira, Arnoldok eskue-
tan eukan kurutzearen beso batetik dindilizka, eta iausi eta zabaldu zan gero illaren soiñeko gaiñean, zerutik datozen esker-on, apainduri eta aberastasanak gure arima barruetan zabaltzen diran antzera.

Amandok, arrenak esan eta bereala, berbaldi samur bat egin eban gizonaren ezerezaren gaiñean. Erakutsi eban argiro, zein neurtuak egozan gizonaren egunak, eta zenbat doekabetasunez beteak; zein utsak ziran gure orduak, goizean eze eta eder izanik, eguerdi ostean zimen eta

gabean illik gelditzen diran lorenak legez, edo gure aurrean beti igezka doan keriza baten senean, edo beñbere eraldi eta tentun batean ezin gelditu dan izatearen itsuran: iaso eban goren gorengo mailletaraiño Arnoldoren leñargitasun eta fede ona; eta amaitu eban esanaz, alangoak nai litzatezkeala euskaldunak errien osasunerako.

Amandok azkenengo itzak esan zituanean, urten eban danen erdira andre alargunak, ioan zan senarraren gorputza egoan tokiraiño, begiratu eutsan artez artez arpegira, laztan bat emon eutsan, eta era onetan asi eban bere eresi neurtea, astiro, astiro:

«Zu ioan zara zorionera,
Zu ioan zara, eta ni ez!
Zure illoian laster naukazu,
Ilda ni bere, zu legez!

Orma zarrean nengoan untza,
Iausi naz orma zarragaz:
Bere azpian eguzki barik
Ni azkar igartuko naz».

Bere barruko dolamen, errenkura edo inkesa bat legez, guztiz erraz eta berezkoa zan alargunaren asierea; baiña gogoratu iakon, ekanduak aginduten ebanez, aztertu bear zala zelan izan zan Arnoldoren eriotzea, eta argitaratu bear zitala ekizan albisteak, eta al ebanik gitxien esateko ustean, iarraitu eban:

«Zeñek ian deutz, orma zarrari,
Zeñek ian deutzaz azpiak?
Ez prankotarren balenka motzak
Ez bada euskaldun piztiak.

Auñemendi! Esna egon zaitel!
Piztiak dabilz auzoan,
Eta kanpokoak gitxi dirala,
Piztiak zeure kolkoan!

Auñemendi! Pizti dongea
Biotza iaten neuk daukot...
Eta alan bere, senarra legez,
Nik parkatuaz ill nai dot.

Ian zuk, piztia, ian zuk biotza,
Eta ni len bait-len amaitu:
Nire biotzak, len ez baziñan,
Euskaldun egingo zaitu.

Euskalduna eta leñargitsua,
Piztikerien etsaia,
Neure Iesusen legezalea
Gizon guztien anaia».

Mugidalde andi bat sortu eben andre Luziaren berbak bilkidako gizon eta emakumien artean. Danak ekien zergaitik zan piztien ipuiña, eta bene-benetako euskaldun kristiñauarena. Asi ziran murmur bata besteare zerbait esaten, baiña danak ixildu ziran Riktrudisen iagiereak. Ederra ederren artean, beste bat ez legezkoa zintzotasunean, biotzik samurrenaren iaubea, barbarik gozosen esanlea, argia eta ona, gizategiko guztiakgandik izan zan ondo eta errukiz begiratu Riktrudis umezur-tza. Ioan zan gorputz illa egoan tokiraiño eta asi zan esaten.

«Aita bat neukan nik lurrean.

»Maite ninduan, egunak eguzkia maitetuten daben gisara, gauak zeruko izarrak maite dituan antzera.

»Nire aita il da? Ez, nire aita ez da ill. Ara emen bere gorputza: ari-me-a Iaungoikoagan dago: bata besteagandik urte batzuetarako aldendu dira.

»Lurreko gizon gaiztoak ill gura izan badabe, ez dira gomutau, giza-gaixoak, arimea ezillkorra dala.

»Umezurtz errukarri bat egiñik gelditu ete naz? Ez: zeruetan daukadaz Aita Arnoldo eta Aita Iaungoikoa.

»Ez deuste bada gizon dongeak bapere kalterik ekarri. Negargarizko leku onetan malko batzuk ixuriko ditut; baiña zerutik legortuko deustez malkoak aita biak.

»Berkak zelan neurtu zituan ez neutsan gogoan artu. Orregaitik ipinten ditut emen neurtu baga.

»Ez daukat bada zer iñori parkatu; baiña baldiñ baneuka, poz-pozik eta arima guztiagaz parkatuko neuskio edozeiñi.

»Neure Aitak eta neure Amak alan erakutsi deuste: alan agintzen deust neure Iaungoikoak».

Riktrudisek amaitu ebanean, bere eresi ederto esanaren soñua aidean gelditu zan, zidarrezko eskillan baten durundia legez, belarrietan *gili gili* gozo bat egiten ebala.

—Ze bigun eta eztsu agertzen dituan aingerutxu orrek Iesusen legeko erakutsiak eta bere biotzeko gurari doneak! —zirautzan atsotxu batek alboko lagun bati. —Naiago neban bere iardunak geiago iraun baleu, arimarako argi barri bat emoten deust eta.

Zeñ zan *Ill ganan* urrenko berba egin bear ebana? Aideak, Mendiolan sartu ziranean, gorrotorako egozan, eta zer esan ez ekien iau-regikoen parkameneko eresiak entzun zituen ezkerre, etsai apurrak lotsaturik gelditu ziran, inok ez eukan geiago itz egiteko usterik. «Toki!» —esaten dau onetan, esku-makilleagaz beia iota, zutiñik egozan gizonen artetik erdiran sartu nai eban gizon zar batek. «Toki! neu naz orañ, senitartekorik lenago ez badago». Peru padarra zan. Ioan zan gorputz illaren ondora, esku biak ipiñi zituan makillan, begiak iaso zituan goruntz, eta asi eban itz neurtuetan bere eresia.

Nik ez dakit ze neurritan erestu eban, baiña esan zituan gauzen mamiña au da:

«Ai, Arnaldo, Arnaldo! Nok esango eban zure illoi aurrean etxeko emakumeak bakarri izango zenduzala ereslari?»

«Gizonik gizonena, gudalaririk argi eta sutsuena zu izan zara Euskal-Errian.

«Lekobide Bizkaiko gizonen Iaun andiak ez eban bere buruan zuk beste argitasun eta besoetan zuk beste indar.

«Aitor il zanetik ona, ez deuta inok nire Sorterriari zuk beste ondo egiterik emon.

«Eta ez dakust emen euskaldun agintari bat bakarra, lurperatu zaiezan baiño lenago zuri esker on bat emoteko.

«Kristiñau bizi eta kristiñau il zara: ondo datoz bada zure ondoan kristiñauen parkameneko eresiak.

«Baiña baita bere bizi izan zara euskaldun, eta euskaldun ill, eta ez dira txarto etorriko Sorterriaren eresi eskertsuak.

«Neuk esango deusdaz, antxiñetako lagun zar mategarria. Neure txabolatik onaraiño ez naz bestetara etorri...».

Atsedentxu bat egin eban emen, arnasea artu eta begietatik bera etorkozan malko-ariak legortuteko, eta gero, gaztetako egunetaraño igo-naz, iarraitu eban:

«Mendian iaio ziñan eta mendian bizi mendizale, menditarrak ond-amuz azpeltu zaituen artean.

«Zu eta ni mutikotxoak giñanean, alkarregaz ibili oi giñan basoan, arrotzak orporik ipiñ: ez daben toki itzaletan.

«Odei aldean erroiak *keras-keras* zugaztietako adarri gorengoetan miruak dantzari, arkaitz-zuloetako sasi baltz tartean otsoren bat marruaz: ez genduan orduan beste gauzarik ikusi eta entzuten.

«Gizondu ziñan gero, eta zure aurrean otsoak bildurrez igesi ioaten ziran; eta erroi, buzoka eta miruak sarri ikusten genduzan goietatik ias-ten zuk ildako euskal etsaien aragi gordiña iatera.

«Euskal-Erriaren kontra etozan bakotxean, zenbat prankotar amai-tu zenduzan! Zenbati, aizkorakada baten, kendu zeuntsen arnasea!

«Esan daiele Egurraldeko baso zabalak.

«An ikusi ziran aurrez aurre, alde batetik ule gorridun gizon andiak, Ausarditsua burutzat ebela, besterik Lauburutarrak. Arnaldo menditarra agintarizat arturik.

«A, zer ekiña! gogorrek dira Rin ibai ondolik datozan gudariak, gogorrek euskal mendietako gizon abarkadunak. Zein geldituko da garai-lari?»

«Batzuk gure lurra irabazi eta azpiratuteko gogoak dakar; besteak, euren erri maite osorik eta lokarri бага gordeteko gurariak darabilz.

«A, zer ekiña! A, zer aizkora-otsa! A, zer oiua! A, zer irrintziak! aurrera, deadar egiten dabe gureak, "aurrera mutillak".

«Eta aurrera doaz, aurrera gizon illen gaiñetik. Euren da garaipe-na. Zeiñek gelditu leike oñaztarri bat bere bidean?...

«Bizirik gelditu diran prankotarrak Adurren ertzeraiño ioan dira igesi. An dagoz euren deseigoa sinistu eziñik.

«Euskaldunak olango garaipenik ez dabe ikusi egundaiño, agintaria-ri eskerrak.

«Berak bota ditu azpira prankotarrik sendoenak, berak sartu deutse biotzetarañoiko ikarea, bere deadarrak zolitu dauz euskaldunen besoak.

«Aidean dakarre agintari menditarrak beren besoetan, baiña zizpu-ruz eta negarrez dator, bere bizian lenengoz. Seme galant bi galdu iakoz Egurraldeko basoan...

«Ai, Arnaldo, Arnaldo! Agintaria zu ziñan. Nok esango eban orduan zure illoiaren aurrean etxeko emakumeak bakarri izango zendu-zala ereslari?»

«Basaut eta eziñ sinistu neike. Non dira euskaldun gizon andiak? Semeak ill iatzutzan, lagunak ixillik dagoz, arerioak pozarren. Zeure mendiak ez zazauz, Arnaldo.

»Baiña bai Zeruak. Euskaldun ona eta kristiñau benetakoa izan zara. Euskaldunak esker gaiztoagaz erantzun deusue: zeruak betiko zorionean ipiñiko zaitu.

»Euskaldun ona baiño kristiñau benetakoa izatea askozaz ohea da».

Padarrak bere eresiarri azkena emon eta bereala, Pedro Marik esan eban beste bat, guztizko samurra, Arnoldoren seme biak Egurraldetik berak ekarri eta kurutze baten azpian ipiñi zituala gomutaratuaz.

Ilgaua amaitu zan, Arnoldoren arimegaitik egin ziran beste arren batzuk, eta bata batera eta bestea bestera alde egin eben Mendiolako gizon eta emakumeak, banaka-biñaka, naibagez, lotsaz eta errukiz bate-rik.

Goizalderako etxeak bakarrik gelditu ziran ia: morroiak lotan, aideak noizean bein zizpuruka, eta andre Luzia eta alabea negar barrietan, euren bakartadea geroago eta obeto ezagututen ebelako.

XIII BAKARTADEAN

Igaro zan udea. Udazkena etorri zan bere aize otz, euri zaparrada eta egun laburrakaz. Zugaztietako orriak, beren ezadea edo ezetasuna galdurik, oritu ziran lenengo, erdi zuritu gero; eta azkenerako iausi ziran, batzuk berekauz berez), euren burua igarri ikusita lotsatu balira legez; eta beste batzuk, oraindiño adarren gainean bizi gura ebenak, kendu zituan nai eta-naiez beren tokietatik aizearen indarrak, eroan ebazan bide luzean gora-goraka bildurgarrizko jira-bira neketsuetan, eta bota zituan gero bazterren baten, an, eskutuan amaitu eien euren bizitza zistrin mengela.

Eta bazter sokoetan egozan alkaturik orri mueta asko, muna azpie-tan, ate ostietan, erreka ondoetan; pagodikoak, gaztañerikoak, intxaurdi-koak; zumardi, lizardi eta ariztietan iaioak, sasi-larretan bizi izandakoakaz batera. Danak batu zituan arerio batek: aizeak; danak ziran aizearen bil-dur. Soñu piska bat entzun orduko ikaraz egozan: guda batetik azpira-tuta gero igez egindakoak zirudien.

Basoetako zugazti danak, andi eta txiki —piño, arte, erioñtz, kau-dan, gorozti eta giñarren batzuk izan ezik— soill-soill eta azur utsetan gelditu ziran; eguzkiari indarra gitxitu iakon; gabak luzatu zituan bere orduak, errekek ugaritu zituen euren urak; eta laiñoak goialdeak artuta gero, mendi egaletatik bera bialtzen zituan zati batzuk, baratz-baratz...

Zein damorrigarria egona Sortitza! Zein illuna Mendiolako iaregia! Ez zan iarten iñor Arnaldo zarra ugazabarentzat gordeta euki oi zan sukaldeko aulki zabalean: andre Luziaren irudi agurgarria ez zan iñondik agiri: biak il ziran.

Biak? Andre Luzia bere bai? Noiz eta zelan? Goiz batean, bere gela-tik urten da, Riktrudis Amarengana egun onak eta laztan bat emoteko usteagaz sartu zanean, illda billatu eban, arpegi gozotsuagaz, Arnoldok eriotzako orduan euki eban kurutzetxoa bere ezpanean gainean eukala. Ama Mariaren laiotzako eguna zan, Iraillaren zortzigarrendoa; aurrera-goko egunean egin eben Ama-alabak autorketa on bat Amandogaz, eta goiz atan Gure Iauna artzeko ustean ziran; baiña Iaungoikoak gura izan eban, askoren ustez, andre Luzia zeruetara eroan, arpegiz arpegi Egillea, eta zeruko Erregiñaren omenean egiten ziran iaialdi ederrak Arnaldo eta semeen ondoan iarririk ikusi eizan.

Untza ezin bada bizi, orma zarra iausi zan ezker, arri azpian, ausi-tan, zapalduta, eguzki barik, gorutz burua iasoteko zeri eldurik ez eukala! An egoan orma barria, Riktrudis, laguntasuna emoteko gogoagaz; baiña landara zar apurtuak erro barririk botateko indarri ez eukan, eta ill bear! Zugatzen orriak igartzen asi ordurako andre Luzia igartu zan.

Eta bera lurretik Zerura ioan zanean, gelditu zan Mendiolan Riktrudis, ainbeste ondasunen iaube, ainbeste morroiren etxeko-andre; baiña bakarrik! Erregiña bat legez zan, baiña erregiñ umezurtza! Baeukan laguntasun on bat Pedro Marigaz, esondari iakintsu bat Amandogaz, baiña gurasorik ez! Auzokoak eta erritarrak erruki eben, bere gurasoen aideak maite; baiña erritarren errukiak negar-gurea emoten eutsan, eta aideen maitetasunak gurasoenak lango ezitasunik ez eukan. Ai! «Aita» etxea bete-beteko izena da, eta «Ama» esaten barriz ao guztia eta anima dana gozo-gozorik geldituten dira. Eta Riktrudisek, aita ill iakon ezker, etxea utsik billatuten eban; ama ill zanetik aurrera, otza, legorra eta beas-tunez beteak gelditu iakon arimea.

An bilatuten zituan, iauregiko bazterretan, Aitaren eta Amaren gomutagarriak: aizkorak, geziak, dardarak, makillak; soiñekoak, oiñeta-koak, oiak; goruak, ontziak eta tresnak, baiña gurasoen dei bat egundo aitu eziñ, euren iarri-lekuak beti utsik. Baeban erakida ona, baeukan beste gauza guztien gaiñetiko launaren maitetasuna, Bere gurari donea bete gura eban; baiña, beste iaio garan guztiok legez, biotzaren erdian atsaka-be andiak eukazan.

Aitarik ez, amarik ez, eta ames bigun bat bere ez! Nora botako zituan bere begiak? Izan zan une bat ames gozoetan orduak ioan iakozana. Ezagutu eban bere biotz guztia beteko eutsan gizon bat, ona, arteza, zintzoa iritxiz: gizon orrek ez zala beragaz, Riktrudisegaz, aztuko esan ei eban; baiña ioan zan erdal errira, erdal errikoa zan eta, eta geiago aren barririk euskaldunen artean ez zan iakiñ. Ikaratu egiñ ete zan Auñemendira geiago etorten, Portunegaz bere burua topoz topo egin ez eian? A! Ez, Adalbaldo ez zan ikarakorra. aztu egin ete zan? «Bai, aztu» ziñuan bertzat Riktrudisek, etxetik urreko zelai batean, gogamen illunakaz, batera eta bestera ebillela. «Zelan ez ba? aiñ gaztea, aiñ ederra, aiñ aberatsa, kondeen eta lenapezpikoen anaia, erregeen laguna, iauregirik apainduenetan bizi dan gizona, zelan gomutau leiteke luzaroan mendiko alaka zirzill bategaz? Eta ni ez naz aztu, ni eziñ aztu neiteke, egun batean bakarrik ikusi neban baiña! A, ze ameslaria izan nazan! Zenbat bidar egin dot ames Adalbaldoagaz ondo izango nintzala; etxadi on bat sortuko genduala bioen artean; gauza on ugariak egingo genduzala biok

gure mendian eta prankotarraren errietan; Iesusi zor deutsagun maitetasuna erakusten biziko giñala beti. amesak ziran danak! astiune luza batek erakutsi deust, amesak eta neure arrokeriaren alaba dongeak zirala. Eta alperrik gura dot neure burua zuritu, norbaitek amesetan lagundu deustala gogoratuaz: egia da Amandok esan eustala Adalbaldo guztiz zala egokia niretzat: egia da neure Aitak bere, eriotzako orduan bertan, Adalbaldon izentau eustala niretzako gizakoa legez; baiña zergaitik? Neure zaletasuna ezagutu ebelako, neuri eusten maitetasunak itsutu zitualako. Neuk neukan nik neure barruan Adalbaldoganako maitetasunaren iturburua, ainbeste illabeteen egin ditudan amesen iatorri txarra. Ondo egiten dau Adalbaldok nigaz aztutea, nodo egiten dau. Ni baiño ohea bear dau beretzat, ni baiño obeak edonun eta erreiz billatuko ditu; baiña nik baiño geiago gurako leuskionik... ez dakit. Neure bizitza guztian maitetuko dot, launaren iraintasun бага, garbi eta zuzen; beti erre-gutuko deusatz Aita Zerukoari dukearen onagaitik, eta iñoiz iakiten badot ondo bizi dala, arreba bat bere anaiaren onagaz poztuten dan antzera poztuko naz».

«Mendian biziko da mendiko alabea, mendirako iaioa izango da eta, menditik bedeinkatuko dau bere Egille Altsua, menditik emongo deusatz eskerrak, eta baita kurutzeagaitik bere, zerren kurutzeak eurak arimarako ondasunak diran. Zeruagaz ames egingo dot gaurtik arrerantzean: an daukat aita, an daukat ama; neure anaiak an egongo al dira, an daukat betiko zoriona nire zain. arutz ioan bear dot ausardi andi bategaz, arantzartetik zear, neure bidean al ditudan ondo egite guztiak egiñaz. Nire atarira eskale beartsurik badatore, billatuko dau Mendiolan biotz onagaz emongo iakon ianaria, edaria, iantzia eta itunde ona; aurkituten badot eziakiñean eta griña tartean bizi danik iñor, dakidan egi apurra eta launaren agindu donea erakutsiko dausadaz, eta neure eskuakaz ekarriko dot bide artezetara, al badot beintzat: billatzen badot norbait negarrez eta neketan ezbearren bat egiteko zorian dabillega, neuk esango deusatz zer dan eroapena eta erakida onean bizi izatea. Eta siñistuko dauste neure kondaira esan daiedanean, eta ekarriko ditut kurutze azpira, eta astuntasunik andienak gogoz eroango ditue zeruko zoriontasunaren penzudan eta gauza guztien gaiñetik maitetuko dabe laungoikoa».

«Eta maite ete dot gero neuk, gauza guztien gaiñetik? O! Ziur-ziur nago onetan gaur, iñoiz bildur izan nintzan baiña. Egia da Adalbaldo maite dotana, lagun urkoa maite izan bear dan irudira, lagun urkorik onena legez... eta geiago bere bai; egia da zoro-zoro eta bide бага bera-gaz alkartuteko asmoak euki ditudala; baiña len, oraiñ, gero eta beti,

Iaungoikoa lenengo, Iauna Lurbirako ondo izate eta maitetasun guztien aurretik, eta Iaungoikoari zor deusadan maitetasuna galerazoteko balira lurbirakoak, egundaino ez agertuteko eran ito eta ondatuko nituke, aterako neuke erraieratik kanpora neure biotza, eta zapalduko neuke neure oñazpian Iauna baiño geiagoan gizonik maitatu baiño lenago. A! Goietan dagon Iaun betikoa maitetasun utsa da, Edertasuna berbera, zoriontasun guztien Iturria, ontasun danen sustrai ederra, alizate neurribagakoaren Iaube bakarra;... eta gizonak barriz, lurtarrak izanik lurtean dabliz arrastaka, eta maitaleenak asperkorak dira, ederrenak itxusi, zorionsuenak negarti, onenak oker, eta andienak txiki, urri, ezerez batzuk, Egillearen ondoan ipinten badira. Gauza bat da norberak gurari batzuk eukitea erbeste onetan, aldatz goretarako lagun on bat nai izatea, batari edo besteari lagunik egokiena legez begiraturtea, edo norbait etxadikoak legez edo geiago baldin maitetutea; eta beste gauza bat, erbestetik Betiko Errira biotza iasorik, maitatutea gure Aitarik onena, gurtuaz, bedeinkatuaz; Izaterik Done, Artez, Gozo, Bigun eta maitegarriena legez begiruetuaz.

»Nire asmoak aurrera eroateko indar gitxi daukadaz, neurez; baiña Iesusek bear ditudan guzitak emongo al deustaz. Eurakaz neure gogoak beteko ditudala uste dot, eta gero saria irabazteko ondasunak iaditxiko ditudala.

»Beste orrenbeste egiten badau Adalbaldok, zeruetan billatuko dogu alkar.

»Eta egingo dau; sinistuten dot eta itxaron neike, eta ikusiko dogu batak bestea.

»Bealdeetan, uri andien erdian bera, nire uste barik, eta mendian, Adalbaldo beti gogoan dotala, biok izan geintekiz Iaunaren seme-alaba onak, eta biok irabazi geinke betiko desnekean».

Riktrudis olango gogarteakaz ebillela, inguruko zugazti batetik zela-taka eta begira eikon gizon bat. Portun zan. «A ze zurbill eta galdua dagon! —ziñuan— zenbat argaldu dan, zein illuna deitzodan! baiña zein maitegarria beti! Baleki ni emen begira naiokona, laster igez egingo leuke onetatik, oriñak eiztaria ikusten dabenean legez. Eta neure eskututik urtete gogo bat badaukat! Berba batzuk esateko gurari bat bai! Ez ete leuskit arpegirik emongo bada? Onaxe begira dakust oraintxe. Ikusten ete nau? Ez, ondo estaldurik nago ni. Ganera, nora begira dagon bere ez daki orrek. Negarrez dago. Ze gogamen ete darabilz buruan...? Iñoren bitartez ibillita ez dot egundo ezer atera, eta neuk egin bear deusatz gaur berba, arpegiz arpegi».

Esan eta egiñ, bere zulotik urten eta sartu zan Portun zelaira lenengoan uste baiño ausardi gitxiagotz. Gizon baten aurrean iarki eta ukabilkada bat edo aizkorakada bat emotea, eta maite dan emakume baten ondoan itz bigun ekarkorrak esatea, ez dira bardiñak: baterako indar eta gaikera andiak eukazan Portunek, besterako ez zan gauza. Gaiñera, zenbat eta sakonagoak diran biotzaren gurariak, ainbat eta estuago izaten oi da bat gura dan gisara eurak agertuteko. Ez da iakiten nundik asi eta zelan amaitu. Ori gertau iakon Portuni bere.

Riktrudisek barriz, bere aldetik ez eban bapere mugidalerik erakutsi. Ozinbeltzkoak egoan zulotik urtete atara eban abarrotsa eta ostikopean zapalduten zituan orri igarren *kirri-karrea* belarrietara eldu iakozanean, begirada batean ikusi eban Portun; baiña biotzak ez eutsan tau-pada bat emon Riktrudisi.

—Egun on —esan eban gizonak, dana kokoloturik.

—Egun on —erantzun eban emakumeak—. Zer darabilzu emetik?

—Zeu ikusteko gogoak bakarrik ekarri nau.

—Ikusi nazu, bada, eta amaitu dozu zeure arloa.

—Baiña zer edo zer berba egiteko gogo bere badaukat.

—Ori bere egon dozu, eta zeure zeregiñak amaitu dozuz emen. Agur.

—Orixe da iarduna ebateko artaziak daukazuzana. Ez egizu aiñ laster igesik egiñ. Gelditu zaite piska baten. Erantzun egidaz. Aserre zara, Riktrudis?

—Iñogaz bere ez naz ni aserre —erantzun eban, etxeruntz artu eban bideari itxi barik.

Portun zelaia erdian gelditu zan, ez atzera eta ez aurrera, igesik ioianari begira...

—Errukarria ni, eta errukarria ori bere —zirautsan bere buruari Riktrudisek, ia etxera sartu zanean.

XIV POST NUBILA

Ordekatik zelaia) etxera ioan eta ordu bete inguru geroago, leio baten ukalondoak ipiñita, kanpora, marboill alderantz begira egoala, Riktrudisek Mendilako bidetik zear etorrela eliz-gizon bat ikusi eban. «Ai, ene! Amando da», esanaz, iatzi zan aida batean atarira, apezpiko iau-nari arrera on bat egiteko ustean.

—Zer dakarzu, iauna —itandu eutsan— alde onetara?

—Barri onak zuretzat —erantzun eban Amandok.

—Niretzat barri onak, iauna? Nongoak gero?

—Or, bealdetik, bart arratsean agertu iatan prankotar gizon bat, albiste batzuk ekarriaz eta beste batzuen eske.

—Riktrudis dardaraka asi zan, eta sukalde bazterretara begira iñor inguruan ete egoan ikusi nairik.

—Sartu zaite, iauna, barrura —agertu eutsan— eta iarri zaite aulki batean, nekatua egongo zara eta.

—Ez nago nekatua. Orrez gaiñera, zukanakoa egiñ ondorean, emen urreko etxadi batera ioan bear dot, beste arazo batzuk badaukadaz eta. Baiña ez zaite ikaratu, emakumea. Ez deusut bada esan albiste onak dirala?

—Zertzuk edo zeinienak, iauna?

—Ez diñotsu ezer zeure biotzak?

—Nire biotza illunpetan eta gaixorik euki dot aspaldian, eta gaixo erre zitelen antzera, doillorkeriak esan izan deustaz luzaroetan. Mututurik egon izan balitz obeto neukean. Gaur, atan bere, sartu iat bere gelaraiño argi-erraiñu bigun bat, ikusi eragin deusadaz biotzari gauzak direan legez, eta asi iat zerbait esaten bear dan eran.

—Osatuko iatzu beraz?

—Osatuteko bidean iarri dot beinik bein.

—Eta argi-erraiñu osagarri ori nondik etorri iatzu?

—Argi guztien iatorritik, iauna: Zerutik etorriko iatan.

—Zelan baiña?

—Ni zein nizan eta... *besteren bat* zein dan adierazoten emonaz, biotzaren asete eta betekada osoa non dagoan erakutsiaz, Iaungoikoaren gurari donea ondo egiteko arimea indartuaz, maite ditudan guztiak zeruan aurkituko ditudala gomutaraziaz.

—Erakidara zagoz, ikusten danez. Lurrean ez dozu geiago ezer opa?

—Bai, iauna, erakidara nago: lau edo bost eguneko orduak edozetara igaro leitekez, eta ondo igaro, geroko itxaropena badaukagu. Eta alan bere, egia esan bear badeutsat, bet oi dotan legez, Zeruak neure guraria bete nai baleuskit, Iaunaren aserrerrako eta nire arimearen kalterako ez bada, gauza bat opa dot...

—Ez esan geiago, badakit zer dan eta. Iaungoikoak zeure naigurea bete gura deusut, Riktrudis. Zeruak zure doskaña ikusi dau, eta Abraanen lenagoetan saritu eban legez, erbeste onetan bertan saritu gura deusut. Adalbaldoren albisteakaz naiatorzu. Gogoan zaukaz, eta maite zaitu.

—O Iauna, Iaun zerukoa! Zein ona eta errukiorra zaran! Eta nik, bear bada, ez dot Zugan naiko ustakida izan, eta Adalbaldogaz bere ez. Zer diño berak, iauna?

—Nire etxean izan eta laster bere erregegana ioan bear izan ebala diño, eta an egon dala bere aginduak egiten eta zugaz egundo aztu barik. Zure gurasoak ill zirala badaki; zu zetan zagozan iakin nai leuke.

—Zeiniek esan deusut nire gurasoak ill zirala?

—Neuk. Bein baiño geiagotan emengo albisteak bialdu deusadaz.

—Bada orduan ni zetan nagoan bere esango zeuntsan.

—Baita, baiña gaur ori ez da naikoa: zeuk esan bear deustazu gar-biro Adalbaldogaz izateko oartasun, zedal edo naiezik ete daukazu edo ez.

Riktrudis nora begiratu ez ekiala egoan, ikaraz, oso artaga, urduritua, nabarmena, lotatik datorrenean eguzkiak gorritzen dituan odeiak baiño gorriago. Eguzkiaren argi eta berotasun guztia etorkon bere ari-mara.

—Niri, iauna, ezdeust *berak* egundo olango gauzarik esan —erantzun eban, dana moteldurik.

—Neuk diñotsut oraintxe bere izenean.

—*Berak* itauntzen dau ori?

—*Berak*. Zer erantzungo deusut?

—Jesus Maria! Auxe da!... Zeuk ez dakizu bada?

—Bai, baiña zeure aotik nai neuke entzun gaur, billosnarru mee baten ipiñi daidan zer erantzun deustazun.

—Ara bada, nik ez daukat nai ezik baiña...

—Zer? Baiñakaz zatoz orain?

—Itxi eidakazu, bada, amaitu artean, iauna. Nik ez daukat nai ezik, baiña berak...

—Berak bere ez, itxureak diñonez beintzat.

—Eta damututen baiako gero?

—Eta zeuri damututen baiatzu?

—Niri ez iauna, orixe ez!

—Berari bere ez.

—Zeinek daki?

—Neuk dakit.

—Bein baizen ez nua ikusi eta.

—Zeuk zenbat aldiz ikusi dozu bera?...

—Bada orduan, zeuri ondo badeitzazu... esan zeinkio...

—Zer?

—Nik ez daukadala ezetzik.

Arpegi gozotsuagaz esan zituan ona arteko berbak Amando iaunak, baiña Riktrudisek azkenengoak amaitu ebazanean, kendu eban apezpiko doneak bere ezpanetako barrea, iatzi eta batu zituan bepuruak, illundu eban piska bat bekokia, eta guraso batek bere alaba on bati legez, asi iakon esaten Riktrudisi:

—Ez dogu amaitu ondiño, enetxoa. Gauza bat egin baizen lenago zerezeldade guztiai ondo begiratu bear iakue, eta baietza emon ordurako, berak dakarzan astuntasun eta ibilbide guztiak ikusi eikezuz, begitanduer edo irudipenen atzetik itsu itsuan iarraitu barik. Adalbaldo ezingo da bizi Euskal-Errian, noizean bein eta ereti batzuetan ez bada, zerren Dagobertoren mendekoa dan, eta bere aginduak bete bearko dituan prankotarren artean. Zu barriz, mendian iaorikoa zara eta mendian daukazuz zeure sustraia, asaba eta gurasoen etxea, zeure ondasunak eta zeure biotza. Izango dozu naikoa gogo eta indar zeure senarragaz Euskal-Erritik kanpoan bizi izateko ill osoetan, urte luzeetan, beti bear bada? Gogamendu egizu gauza ori ondo, baietza emon baiño lenagotik.

—Gogamendurik daukat, iauna. Maite dot neure mendia: tokirik ederrena deritxot, eta beragaitik, beste Lurbira guztikoak salduko nituke. emengo arri bat beste errietako iauregi bat aiña badala uste dot, bertan daukadaz neure gomutak, bertan neure guraso eta anaien azurrak. Ez dot nik Euskal-Errira alde batera itxiko egundaiño. Naroian tokira naroiola patuak edo Iaungoikoak, euskalduna eroango nau, euskalduna biziko naz toki guztietan. Neugaz ioango dira erririk erri Euskal-Erria, bere izkerea eta bere ekanduak; euskerea erakutsiko dot non-nai, neure erritarren lege zarra adierazoko dot, al dotan giñoan. Nire gomutea, nire adimena, nire

biotza, nire izakerea, euskaldunarenak izango dira beti; eta edozein lekutik, nire begiradarik gozoena neure mendientzat izango da, eta nire arrenik bero, sutsu eta onena euskaldunentzat eta euskeraz egiña. Euskaldun izakerearen zabaltzaillea izan gura neuke nabillen tokian nabillela. Zergaitik, aiñ onak bagara, zergaitik zabaldu ez geure ontasuna? Ez diñogu, eta egiaz, erbestekoak euren ekandu txarrak gugana dakarrezala? Zergaitik, bada, guk, areen ekanduentzat muga gogor bat ipinteari emen iarraituaz, ez doguz gureak erbestean zabalduko, ereti ona dogunean? Norabaitera ioan bear dabenean, zergaitik euskaldun Lurraren alderdi guztietan, kristiñauak kristiñau izan bear daben gisara? Zergaitik gure arraza menditarra besteak baiño geiagokoa eta ohea dala ulertarazo ez? Euskal-Errirako txarra al da, gure euskalduntasuna galdu barik, gure ekanduak erbestekoan aurrean erakustea? Kristiñau batek besteak kristiñaututea ez al da ondo? Noiztik onara da gauza on guztiak gordeta eukitea egitekorik onena? «Euskalduna nazan aldetik euskaldundu, kristiñaua nazan aldetik kristiñautu»: ori da nire oinkada eta ibillera guztietarako daukantan azalki eta gogo errimea. Arima barruan gorderik gurari andi bi ditut: Mendiolar natorrenetan, euskaldunakgaitik egingo ditudan lan guztien sarigarritzat, menditarren aldetik arrera on bat aurkitutea: Iaun zerukoak Beregana deituten deustanean, fede eta lagun urkoaren alde Lurrean erabilli ditudan arazo eta lanbide guztiakgaitik, zeru ederretan abegi on bat izatea.

—Ondo diñozu, Riktrudis —dirautsa apezpikuak—, ondo diñozu eta zu ondo zoaz. A! euskaldun guztiak bide orretatik iarraituko balebel! Zure erriari zor deusazun maitetasuna lagun urkoari zor deusazunagaz alkartu nai dozu, eta guztiz ondo gura dozu. Bakotxak bere erriari izan bear deusazun maitetasuna era bitakoa dala deitxot nik. Norbere buruentzat daukagun maitetasun itsu, arro eta okerretik dator bata: gure biotzean berez, txiki-txikitatit, zelan ez dakigula sortu oi da; asten da geugaz batera, guztiz neurribarik, eta ez dau gure biotzetan beste maitetasunentzat tokirik izten. Dana bear dau beretzat: bereari bakarrik deitzo andia, ona, zindoa, zuzena, ederra eta egiazkoa: besteen gauza guztiak, erkiñ, makal, zirzill, motel, txiro, doillor eta guzurrezkoak iruditen iakoz; eta zenbat eta norberagandik urriñagokoak, ainbat eta erkiñ, makal, zirzill, motel, txiro, doillor eta guzurrezkoagoak. Norberarena izan ezik, etxekoen gauzea izango da zelanbaitekoa, edo norbere erritarrena geie-nez; baiña erritik kanpora urruinagarria ez dan gauzarik ez dago. Eta ortik etorri oi dira ikusi-eziñak, gorrotoak, itsumenak, Iaunaren legea austek, lagun urkoaren kalteak eta arima askoren ondamendiak. bigarre erako

erri maitetasuna ez da olangoa, zerren daukan Iaunaren anaitasunezko lege biguna bere zuzentzaille eta artizartzat. Norbere gauzeari obeto gura izan arren, urrena dalako, obeto ezagututen dogulako, edo biotzak alan aginduten deuskulako, geiegikeriak kenduten deutzaz biotzari eta adimenari itsutasunak, besteen egokitasun eta doiañak ezagutu eta autortzen ditu, ez dau inor urruindutren, eta Iaungoikoaren izenean edozein maitetuten dau.

Zuk olan gura deutzazu Euskal-Erriari: erri guztien gainetik dozu maite, zeurea dalako eta erririk onenentzat daukazulako. Maite eikezu aurrerantzean bere, amitegarria da eta; baiña emoizu edonun bakotxari berea... Eta ez diñotsut geiago. Agur. Iakingo dau Adalbaldok zuk esan deustazuna.

—Agur, Amando iauna. Iaungoikoak lagun daizula, eta esker milla.

—Iaungoikoari.

XV

BARREAK ETA NEGARRAK

Auñemendi guztia sutan dago, gorrotozko sutan. Erri guztiak bekaizturik aurkituten dira. Kurrukarako deadarrrik galgarrienak urteten dabe euskaldun askoren bularretatik. Egiteko entzungarri bat egin bear zan.

Zer gertaten da? Egundaino entzun eztan gisako iazoerea. Euskaldun agintari baten alabea, alaba bakarra, aberatsa, argia eta ederra, bere aide eta ogipeko batzukaz, prankotar bategaz ezkonduko asmoan erbestera ioan da.

Aide gitxi eruan ditu Mendiolako alabeak, zerren senitartekorik geienai txarto iruditu iakuen Riktrudisen labankeria.

Gora-goraka dabilz Auñemendin gizon eta emakumeak, zar eta gazte, andi eta txiki, aberats eta lander, kristiñau eta fedebagakoak: Riktrudisegaitik eta bere laguntzaille guztiakgaitik, arao, birao eta zakarkeririk zatarrenak esaten ditue. Etxakuen itxi bear geiago Euskal-Errian sartzen: bizi eitezala Erdalerrian beti, euren gogoz erdaldunakaz bat egitera ioan ziran ezkerro. Euskaldun agintari guztiak uste onetan egozan. Ubero zarrak berak, lagunak batzuk iritze eske oe aurrera ioan iakoze-nean (bada aspaldietan oian bizi zan) ez eitzola ondo Riktrudisen egitadeari agertu eutsen, Euskal-Errian mutill onak bat eta bi baiño geiago bazirala eta.

Ozinbelzkoak erririk erri ebiltzan danak, menditar guztiak asko eta geiago berotu nairik. Prankotar biurri malzurakaz ekinaldi gogor bat egin bear zan, erakuste barri barri bat emon bear iakuen: ez eiela uste izan onean onean ibillita, euskaldunai egiñiko deztaiña eta bidebagaleroal azti eta geldituko ziranik. Aztu? Lenago urtuko ziran atx eta lur guztiak menditarrai egindako iraiñak aztu baiño. Batez bere Portunek Aitzbarrenen arturikoa. Eta emen egoan eskergaari arrigarriena, Ozinbelzkoen ustez. Portunegaz burruka ibilli zan gizonagaz beragaz ezkonduen zan Riktrudis! O! Dxartadarik andiena Otxoatarrai arpegiarpegiar emotea zan ori. Orrek ezin eikean parkamenik euki, eta ez eban eukiko. Lurbira guztian iakin eragin bear zan, Otxoatarrak... euskaldunak nortzuk ziran. Prankotarren kontra guda gogorra, eten bagea, betikoa, astecko ordu eta garaia etorri zan.

«Nik esan nituan gauzak urten dabe argitara, —ziraitsan Portunek etxerik etxe—. Arnoldo salduta egoan eta bere Sorterria saltzeko prest, eriotzea etorri iakonean. Bakotxari berea emon bear iako, eta nik ezagututen dot gaztetan Errizalea izan zala; baiña zartzara, bere alabeagaz txotxinduta, Riktrudis andi ikusteagaitik, errege-usaïnekoakaz ibilteagaitik, eta eliz-gizon arrotzaren esandeak entzunda, edozetara iarri zan. Eta Aita eta Ama ill arren, Riktrudis petralak ez dau gero aztu gurasoen erakutsia, eta ekarri deutsa orain Euskal-Erriari izugarritzko lotsaria eta kaltea. Mendiola eta bere lurrak prankotarrenak izango dira gaurtik aurrera, gure etxean geuri agitzera sartuko iakuz arrotzak, ekarriko deuskuez euren oitura gaiztoak, eta agur gu eta gure gauzak, al dogunak al doguna egiten ez badogu. Aitarren- seme altza bear gara danok, agiñak erakutsi bear deutsaguz arrotzari, ez dau emen erbestekok oiñik ipiñi bear».

Egia ziñoan Portunek, Auñemenditarren iritxiz. Mendiolaokak ondamendira eroien Euskal-Erria. Arnoldo salduta egongo zan, eta orre-gaitik prankotarrakaz gudarik ez eban gura izan: Riktrudisek barriz lotsagarritzko gauzea egin eban eta etxakon geiago Euskal-Errian sartzen itxi bear. Eta Amandori? Amando bere, gizon ona zan baiña, erbestekoa zan eta... Armandoren kontra ez ziran ainbeste azartuten euskaldun kristiñauak, fede gaiztokoak bai; baiña Riktrudisen kontra danak ao batetik itz egiten eban.

«Egundo olangorik! —entzuten zan edonun— Riktrudis orrek esne epela zirudian baiña, berotu zan esnea, eta irakiñ eta gaiñez egin bere bai Erriaganako maitetasunaren su-garra amatau arteraiño. Ainbat gaiztoago beretzat. Bere izena lurrun artean ostendu da, eta erre eta ondaturiko gauza bat dirudi».

Mendiolaokagaitik nok aterako eban arpegia? Ez egoan Auñemendin orretarako ausardirik eukan gizonik. Bat bakarra izan zan, Padar Koblakaria. Eliza aurreko enparantzan, gizon aserre askoren erdian, asi zan Peru, Arnoldoren egitada andiak esaten, eta bere alaba kutunaren ontasun barru-barrukoak erakutsi nairik; baiña koblakari zarrak bere gaiñean izan zituan egurrak: bata io, besteak bultza, orkoak lurrera bota eta angoak zapaldu eta makillatu, ill eban Peru gizagaoxia, salkindarien lagun oker oskill bat zala eta. Gizon zarra ilteko asmogaz ez eiakozan lenengoan asi; baiña Ozinbelzko morroi baten makilladeak illda itxi eban beintzat, eta zamaldako gizon guztien artean ez eutsan iñok itzalilleari oratu. Kontrara: Koblakaria illda egoala ikusi ebenean, ondo egin iako, —ziñuen danak— berea da errua, barritxu zitala ez iza-tea biaño ez eukan».

Ez zan, bada, Auñemendin Mendilakoaren aldeko gizonik geratu; ez zan bat, ango euskaldun guztien artean, gauzak zelan ziran ikusi eta astertuteko beregandedunik; erruki pixka bat gelditu iakonik ez egoan iñor: dana zan aserrea, gorrotoa, kurruka eta zitalkeria.

Irakurlea: iatzi gaitezau Auñemenditik bera, itxi daiguzan emengo negargarrikeriak, eta Ostrabento alderaiño goazen gu. An daukez Adalbaldoren etxadikoak aberastasun ugariak; bere aide batzuk eta ogipeko geienakaz Riktrudis ara ioan da, an Amando apezpikuak prankotar dukea eta Mendiola alabea bedekatu ditu gogoz eta poz-pozik, beti alkarrenak izan daitezen.

Nok esan ondo bein biotzeko atsegintasuna? Bata besteaganako iaioirikoak izanda, uste-uste barik billatu eban bata bestea; ezagutu ordurako maitetu ziran biak; ainbeste illebeteko bitartean ez eban ikusi alkar; ikaraz egon ziran biak geiago lurrean ikusiko ete ziran bildurrez; negar andiak egin zituan euskaldunak bere iauregiko bakartadean prankotar ederra iñoiz ostera aurkituko ez ebalakoan; prankotarrak bere alde-tik ikara gogorak igaro zituan Euskal-Erriko aingerua beste norbaitek eroango eutsalakoan, eta orain, eragozketa guztiak kendurik, bata bestearen besoetara etorri ziran, alkarganatu ziran biak beti-betiko.

Ezteguetarako batu ziranak bere aukeraz eta pozarren egozan. Ostrabentokoak tint ondo eritxoan euskaldunari, bada Riktrudisek, bere bakunde eta tolesgabetasunagaz prankotarren biotzak irabazi zituan, eta bere dertasun, egokiera eta emaguri zintzoagaz guztien erregiña on bat zirudian. Euskaldunak barriz, ikusi ebenean Adalbaldo eta bere aideen Iaungoikotasun benetakoa, Riktrudis esku onetan iausten zala ziñuen, eta ez zala izango erreuz Euskal-Errian bertan, beste alango gizon bat billatutea. «Balekie gure aldean —ziraitsen— Adalbaldoren etxadia zelangoa dan, ezleuke gorrotauko iñok gaur legez; zerren gu, Auñemendikuok, buru gogorrekoak izan geinkez, baiña biotz gogorrekoak ez gara».

Ostrabenton egozanak Auñemendin zer igaroten zan ez ekien asko. eurak etxetik urten ebenerako sosmau eban zerbaite maitasunezkoa ez zana, trumoi egunetan marboillean ikusten dan odei matasa baten antzera; baiña trumoi laster igaroko zala uste izan eban. Euskal-Erria biur-tuta lenengo egunetan, bada Euskal-Erria ioateko ustetan egozan, betozko illunen batzuk, erremuskadaren batzuk, ezin ikusiren batzuk izango ziran: baiña Adalbaldoren zuzentasun ezagutu ebenean euskaldunak, prankotar gizon andia menditarren aldekoa eta euren lege eta ekan-duzalea zala ulertu ebenean, Mendiola ateak menditarrentzat len legez

zabalik egozala ikusitakoan, pixkaka-pixkaka etorriko ziran Mendiolararen ienteak, eta euren adiskide on eta laguntzaille gogorrenetakoa legez begiratu izango da erbesteko dukea. Ikusi daiela gureak Adalbaldo eurakaz batera, zein eta zelangoa dan iakin daiela ondo, ezagutu daiela bere biotz artez eta samurra, eta euskaldun guztiak adiskidetzat euki izango darue, Amando adiskidetzat dauken senean. Urriñetik txartzat euki izan dana, gure ondoan ikusita gero, askotan maitatu izan oi dogu.

Onetan egozan Ostranbentora baturiko euskaldun eztegiariak, ia etxerako bideak artzeko asmoetan, eurak egozan mandiotaraino eldu zanean, atz eta putz eta bero eta lurruntsua, gorputz guztitik izerdia erio-la, bero andirik ez egoan baiña, menditar gizakote narras baldan bat.

—Jesus! *Aitearen, Semearen...* —esan eban Riktrudisek—. Zer dakark, Lope, euk onaino?

—Zer ekarriko dot, andrea...

—Eztegiuko ondokiñak iatera dator ori —ziñoan Pedro Marik gizategiko atetik, barrez eta algaraz.

Emon eutsen barreari etxeko guztiak, bada gure Lope bene-benetan egoan barregarria. Alango gizon traukillik! Abarka urratuetatik beatz lodi biak agirian ekarzan, txaberama andi biren buruak legez, bernetako soka eta oialak behera iausita, berna-sorki batzuek itxureagaz; ia gerriraino basaz beterikako soñeko dindirriduna; lepotik bera lenago ikusi geuntzan narruzko zorroa; esku batean makilla bat eta bestean edan-ontzi ez-txikia; eta arpegi zabal biribilla sagarrik gorriena baiño gorriagoa.

—Barre egiten dabe baiña ezdakart nik barre eragiteko albisterik, esan eban.

—Zer dakark bada?

—Gauza onik ez.

—Esaik bada zer dan.

—Zer izango da, nire etxekoandreak ez daukala gaur Mendiolan ez etxerik, ez abererik, ez solorik eta ez basorik.

—Zer diñozu, gizona?

—Mendiolarako morroiak etxetik kanpora atara gaituela diñot, an ez dabela Riktrudisek aginduten eta.

—Zeinek aginduko dau bada?

—Zeinek ez dakit ondo: Auñemendik, Erriak, euskaldunak edo ez dakit nik zeinek.

—Edanda zagoz zu.

—Ez dot ondiño nai beste eta gitxiago be edan, gura baizen lenago amaiktu iatan edaria eta.

Barre guztiak iges egin eben gizegitegitik. Egia zan: barre egiteko albistarik ez ekarren Lopek.

—Zeinek atera zaitute etxetik? —itandu eutsen danak.

—Ozinbelzko Portunek.

—Portunek? Zergaitik baiña? Zer dala eta?

—Gure etxeko andrea erbestekoagaz ezkondu dalako: Euskal-Erriko lurak eta ondasunak prankotarrenak eziñ izan leikezala eta.

—Eta gu errira goazenean, non sartutea gura dau bada?

—Errira ioan? Ez eizue errira ioaterik gogamendu, ez deusue itxi-ko eta.

—Itxi ez ostera? Zein eta gero Portun gure errian eta etxean sartzen galerazoteko?

—Euskaldunen nagusi edo andienetakoa beintza ei da.

—Ez dago esku txarretan Erria! Baiña ez da bera bakarrik agintari: Euskal mendian badira beste batzuk Portun baiño andiagoak, eta ikusi-ko dogu.

—Portunen esanera iarri ei dira beste agintari guztiak bere.

—Eta egiaren alde deadar egingo dabenik ez dago inor? Gugaitik ez dau batek bere arpegirik aterako?

—Zeinek gero? Bat asi ei zan zeuen onagaitik zer edo zer esaten, baiña emon ei eutsen berea.

—Zein zan bera?

—Padarra.

—Zer egin deuse?

—Ill.

—Ill?...

—Bai. Lurpean sartu eben beintzat eta...

Danak gelditu ziran bata besteari begira zer esan ez ekiela.

—Uste genduan baiño astunago dator ekaitza —esaeban azkenean Riktrudisek—. Ez zan egun bi edo iruko trumoia guk erritik urteeran ikusi genduan, negu baltz luzearen asierea zan, bada negua bere gogortada guztiakaz iausi da Mendiola eta Euskal-Erri guztiaren gainean. Eta bear bada neure erruz, neure...

—Zagoz ixillik, Riktrudis —esan eutsan Amandok— Portunek daukan aserrearen zarraparrada bat da guztia, eta ezin leiteke izan iraunkorra.

—Zarraparrada ori izango da naikua, Amando iauna, euskal lurrean ainbeste bidar ereinda dagon gorrotoaren asiaerneteko.

—Baiña neuk, Iaungoikoaren lagunatsunagaz, erne ala aterako dot. Aruntz noa gaur bertatik, billatuko ditut biotz oneko gizon guztiak, danai berba egingo deutset, eta gauzak zerbait ondutea itxaron neike, Fedegaiztoko gizon kurrakari baten iritzi eta gogoari ezin leieuke iarraitu euskaldun kristiñauak, eta ez deutse iarraituko.

—Bildur izateko da gero, iauna, orain Auñemendira ioatea: ez daki-zula gertau Padar gizagaisoarena.

—Ainbat obeto niretzat, olan balitz.

—Neuk lagunduko neuskizu pozik, Adalbaldo gura izan ezker —diño andre gazteak.

—Ez, zuk ez, eta beste iñok bere ez: neu bakarrik ioan bear dot lenengo: bideak egindakoan besteok. Ez deitxozu, Adalbaldo?

—Bai, iauna. Bideak egitera neu ioango nitzateke; baiña indarrean, gogorrean, guda soñuan ioan bearko neuke, eta ori ez dot nai. Ez dot gura geiago gorrotorako apukorik ipiñi. Bakezalea naz, badakizu zeuk, eta bakean nai neuke ioan Euskal-Errira, anaïen artean legez, ezpanetan irri-barrea eta biotzean poztasun andi bat ditudala. Orretarako eguna ainbat lasterren etorriko al da. Zu eta ni, Riktrudis —iarraitu eban andreari begira— ementxi biziko gara bitartean, ekarri dituzun aide eta etxadikoakaz batera, Iaunaren legea gordeaz eta gorde eragiñaz, arrenetan beti Amandok, itxaroten daben legez, arimen irabazia izan daien. Zu ondo izango zarala uste dot: euskaldunak ementxe daukazuz, zeure lenagoko morroiak bere bai, ondasunak ugari ditugu, maite gara: zer geiago guraritu geinke lurrean? Beste zerbait opa badozu, esaidazu, Riktrudis, eta laster beteko iatzu zeure gogoa.

—Eskerrik asko, Adalbaldo. Geiegizkoa zara niretzat, eta zugaz ondo ez izateko bildurrik ez daukat; baiña neuretarraz zeuri ez ondo begiratureak min emoten deust.

—Eta zer egingo deutzazu? gurea al da errua? Errua gurea balitz, orduan izango litzateke gauza mingarria, baiña ez dan ezker ez dauka gu zergaitik miñik artu. Guk egin daigun alegiña euren gogamen okerra kentzeko. Eta oraintxe bat-batera otuten iat gauza bat, zuri txarto ez badeitsazu, egin geinkeana.

—Zer da bera?

—Zure Auñemendiko ondasun guztiak Euskal-Erriko landerrentzat istea, neureakaz naikoa eta geiegi daukagu eta. Orretara ikusiko dabe zure erritarrak zure ondasunen billa ez nazala ibilli, orretara ezagutuko

dabe Euskal-Erriko agintaritzien zale ez nazala. Zer diñostazu, Riktrudis? Zer diñozu, Amando iauna?

—Gogamen ori ederrenetakoa dala, eta asko eta asko lagunduko deustala euskaldunen biotzak zuen maitetasunera ekartzen —erantzun eban apezpikoak.

—Beste ondasun guztiak emoteagaz —esan eban Riktrudisek— ez dot bapere nekerik artzen, baiña neure gurasoen iauregia, neure iaioetxea... Nun sartuko gara geu euskal mendira goazenean?

—Edonun, Amando bizi dan etxean bertan, edozein euskaldunek emongo leuskigun ostatuan; baiña ez badeitsazu, itxi; zeure guraria egi-tea baiño besterik ez dot nai.

—Ez neban uste neure gaizakana aiñ lotua nengoanik. Asko deitzot, Adalbaldo, guztiz asko; baiña zeure gogamena izan dalako eta Amandori ondo deitzon ezker, neure etxea bere bai, dana landerrentzat izan dedilla. Ez dau Iaungoikoak aztuko nik oraiñ egiten dotan doskaiñ andia.

XVI AMANDOREN LANA

Esan eta egin, Amandok artu eban bereala Euskal-Errirako bidea, eta Iaungoikoaganako zelan arimak irabaziko zituan gogartetuaz, eta len fede bagatasunaren illunpetik Ebanjelioko argira aterariko euskaldunak zelan indartuko zituan gogoratuaz, Ama Mariari, Done Pedro eta Paulo, eta beste Iesusen lege zabaltzailleai arrenetan eta arrenetan, eldu zan Auñemendiraiño.

Bidean etorrela, aserre eta zer-esan andiak idoro zituan prankotarren artean euskaldunen kontra. Au eta ori egin ebela, bata io eta bestea zuzitu, orkoa zematu eta angoa ill, bataren gauzak erre eta bestearenak ausi eta birrindu. Neurriak artu bearko zirala basotar lotsabageen kontra, gogorrean asteko ordua zala, agintariak mendiak kiskaltzen asteko erregek zer esango eban zain egozala, norbaitzuk zerbait izan ebela euskaldun gudalariren batzukaz. Olango gauzak entzun zituan; baiña nun, nok eta zelan gauza garbirik ez.

Lenengo euskaldunak prankotarren lurreko mugetan billatu zituan, azkon eta beskonakaz, Auñemendiko iagole edo zaintzaille legez. Ez eutsen abegi onik egin, baiña txarrik bere ez. Arpegirik ez emotea zan guztia: apezpikua alde batetik ikusi ebenean, beste aldetik iges egitea, agurrik egin barik.

«Ba! Ori baiño geiago ez bada —ziñoan bere artean Amandok— toki egingo dot nik Euskal-Errian. Arpegi emongo deusten lekuetan sartuko naz, ioango naz adiskidien etxetara, eta ez ete al nabe danetatik kanpora aterako. Lenengo beintzat Uberogana ioan bear dot, eta an iakingo ditut barri guztiak garbiro». Eta uste onegaz, Larrasorotik, Iñalatzatik, Basaburutik, Burruntsaliniatik zear Ezpeletara sartu zan.

Uberoren etxeko ate ondoan oles eginda lastger, mutill gazte eder batek millatsu gainera urten eutsan. Uberoren semea zan.

—Egun on, Gaixpar —esan eban Armandok.

—Egun on —erantzun eban besteak.

—Zelan gara?

—Bagabilz.

—Eta aita?

—Aita emen daukagu.

Geiagoko barik barrura eioazan artean. «Um —gogamendu eban Amandok— legorra eta illuntxo dago Gaixpar: bestetan lango arrera onik emen bere ez daukat: ekaitzaren ondorenak izango dira: ikusiko dogu zarrak zer diñoan».

Uberoren aurrera eldu zanean, Amando, iarri baiño lenago, betiko arpegikera gozotxuagaz asi iakon izketan:

—Zelan zagoz, adiskidea?

—Alan alan. Txarrerakorik ez daukagu eta.

—Iagita zagoz beintzat, eta ni azkenengo emen izan nintzanetik ona, zer edo zer irabazi egingo zenduan.

—Iagita nabill baiña belaunetan indarrik ezin egin iat eta besoetan bere ez. Ost-ostean ioan nintzan igandean elizaraiño.

—Elizaraiño bai? Asko egin zara orduan.

—Asko bai obe. Zerbait, iauna, zerbait bakarrik. Asko eginda egon banintz, ez ninduan etxean billatuko.

Gazteak onetan, albo batean iarrita egoan tokitik, zelatazko begiak begiratu eutsan apezpikuari.

—Zergaitik ez ba? —itandu eban onek.

—Zerren euskaldunak etxeqan egoteko garaian ez gagozan. Ez al dozu zeuk ezer entzun?

—Gauza asko ez nik.

—Ez zenduan entzungo. Oraintxe gogoratuten naz. Zu gure Erritik kanpoetan ibilli zara zeregintxu batzukaz, eta bidezkoa izango zara gaur emen.

—Bidezkoa naz. Ez dakit ezer garbiro eta iakiteko ustean nator zugana. Zer darabilzue?

—Zer erabiliko dogu? Gudarako asmoa eta gogoa.

—Gudarako asmoa eta gogoa? Zergaitik baiña?

—Zergaitik, zergaitik. Euskal-Erriko Lorea eroan deuskuelako.

—Eta zuk badakizu eroan deusuen edo bere gurariz ioan dan?

—Dana dala. Beti da txarto Sorteritik kanpora arerioakana ioatea.

—Zertara ioaten dan. Sorterriarentzat lagunak egitera ioaten bada ez beintzat.

—Ezin geinke guk prankotarren artean lagunik euki.

—Orretan zagoz zu bere? Benetan diñoztazu?

—Orretan nago, eta bene-benetan esaten dot.

—Bada nik lagunak kristiñau guztien artean euki bear ditugula diñotsut, eta zenbat geiago eta zenbat lagunago obeto dala. Neu ioan naz

Euskal-Erriko Loreagaz Ostrabentora, neuk bedeinkatu dot bere eta Adalbaldoren alkartuerea, eta ondo egin dodala eta nago.

—Ez egizu ori esan, iauna, edozein euskaldunen aurrean, danak dakie baiña.

—Edozeinen aurrean esan nekiala uste dot, eta edonori ondo irudituko iakolakoan, gizon zuzena bada. entzuidazu esan bear deusudana lenengo, eta zeure biotzqk emongo deustan epaiaren zain geldituko natxatzu. Riktrudis eta Adalbaldo uste-uste barik neure etxean ezagutu ziran, bereala alkar maitetu eben, eta arrezkero euren biotzak alkarren billa ebiltzan. Onak ziran biak, bata bestearentzat gisakoak, eta biak euken gurasoen baimena. Zer egingo zenduke zeuk olango gazte on bigaz, edo lagundu ainbat lasterren euren guraria bete eien; edo itxi, biak illuntasunean bizi eitezen; edo Iaungoikoak erakutsi eutsen bidetik atera, ondamentiko zorian gelditu eitezen arima eder biak? Ez deustazu erantzuten; baiña olango gaztea zer egingo zeunskioen badakit: lagundu al dozun indar guztiakaz, eta neuk bere orixe egin dot: lagundu al izan dotan giñoan.

—Baiña euren guraso eta erriak arerioetakoak diranean...

—Orduan obeto, Ubero adiskidea, orduan obeto. Ez da gauza on bat Erri bi baketutea? Bada arerioetako etxadi andi bat alkaturik, prankotarrak eta euskaldunak baketu al bageinkez, gauza on bat egiten dogu. Orregaitik, pozarren iakin neban Riktrudis eta Adalbaldo maite zirala, orregaitik lagundu dauteset, euren ondo-izateak Errien osasuna ekarri daian. Euskal-Erriko Lorea erbestekoak ezagutu daienean —uste izan dot nik— ain bizitza on eta usain gozozkoa erabiliko dau eze, maitetuko dabe prankotarrak eta obeto begiratuko deutse Lore orren mendiari. Adalbaldo zaldun zuzen eta garbia Mendiolako alabeagaz bat egiñik ikusitakoan, prankotar gaztearen leialtasun egiazkoa ezagutu ondorean, urreratuko iakoz euskaldunak eta maitetuko dabe, eta ez deutse prankotar guztiai begi gaiztoakaz begiratuko. eta era orretan —uste neban nik— ainbeste gizaldian gorrotoz bizi izan diran Dierri biak adiskidetu leitez...

—Nire usteak, Ubero —iarriatu eban apezpikuak— nire usteak prankotarren aldetik beteten asi dira: ikusi dabe zuen Lorea, Riktrudis, eta ezagutu dabenerako an dauke, gauza on eder maitegarria legez, baratza aberats baten erdian iarririk. Zeuek zara Adalbaldo ezagutu ez dozue-nak: ez dozue ezertarako astirik artu. Ozinbelzko gizon gorrototsuaren deadar eta izutaldiak entzunda gora-goraka iagi zara; gizon on batek, Padarrak esaten eutsuen egia ez dozue aitu gura izan: oben ikaragarria

egin dozue beragaz, bapere ikaratu barik; itsutuak zagoz danok, eta Iaungoikoak bakarrik daki zuen gainera zenbat kalte etorri bear daben.

Ixill-ixillik egozan aita-semeak Amandoren iarduna entzuten, eta ez eban txitik atera; baiña ezagutu iakuen euren biotzetan mugidaldaren bat dabillena.

—Zuk ez dozue iakingo —itandu eban Amandok berak, Adalbaldo zein dan?

—Izen ori oraintxe artean entzun bere ez dot nik egin. Dukea edo olango andikiren bat dala esan deuste —erantzun eban zarrak.

—Ez zara gogoratuten zelan bein Aitzbarrengo eliz atarian orain urte bete inguru, Portunek prankotar bategaz auska edo burruka egin eban?

—Bai, iauna. Orduan Portunena zan errua. Prankotarra barriz guztiz Iaungoikozko gizona ei zan.

—Axe da ba Adalbaldo.

—A dala?

—Axe bera.

—Ara nondik len bere alde izan da, gaur u...

—Gaur bere bai: zuk ezin zeinke bein bere gauza zuzen baten kontra iokatu.

—Baiña Euskal-Erriaren kontra bere ez. Eta, zuk, bear bada, ikusi ez dozun ate batetik, Riktrudis eta Adalbaldoren ezkontzea Euskal-Erriaren kalterako dator. Or dago lakiua.

—Zeure gogamen ori agertuizu obeto, Ubero.

—Agertuko dot. Maite diran gazte bi alkarregaz ezkontuteari, euren eta Errien onerako bada, ez deitzot txarto, zuri entzun eta gero; baiña euskaldun baten aberastasun, etxe eta lurak prankotarren eskue-tan gelditzea, beti da euskaldunentzat gauza kaltegarria. Biar edo etzi.

—Ixildu zaite, Ubero; ez eidazu geiago iardun alperriek, badakit nora zoazan eta. Zuk eregita ikusten dozun ate orrentzat badaukat nik kisketa edo maratilla.

—Ia, ba.

—Riktrudisek Auñemendik daukazan ondasun guztiak euskaldun beartsu edo txiroentzat geldituko dira.

—Milla aingeruak! Ori beste gauza bat da... Baiña, egia da ori gero? Riktrudisek nai dau? Itxiko deusa prankotarrak emote ori egiten?

—Egia da: neuk diñotsut. Riktrudisek nai dau. Adalbaldok berak agindu deusa emon daiala dana, esan-mesan gaiztoen apukoa kentzeko.

—Milla aingeruak! Ori alan bada, eta izango da zuk diñozunean, ez daukagu gudetan zergaitik asi. Geienez bere, Añemendik emakume on bat galduko dau; baiña ez lurrik eta...

—Ezta emakumerik bere. Euskal-Erriko alabea, euskera zalea eta euskera zabaltzaillea izango da edonun. Ara, eskontzarako berbia emobanean, zer esan eustan: «naroian lekura naroiara patuak edo Iaungoikoak, euskalduna eruango nau, euskaldun biziko naz beti toki guztietan. Neugaz ioango dira erririk erri, euskal mendia, bere izkerea eta bere ekanduak. Euskerea erakutsiko dot nun-nai, nire erritarren lege zarra adierazoko dot, al dodan giñean. Nire gomutea, nire adimena, nire biotza, nire izakerea, euskalduarenak izango dira beti; eta edozein tokitik, nire begiradarik gozoena neure mendentzat izango da, eta nire arre-nik bero, sutsu eta onena euskaldunentzat eta euskeraz egiña».

—Ez da txarto esana. Erdia egiten badau bere ez dau gitxi egingo. Nik ez nekian bada olango gauzarik eta.

—Orain badakizu edozeiñi esateko bere.

—Zeñi gero nik, iauna, zeñi?

—Etxera etorriko iatzuz zure iritxi eske.

—Gaixpar —deitu eban Uberok biurra txiki bat albokera egin-da— entzun dozak ik ondo apezpiku iaunak esan dituan gauzak?

—Bai, iauna —erantzun eban ordurarte ixillik egon zan semeak.

—Eta?

—Eta emen entzun doguzanak entzun ezker, ezingo garala gude-tara ioan.

Amandok begirada gozo bategaz saritu eban Gaixpar-en erantzue-rea.

—Zuzen esan dok, mutill, zuzena az eta —esan eutsan aitak—. Baiña ez dok ori naikoa. Gazte asko gudarako amorratzen egongo-ituk, eu orain ordubete aizkora zorrozketan euan lege, eta guztiai gauzak zelan diran esan bear iakue. Ia gaur lagunakana ioaten azan eta.

—Ez deuste ezer aituko. Portunek esaten dabenera iarrita dagoz danak. Baiña alegiñik egin barik ez dogu itxi bear.

—Neu ioango naz agitarika dagozan tokietara —agertu eban Amandok— eta neuk egingo dauset berba.

—Alperrik. Ezdeutsue inok bere iaramonik egingo. Zu erbestekoa zaralata, prankotarren alde zabiltzalata diñue. Portunek gura dabena egingo da, eta Portun zure antxiñetako arerio okerra da barriz.

—Baiña lotsagarria ez da Portun fedegaiztokoaren azpian euskal-dun kristiñau guztiak egotea? Ez dago emen beste gizonik? Ametsuko

Peru eta Etxegoieneko zalduna ill al dira? Araneder, Askonbegi, Arbide, Sasiondo, Aritzendi, Ibañeta, Aialde, Otegaiñ eta beste euskaldun ospetsuak zer egin dabe? Zure aita onezkero zarra dago baiña, ez zara, Gaixpar, zu bere Portun aiñpako gizona?

—Portunen izenak beste Euskal-Erriko guztiak illunpetan daukaz, iauna. Ez da bera motel da argibakoa: azkarra da, sendoa, zala, okerra, ausarditsua, esku biak nun daukazan dakiana: atan bere, agintaririk ego-kiena lege ez deusagu inok begiratu emen, ainbeste gizon azkar, argi eta sendo dagozan lekuan; baiña egun batzuetatik onara Portun eta Portun baizen besterik ez da entzuten; berak igarri dabela, berak dakiala, berak egingo dabela, berak au, berak ori eta dana berak. Diego Etxalar, trago-narrua baizen ao andiagaz aurretik dala,danoen artean geuk iaso dogu Portun goren-gorengo mailletaraino, eta Portun eta gaur emengo gizon bakarra.

—Bada gizon orrek ez dau Euskal-Erria bide zuzenetatik eruango.

—Alan uste dot neuk bere orain.

—Milla aingeruak! Milla aingeruak! —ziñuan zarrak— orain daki-gun guztia lenago ez iakin bear!

—Orain dakizuen ezker, bada, egiñ alegiñak egiaren alde.

—Baiña berandukoak izango dira, Amando iauna, berandukoak.

—Al danena al dana egin ezker, Iaungoikoak ez deusku gieago eskatuko.

XVII «ERBESTE»-KO BIZIA

Riktrudis Adalbaldoren etxadian prankotar emakumeai onekandu guztiak erakusten bizi zan.

Euskaldunak bere kontra artu zituen neurriak, eta Auñemendiko aideak esaten zituen gauza okerrak min andia emoten eutsen biotzaren erdian.

Ez zan gitxiagotarako bere. Maite eban euskal mendia. Ai, zenbateraino eban maite! Bertatik urrinean bizi zanean ezagutu eban obeto Mendiolarentzat eukan maitetasuna zein andia zan. Ango intxaundiak! ango arizti luzeak! Ango pagodi zabalak! Ango soloak! Ango zelaia! Ango artaldeak! Ango erreka! ango etxetxoak! Ango bide ziorrak! Ango arriak eurak! Ango eresi gozo-gozoak! Irudimenean eukazan beti, eta ezin zituan burutik inundik inora kendu. Bere egotordu guztietan euskal mendirantz begira geldituten zan, mendietatik pozgarrizko oiarzun eta albisteak itxarongo balitu legez... eta mendietatik noizean bein etorkozan oiarzun eta albisteak, negarrezko deadar eta garrasiak izaten ziran. Riktrudisek bialtzen zituan Euskal-Errira bere begiradarik bigun, gozo eta ezitsuenak... eta Euskal-Erritik biurtuten iakozan Riktrudisi arao eta birao donga eta ikaragarritzkoak. Riktrudisen biotzak: «maitea! neure maitea!» esaten eutsan Auñemendiri... eta Auñemendiko basoetatik erantzuten iakon: «madarikatua zu, eta madarikatuak zureak!»

Alan gurako eban Iaungoikoak. Eta Iaungoikoak gura ebanean, ari-marako ona izango zan, mingarria izan arren. Zein gurasok ez dau nai bere seme-alaben ona? Eta ez da Iaungoikoa asko dakian eta asko daik-kean Gurasoa? Zeinek bada gugaitik Berak baiño obeto begiratu-ko dau? Bagenki ziartu adiskide batek guztiz gaituala maite, ziartu iakingo genduke berak lagunduko leuskigula, eta bere eskuetan gure zoriona ipiñi ezker, zorionduko gendukezala. Bada guztiok daukagu gure zoriona egin leikean adiskide bat, adiskiderik onena, iakintsuena, beste inok baiño askoz geiago maite gaituan adiskidea. Berak darabilz zeruak eta lurra; Bere mendean daukaz aingeruak, gizonak eta inpernutar guztiak, Bere agindupean bizi dira aizea eta trumoa, ekaitz, euri, txingor eta edurtza zuri-zuria; Berak esaten deusta eguzkiari argi egin daigula, eta eguzkiak argi egiten deusku; Bere esku altsuetan daukaz zoriontasun guztie-

tarako giltzak: dana daki, guztia al daike, maite gaitu; zeren bildur izan bear gara?

Olango gogarteakaz bereganduten zan Riktrudis, eta ume batek aitagan legez, Iaungoikoagan itxaropen guztiak ipiñirik, erakidara bizi zan inguruan eukazan euskaldun guztiak erakidara bizi eragiñaz. «Datorrena datorrela —ziñoan sarri— Iaunaren eskuetatik dator, eta eziñ leike gure arimarako lakterik ekarri. Egin bedi beti Bere naigura donea, gure onerako da eta».

Riktrudisek, bere atsakabeak errezago eruategaitik, eta biotzak alan eskatuten eutsalako, Euskal-Erri txiki bat egin eban Ostrabenton. «Erbeste» ipiñi eutsan etxeari izena, zerren, lurra gizonentzat erbestea dan legez, erbestea zan riktrudisentzat prankotarren erria. Baiña guztiz ondo tga Euskaldun bizi zan. Euskeraz itz egiten zan beti Erbesten, euskeraz arren, euskeraz ereztu, Euskal-Erriko ipuiñak esan, euskaldunen ekanduakaz bizi, euskaldunen gisara iantzi... Arkaitz eta mendiak ez ziran agiri eze, beste gauza guztiak euskaldunak ziran Erbesten.

Gizon bat bauekan barriz Auñemendiko Loreak, gizona baiño geiago aingeura zirudiana. Ume-umetan bere amama done Jertrudisegandik ikasi ebazan ontasun eta zuzen ibiltea bein bere ez zituan aztu. Lenagotik dakigun legez, iakituna zan, etxadirik andienan iaorikoa, fedetsua, gauza artezen zalea, egiaren eskudataria, lurreko gauza guztiak gaitik okertuko ez zana; eta orregaitik erregeren iauregiko gizon gaiztoak bere bildur izaten ziran, eta zuzen-bidetik ebiltzazan danak, guztiz eben adiskide eta lagun. Ebillen tokian ebillela bere bizitza on eta garbia erakusgarri andikoa izaten zan, baiña batez bere etxadi barruan. an erakusten eban zan aiña andi bere biotz lieñargi eta ederra, an agertuten zituan bere gurari zindo eta iaungoikozkoak. Senar maitalea, Lurreko senarren artean maitalerik bazan, bere emazteari poz bat emoteagaitik zer egin ez ekian, eta ez eban inoiz etxetik urtengo bere erregearen deiak nai baiño sarritxuago atera izan ez baleu. Etxeko guztiak, morroietatik asi eta gorengoraiño, gauza on eta osasungarriak erakusten iardun oi eban askotan. «Ondu daiguzan bakotzak geure etxadiak, ekian esaten, eta Lurbira guztia ona izango da».

Bere gauzarik ez eukan: beartsu guztientzat zabal-zabalik eukazan beti iauregiko ateak eta zenbat eta beartsuago izan etorrera, ainbat eta biguntasun geiagogaz artu oi eroan. Askot emoten eban, baiña emon gura ebana geiago izaten zan oraindiño. Ez eban begiratu-ten zein zan zerbaite-ten eske etorkona: naikoa zan lagun urkoa eta Iesusen odolagaz irabazia

izatea. Zenbat erbestekok bete oi eban sabela Erbesten, zenbat arrotzek billatu oi eban itunde ona, oe biguna eta guraso baten laztan gozoa!

Senar-emazteak guztiz ondo etozen alkarregaz: biak ziran bardiñ bardiñak. Euskal-Erriko guda eta kurruketatik igeska betorren inoiz menditarren bat, an egongo zan Adalbaldo ate ondoan, besoak zabalik, Lege zarreko Israelarren Guraso andiak egongo ziran eran, etxean sartu eragin, eta poz-pezik eukan guztiagaz laguntzeko: prankotar gizagaixoren bat ikusten bazan, gudetan zauritu eta alperrik galdua, urtengo eutsan bidera Riktrudisek, ekarriko eben iauegira, garbitu eta sendatuko eutsazan zauriak, eta emongo eutsazan erruki eta maitetasunaren ager-garririk egiazkoenak.

Egun batean, Riktrudisek, gudetan zaurituriko prankotar bati sendagarri batzuk gozoro eta egokitasun andiagaz ipinten ziarduan, eta bien inguruan etxekorik geienak prankotarrak esaten zituan gudako gertaerak entzuten egozan. «Gogorrek dira menditarrak —ziñuan zaurituak— euren mendietako arkaitzak baiño gogorrak; mendi egaletik gora eta bera ibilteko basauntzak baizen ariñak; eta edozein iasarrirako gu baizen ausardi eta indar andikoak. Oraingo onetan Auñemendiko euskaldun guztiak ez ei dabilz alkartuta, baiña, alan bere, guk, askiozaz gizon geiago izan arren, ezin dogu mendi egaletik gora igon».

—Zelan ez ba? —itandu eutsen, barri geiago iakitegaitik.

—Zelan? Izten ez deuskuelako. Utsune bat billatuteko asmoan edo-nundik asten bagara, gainean ditugu beti menditarrak, leoi amorratu baten antzeagn, eta erdiak eta geiago bidean gelditu бага aurrera ioaterik ez dago. Orañ egun asko ez dala nintzan ni ango esetsi batean. Gaztelu baten lo apur bat eginda gero, urten genduan gaberditik laster Berriotzeko basoan goizalderako egon bear gendualata. Alde atatik inor ez egoala esan iakun, baiña edozein tokitan arerioak billatzen oituta gengoalako, ixillik ioatea ohea izango zala esondetu euskuen. Bagoaz, bagoaz, errekarre batetik gora, ixillik ba, ixillik bear bazan. Arnasa estuaren soiñua besterik entzuten ez zan, edo txirristada edo larrapastada baten zaratea. Arako baten entzun genduan irrintzi bat, garbia, indartsua, luze-luzea, eta ezertarako astirik emon бага euskaldunak gure artean sartu iakuzan, otso gosestua artaldean sartzen diran gisara. Ango oiua! Ango deadarrak! Ango garraxiak! Ango abarrotsa! Ango burdiñ soiñua! ango arrien sunburrunea! Ango gizonen bilinbolakea zer-tzan! Nik ez dakit ondo zer gertau iakun bere. Arrikada bat4ek konorta kendu eustan, eta urrengo goizean erremondoko sasi tartean billatu neban neure buru

adore bagea. Buru azurra ausirik neukan, orain dakutsuen legez, eta konort бага egon nintzan bitartean odol asko galdu iatan.

—Gizagaixoa! —esan eben entzule guztiak.

—Eta pozik garunak barruan neukazanean.

—Eta zelan urten zenduan andik? —itandu eutsan.

—Iagi nintzan zelanbait, oial zati bategaz lotu neban burua, al neban eran, eta pixkaka-pixkaka asi nintzan errekan bera. Gutar gizon bizirik ez zan agiri inon: illak bai, or eta emen, ur ertzean, sasi tartean ankaz gora, eta zugatzen ondoan zearretara: zeintzuk ziran begiratuteko kemen eta gogorik ez neukan, ariman illuntasun andia emoten eusten eta. Banetorren erdi narraska euskaldunak billatuko ete neban bildurrez, eta «dxaust» urten eustan euskaldun batek aurreko aldera. «Galdua naz ba» otu iatan; baiña ez zan alan igaro. «Ez zaite ikaratu, adiskidea, —esan eustan, nire gogamena ezaguturik— euskaldunak gizon aulduak ez dogu ezer gura, arerioak izan arren. Zeureakgana ioan gurako dozu?» Bai, al banue eta nun diran baneki —erantzun neban. «Neuk lagunduko deusut, eta zure lagunak nun dagozan erakutsi bere bai» esanda, oratu eustan eskumako besapetik, eta ekarri nituan gurien etzauntzetatik urrererañ. Eta an, ardao ontzitzu bat eskuan ipiñita «edan orain indarra artzeko dxangadatxu bat —esan eustan— eta agur».

—Ori da, ori, gizon izatea! —ziñuen zaurituaren entzuleak.

Onetan, batzuk gizon gizagaixoa palaguz beteten egozala, eta beste batzuk euskaldunen leinargitasuna gora iasoten ziarduela, agertu zan atearian Amandoren aginduakaz etorren menditar bat. Itxi eutsen guztiak prankotarrari, inguratu eben euskalduna, eta abegirik pozgarriena egin ondorean, Euskal-Erriko albisteak itanduten asi iakozan.

Eta zein utsa, errukarria eta doekabea dan gizona! Prankotarrak aztu zituan bereala euskaldun bati zor eutsazan eskerra, gogoratu iakon bere buruko zauria, Adalbaldoren etxean eregu guztietarako eskubidea berak bakarrik eukala otu iakon; eta, barru txarrik ez eukan baiña, ikusi ebanean len beretzako ziran arreta, keska eta begiruneak menditarrarentzat zirala orain, auzokoai egiten iakozan menekioak ezin eroanik egoten diran umeak legez, esan eban:

—Euskaldunai emen elitxakie aiñ arrera onik egin bear.

—Zergaitik ez bada? —itandu eutsan Riktrudisek.

—Emengoak ez diralako, eta gure areriorik okerrenak diralako.

—Iakin eikezu, gizona, —esan eutsan Erbesteko etxekoandreak— iakin eikezu, lenengo, euskaldun au ez dala gizon gualaria; gomutau zaite, bigarren, euskaldunen artean zagozala, eta neu bere, zeure burua

sendatzen egon natxatzun emakume au euskalduna nazala; eta, azkenik, ez zaite aztu zer egin eutsun euskaldun batek, zeuk esan dozunez, zauriturik idoro zenduzanean.

—Baiña ez dira, andrea, euskaldun guztiak niri lagundu eustana eta zu langoak. Agaitik eta zugaitik neuk bere edozer gauza egingo neuke; baiña danakgaitik ez, zerren danak ez diran onak.

—Danak onak ez. Zelan izango dira bada, gizonak eta emakumeak badira? An eta emen, onak eta txarrak, neure aitak esan eustan senera. Baiña gauza bat esan bear deusut: zuk erakusten dozunez, zerbait zor deusunari gauza on bat egingo zeunskio, besteri ez. Zer izango zan zugaz gaur, errekarlean billatu zenduan euskalduna zure iritxikoa izan balitz? Zer eutsun zor zuri berak? Zuganako zer zor neukan nik?

Ez ekian zer erantzun zaurituak. Erdi lotsaturik egoan, danak bera-ri begira eukazan eta.

—Ezagutu egizu, gizona, —iarraitu eban Riktrudisek— Iaungoikoak bata bestea maitetuteko agindu eban ezker, al dogun on guztia egin bear deusagula edozeini, zuzena bada zuzena dalako, eta okerra bada zuzendu daitean; eta iakiñ eikezu gaiñera, euskaldunak prankotarren arerioak badira, prankotarrak lenago egindako dongakeriakgaitik izan leitekezala. Etxe onetan daukagun guztitik emongo iatzu auker-
an, baiña euskaldunari egitgen iakonaren ondamuz ez zaite egon, zerren zure anaia dan eta zeure buruari beste opa bear deusazun.

—Tira, tira, naikoa da iardunik, —esan eban Adalbaldok irri-barrezko arpegiagaz—. Orrek gizalegea badaki eta zauriak min emoten deusalako zerbait esan arren, Iaungoikoaren legea iarraituten dabenetako da. Emoiozue nai dabena iaten eta edaten, gu, mutill eder onen aotik Amandok zer diñoskun iakiten goiazan bitartean.

Olango laurkak egunero ikusi oi ziran Adalbaldoren etxean, eta iauregi bedcinkagarri atatik, amaika bidar, arerio sartu ziranak adiskide benetako egiñik urten oi eben.

Amandogandik menditarrak ekarri zituan agindu eta albisteak zertzuk ziran baiña? Zer izango ziran? Auñemendik ez egoala gizonik bake-tuteko itxararik; geroago eta sakonagoak zirala gorrotoak; Iesusen legea gorrotoan bizi ziran arimetan ezin zala sartu; Adalbaldok erregeren iau-regian egin ciala al eban guztia, prankotarrak, esetsi barik, euren buruak eta erriak zaintzen bakarrik egon eitezan geldi-geldi; ia olan bakerako biderik billatu baleban berak, Amandok.

XVIII AGUR BAT

Egunak ioan, egunak etorri, urteak igaro ziran onetan eta orretan. Adalbaldoren etxean iaio ziran seme eta alabak, asi ziran, eta erakutsi iakoezan erakusgarri asko eta onak. Alango gurasoak eukezan.

Txiki-txikitatik sartu iakoen ariman Iaungoikoaren bildur donea, iakituri guziten asiera zuzen eta egiazkoa; oiñez asi ziraneko, eroaten zituan aitak edo amak landerren aurrera, euren eskuakaz emon eiuen gizon eta emakume beartsuak, ianari, edari, soiñeko edo beste osteran-tzeko laguntasuna; adiñak zerbait argitu iakoezenerako esan iakuen, aberats da txi-roak, danok Iaungoiko baten seme-alabak giñala, danok anai-ka, zerurako iaioak, Iesusen odolagaz irabaziak; adierazo iakuen aberas-tasunak aberatsentzat bakarrik ez zirala, ez bada geideai laguntzeko Iaunak emoniko ondasunak baiño; urte gitxitan irauten daben neke eta naigabezko bizitzea geunkala Lurrean ulertuerazi iakuen, eta zeruetan barriz beti-betiko poz, atsegiñ, gozotasun eta zorinak itxaroten geunka-zala.

Eta umetan aro onagaz biotzaren erdian ipinten dan azia, erne oi da ondo, azi oi da ereti onetan, eta *fruitu* edo alort ugariak emon oi ditu bere garaian.

Adalbaldok eta Riktrudisek lau ume izan zituen: gizonezkoa lenen-goia, tga andrazkoak beste iruak. Semeari Mauranto ipiñi eutsen izentzat, eta alabai, Klotsenta, Eusebia eta Adalsenda. Eguzkia baiño ederragoak ziran laurak, amaren itxura andikoak, euskeraz guztiz ederto ekienak, Euskal-Erriko eresi edo *kanta* gozoez zaleak; eta bakea egiten zanean amatxoren iaioetxeak ikusi eta aitonen illoi gainean arren egitera etorteko amesetan egozan.

—Noiz izango da bakea, ama? —itanduten eutsan sarri txikitxoek Riktrudisi.

—Bakea, alabatxoa? Iaungoikoak gura dabenean. Erregutu egiozu askotxu laster izan dediñ.

Eta Adalsenda ume errubageak, bere eskutxoak baturik eta gaztaiña margoko begi ederrak zeruruntz iasota, egin oi eban arren samur-samur-rra, bakea izan dediñ gizon petral errudunen artean. Zeiñ gozoro entzungo eben zeruetan bere aitona Arnoldo eta Andre Luziak,

Adalsendaren arren biguna, beste gauzakaitik izan ezta bere Euskal-Errian euren lobatxuak ikusteagaitik!

Baiña Iaungoikoak, errubagakoen arrenak entzunarren, guda-
gizonakgana bialtzen daben zigorra Euskal-Erritik ez eban iaso nai. Urte
askoan zirauen guda eta irauteko itxurak eukezan. Ez Amandok, bere
iakituri eta donetasun guztiagaz, ez Uberok eta semeak Auñemendiñ
euken izen onagaz, beste euskaldun kristiñau askok euren gozo zintzoa-
gaz, ez Adalbaldok prankotarren artean eukan eskubide eta agintaritza
danakaz, iñok bere ezin eban Dierri biak kiskaltzen eukazan gudetarako
sua amatau. Suak su dakar, gorrotoak gorroto barriak sortu oi ditu, ese-
tsi bat iasari askorren iturburua izan oi da. Orregaitik, Riktrudis ezkon-
du zanean Portunek zabaldu zituan txinpartetatik etorri ziran gero
errientzat ainbeste kalte, ainbeste odol-erreka, ainbeste arimen onda-
mendi.

Noizean bein naigabe sakonak izaten zituan Riktrudisek bere bio-
tzean, euskaldun eta prankotarren arteko guda guztien iatorria bera izan
zeitekeala gogamenduten iakonean; baiña bere senarrak eta elizgizonak
kenduten eutsen burutik bere gogartea, bada, euren eritxiz, Portunek
eukazan erru guztiak.

Neke andiak eroiazan Adalbaldok bere, prankotar eta euskaldunen
arteko guda-
gaitik; baiña beti eukan atsegiñ bat: berak beti aserreak
amaituteko alegiñ guztiak egiñ zituala gomutetia. Portunek bein baiño
geiagotan adierazoten emon eutsan Adalbaldori, euskaldun batzuek
bitartez, bildurti-emetzat eukala, gudara ez eioalako; baina Adalbaldok
gurago eban bildurtitzat euki eiela, eta ez guda eta aserre okerrai lagun-
tasun apur bat geiago emon. Bere eginkizun guztia zan ainbeste urtean,
erregerena urrean egiaren alde itz egitea, euskaldunen alde atxakiak billa-
tutea, bere lagun urkoai alebaneraiño lagundutea, eta bere etxadi maitea-
ri ondo begirattutea.

Baiña Klobis II-garrenaren mendekoa zan edozetara bere, eta bere
premesi edo lokan guztiak ondo beteten ekizan zalduna. Deitu eutsan
bein bere iauregira errege orrek, eta esan eutsan:

—Adalbaldok, Euskal-Errira ioan bear dozu.

—Zeuk agintzen deustazuna egiteko prest nago, iauna, neure
gozozko ez dan gauzia agintzen badeustazu bere —erantzun eban
Riktrudisen senarrak.

—Zeure zaletasunezko gauzia agintzen deustaz, iarraitu eban erre-
gek. Noiz edo noiz euskaldunak darabilgun gudea amaitu nai neuke,
eta zeuk zure eta Amandoren izenean sarritan esan deustazun esondea

gogoraturik, erabagi dot ioan zaitezela zeu gurien artera, eta begiratu dai-
zula prankotarrak urten eztaien bere errietatik kanpora, eta Amandok
barriz zabaldu daiela menditarren artean albistea: ez dogula guk geiago
euskaldunakaz gudarik nai eta baketu daitezela; baiña iarraitu nai badabe,
bialduko ditudala neure erritar aginpeko guztiak mendira, iñoz izan ez
dan lango triskantza gogor entzungarri bat egin daien.

—Noiz gura dozu, iauna, zure agindua betetera urten daidan?

—Ainbat lasterren.

—Laster izango da, bada —erantzun eutsan dukeak.

Adalbaldok, erregeren iauregitik urten eta bereala, ioan zan etxera,
eta esan eutsan Riktrudisi erregeren agindua.

—Ez deitxot txarto —esan eutsan emazteak— eta nik txarto iritxi-
ta bere, zeure erregearen agindua egin bearko zenduke: baiña ez dozula
gauza andirik egingo uste dot, gorroto matasa andiak billatuko dozuz
eta. Gaiñera... nik ez dakit... neure biotza taupadaka asi iat, eta Iaunak
badaki gure gaiñera zer egurrek etorri bear daben.

—Zer diñostazu, emakumea, —asi iakon Adalbaldok, bere emaztea-
ri atsegiñ eta arnasa pixka bat emoteagaitik—. Zer gura dozu nik egin
bear dotan gauzea baiño errezagorik? Ez dozu entzun erregearen agin-
dua daroidana, eta ez dakizu nai eta nai ez nik esaten dotana egin bear
dabela prankotar guztiak? Eta euskaldunak barriz, gu geldirik gagozala
ikusi daienean, eta Amandoren aotik entzuten dabenean ez dogula nai
gudarik eta ez deustegula lurrik kenduko, itxiko ditue gudetarako tresnak
eta soroetako lanetara biurtuko ditue gudetarako tresnak eta soroetako
lanetara biurtuko dira. Siñistu egidazu, Riktrudis; laster ikusi bear ditugu
bake donearen argi erraiño bigun pozgarriak.

—Bai ete, Adalbaldok? —itandu eutsan emazteak, begi biak malkoz
beterik eukazala.

—Bai, emakume leikorra; bai, menditar siñistxarrekoa; bai,
Riktrudis: laster naz emen bakeak egin eta gero, eta eroango zaitut
bereala zeure mendietara, zeure ariztiak ikusi daizuzan, zeure lurrari mun
egin daiozun, zeure erritarrak zeruetaraiño iaso zaiezan eurakgaitik
Erbesten zer egin dozun iakin daienean.

—Noiz zoaz? —itandu eutsan Riktrudisek senarrari, bere iardu-
nean arreata andirik ipiñi baga.

—Ainbat lastarren esan deust erregeak, eta biar goizean goizetik
urteteko asmoa daukat.

—Zeintzuk eroan bear dituzu zeugaz?

—Ez dakit, bada. Pedro Mari zarra dago eta...

—Orixe izango litzateke onena, baiña bene-benetan dago zarra: ankarik ezin iaso dau ia, eta orrek ezingo deutsu lagundu.

—Lope eta beste iru edo lau otsein eroango dodaz.

—Lope! Lope ori ez da neure naigurako morroia, baiña zeuk gura badozu.

—Gurari andirik ez daukat nik. Ostatueta iakia billatzeko eta aukerakoa dan ezkeru, bera eruatea otu iat.

—Ori bere egia da. Zuk zeure buruari begiratuten ez dakizu eta, bere sabela baizen beste gogamenik ez daukan gizon bat ondo etorriko iatzu alboan.

Gau atan Adalbaldo iñoiz baiño bigunago, palagotsuago eta oniritziago egon zan bere umeakaz. Zenbat ipuiñ gozo esan eutsezan! Zenbat esonde eta musu emon! Adalsenda bere umetxu txikarrena belanuen gainean arturik, eta bere bekoki garbi zimur bagakoan munga, munga iagokola —Maite dozu aita? —itanduten eutsan.

—Bai, iauna, —ziñoan umetxoak.

—Eta zein besterik?

—Amatxo.

—Eta zein aitatxo eta amatxo baiño geiago?

—Iaungoikoa.

—Neuk bere bai, aita, neuk bere bai —esaten eutsen beste umeak, belanetatik, besoetatik eta lepotik oratuta.

—Danok nauzue maite?

—Bai, iauna, danok.

—Eta zein besterik?

—Amatxo.

—Eta zein aitatxo eta amatxo baiño geiago?

—Iaungoikoa.

—Iaungoikoa beti maitetuko dozue?

—Bai, iauna.

—Ama eta ni illdakoan bere bai?

—Bai, iauna, beti.

—Beti Iaungoikoa maite badozue bada, danok alkarregaz zeruan egongo gara, orain ementxe gagozan legez, musuka eta musuka eta musuka —ziñoan dukeak, bakotxari musu barriak emonaz.

Ez eben lo andirik egin gau atan senar-emazteak. Batak, ordu gitxi barru, ume eta emazte itxi eta, etxetik urriñera ioan bear eban. Besteari, baioakon senarra, guda-gizonen artera: noiz etorriko zan? Iaungoikoak

bekian, bestek ez. Olango gogamenak naikoa eta geiegi izaten dira maite diran biri euren loak kentzeko.

Iagi ziran urrengo goizean goiz Erbesteko morroiak lo aldi bat eginda gero, nagusi-etxekoandrak begirik itxi бага, maneau ziran guztiak, eta Adalbaldok, beregandetasuna obeto gordetearren umeen getetan sartu barik, etxetik urtetara eioanean.

—Agur —esan eutsan Riktrudisi— laster arte.

—Tira, tira —erantzun eutsan emazteak, nai eta naiezko irri-barre bategaz— goazen alkarregaz apur baten, eta gerotxoago esango deustazu agur.

—Baiña, emakumea, orain dagoan otzagaz...

—Tira —esan eutsan barriro, atarirontz bultzada bigun bat egiñaz.

Asi ziran danak bidean. Dukearen laguntzarako lau morroiak aurrenengo, zaldi gainetan, eta geldi-geldi; nagusiaren zaldia eroiala Pedro Mari atzeratxoago; Adalbaldo eta Riktrudis azkenengo, oiñez. Urtarrill baltzaren azkenengo egunetako goiz bat zan, oraindik eguzkiak iagiteko asmorik ez eukan, zeru aldean izarrak argi eta garbi ikusten ziran, eta lurrean illun eta otz andi egoan.

—Izotz andia egin dau —zirautsan dukeak emazteari— eta ez dakit nik zetarako iagi zarean.

—Zeu iagi ez baziña...

—Baiña nik premiñaz iagi bear neban.

—Baita neuk bere, biotzak agintzen deust eta.

—Gaur niri laguntzeko esaten deutsu?

—Bai, biar ez deutsut lagunduko eta. ai, zeugaz ioan al banezi biar, etzi eta beti, zeure arrisku guztietan lagundu daizudan. Baiña Ama naz eta etxea bakarrik itxita eziñ neiteke zugaz ibilli.

—Ezta bear bere. Begiratu egiozu zuk etxeari, eta zaindu egizuz umeak. Egun gitxi barru biurtuko naz ni, zuk uste dozun arriskuak igaro бага.

—Ori nai izan daiala Iaungoikoak. Baiña arerioak daukazuz, eta arduratan ipinten zaitut: ez zaitkez edonungo bideetan bakarrik ibilli: gorde eikezu zeure burua Portunegandik.

—Bai, emakumea, bai, ez eizu bildurrik euki. Zoaz etxera naikoa da eta.

—Etxera bai pozik, zeu bazetorz.

—Baiña ez dakizu ezin dotana bada?

—Bai, badkit, eta orregaitik zeuk daroazun bidean apur bat geiago lagundu gura deutsut. Nire laguntasunik ez al zenduke gura?

—Riktrudis! Zure laguntasuna gura nebalako billatu zendudazan; alkarregaz bizi garan urteetan, zure laguntasunagaz atsegiñik asko emon deustazu; zeuk ondo dakizun legezu zaitut lagunik lagunena eta mai-teena; nire ondasuna, nire bizitzea, neure biotza eta arnasea zeu zara; baiña zeure irudipen eta bidebagako amesakaz biotza illundu eta arnasak kentzera ez zakidaz gaur etorri: ez da orain zure laguntasunen ordua, agur egidazu bein, biurtu zaitez umeakgana, eta bizi zaitez upakean, fedea eta itxaropen osoa Iaungoikoagan ipiñirik. Bein bere etxetik ez dodala urten esan leiteke.

—Agur bada, Adalbaldo. Ondo diñozu: orain ez dozu laguntasun-barrik. Agur, baiña ez aztu gero arduratan ibilteagaz.

—Ez naz aztuko. Agur —esanda, Pedro Mariri eskatu eutsan zal-dia, iarri zan gaiñean, Riktrudisi begirune gozo bat egin eutsan, eta *draka-draka-draka* bere morroien atzetik ostendu zan dukea illuntasunaren erdian.

Riktrudis gelditu zan apur baten illuntasunari begira eta zaldien perra otsak entzuten, eta guztia ixildu zanean, emon eutsan nagarrari estanda egiteko zorian geldituteraino.

Pedro Marik, bere erara, gauza pozgarritzoren batzuk esan etsazan, eta piskaka-piskaka ekarri eban iauregiraino. Erbestera eldu ziran ordu-rako eguna argitu eban, eta eguzkiak bere lenengo erraiñuak bialdu zituan Riktrudisen iauregia epeltzeko. Baiña ez eban ezer epeldu. Zeiñ otza eta zeiñ utsa eritxon bere etxeari Riktrudisek!

Umeak iagita billatgu zituan bere zaiñ, eta euren amatxo negarrez etorrela ikusi ebenean, asi ziran danak negarrez, zergaitik iakin barik, biotzaren lege eskuturen batek agintzen dabena egiñaz.

—Ez negarrik, enetxoak —esan eutsen amak— ez egin negarrik: goazen Iesus onagana eta arren egin daigun aitan Adalbaldogaitik.

Eta kurutzean iosiriko Iesusen irudi aurrean belaunikotaurik, arre-netan asi ziran etxeko guztiak negarrari itxi barik.

XIX

MENDITAR BATEN ZANZOA

Bitartean, Adalbaldo, bere emzteak buruan ipiñi eutsazan arretak ezin kendurik, baoian Euskal-Erriruntz.

—Emazte maitalearen irudipen eta bidebagako ustea baiño ez da: —ziñuan beretzat— ez diran gauzak ikusi eragin deustaz bildurak. Zeiñen bildur izan neiteke ni? Prankotar gudarien bildur? Ez, zerren guz-tiak ezagututen ditudan eta euren artean askok maite nauen. Erregeren izenean noa gaiñera, eta erregeren izenari betuste eta menegindea zor deutse guztiak. Menditarren bildur izango naz? Ez, zerren ni bake soiñuan noa, eta nai izan ezkerro, mendira zetan ioanik ez daukat: norbait Amandogana bialduagaz eginda daukat angoa.

Zer pozik egongo dan Amando nire albiste ona artzen dabenean! Bene benetan nik eginkizun ederra daroat. Dierri bi bataren eta bestea-ren garaipen eta illunketa barik baketu eta adiskidetasuneko bidean ipiñi, kurruka eta gorrotoak kendu, bata bestea ilten diarduen besoak soloe-tako lanetara eroan, etxadietan upakea sartu, Iaungoikoaren legearentzat arimak irabazi. Eginkizun onetan arriskurik ez dot izango, baiña banitu-ke, geidearen onerako eta Iaun Egillearen doakundeagaitik poz-pozik igaro leitekez.

Eta onetara ill bear baneu, euskaldun fedegaiztokoak Iesusi deustan gorrotoagaitik illgo banindue, ainbat obeto! Olango eriotzeagaz bai ira-baziko neukeala betikotasuneko sari neurribagea. A! Olango amaiera doakundez betea zeinnek emon lekidan! Egia da, orretarako neure emaz-te maitea Lurbira onetan naigabez beterik itxi bearko neuke; itxi bearko nituke neure ume kutunak; baiña noiz arte? Bitarte andian ez, emengo egunak laburrak dira eta. Orain bere, Lurreko erregeagaitik an itxi ditut. Gauza andia litzateke Zerukoagaitik egun batzuk geiagoan iztea? Orrez gaiñera, Riktrudis emakume iaungoikozkoa da, eta Iaungoikoaren legea-gaitik ill nazala iakingo baleu, laster poztuko litzateke, eta nik zerutik lagunduko neuskeo. A! Gura baleu Iaungoikoak!

Bere gogoketa guztiak Adalbaldori, Lopek, berarizko beste gogo-keta bategaz kendu eta zerutik Lurrera erakarri eutsazan.

—Ugazaba —esan eutsan— ixillik zoazala eta nago.

—Bai ete? Miña ixillik daroat, baiña neure adimena eta biotza ber-betan doaz. Berbetea gura al zenduke?

—Berbetea ainbeste bere ez baiña...

—Zer bada?

—Etxetik ezer artu barik usten dogu eta, urdailla *gur-gur* darabilt eta.

—Iatea gura zenduke. Bai al daroazue zer ianik?

—Iaki pixka bat badaukagu. Atsedentxu bat egin ezkerro...

—Tira, bada: zaldietatik iatzi gaitez, eta bide ondoan iarrita, artu daigun zerbait. Eta olango gauzetarako aukerako zarean ezkerro, ostatuetan danontzat iatekoa eta edatekoa billatzeko eskubidea emoten deusut, Lope.

—Ori, iauna, ederto esana da. Zure izenean eskatuta inon bere ez dabe ukatuko, baiña, ukatu arren e, Lurrean dagon iateko gauzea billatu-ko neuke nik, usaiñean bere.

Iarri ziran danak bide ertzeko zelaitxo batean, Adalbaldok zer-edo-zer aoan sartu eban, beste morroiak gosaldutik eben ederto, Lopek, berak bakarrik, danak aiña eta geiago gauza iruntzi zituan, eta iarraitu eutsen euren bideari bidaztiok.

Eguerdia artean ez zan beste iaterik izan; baiña, edo ardao-ontziak eriona eukan, edo edatea izan zan, bada Loperen zaldiko iarrilekutik dindilizka eroien, eta lenengo ostatuan sartu ziran, tanta bat baga agertu zan.

Asko ibilli ziran gero, eta bere ipur zabalak Loperi ondo maillatu iakozan, ziñuan ez.

Aurrenengo ibilli zituen egunetan ez eban gudari asko billatu, baiña geroago eta geiago, geroagao eta ugariago aurkitu zituen, eta etxetik urten eta bigarren egunerako, Erbesteko gure gizonak Burgaiñ deritxon erritxu baten ondoan egozan.

Burgaiñen sartu baiño lenago, «Mutillak —esan eban dukeak— oraintxe da garaia, eta euetako batek Euskal-Errira barrura Amandoagana ioan bear iok».

—Neu ioango nintzateke pozarren, iauna, aspaldian neure erritar-rik ikusteko gogoagaz nago eta, erantzun eban Lopek.

—Eu? Aiñ nekatua euala eta? Ia ba, onezkero ostatuetan idoro bear andirik ez dogu izango eta, ioari eu. Baiña ondo egin gero agindua.

—Bai, iauna, bai.

—Ardi-narru au kolkoan sartuik. Apezpiko iaunari eroaiok: irakurri daiala, eta ononzkoan albiste onak ekarri.

—Bai, iauna, bai.

—Iakirik badaukak?

—Aur aurreko ostatu baten gauza batzuk danontzako ustean artu dodaz.

—Guztiak eroiazak, bide luzea daukak eta. Guk zer iana billatuko dogu emen. Agur, eta ondo egin agindua.

—Bai, iauna, bai.

Gont-hram izeneko prankotarren nagusi andienetako bat Burgaiñen egoan. Adalbaldo nagusi orregana ioan zan, eta erregeren izenean eroian agindua agertu eutsanean, «Alde onetako gudari guztien burua ni naz, duke iauna; —erantzun eban nagusi orrek— naikoa izango litzateke, bada, erregeren izenean zer dakarzun nik esatea; baiña, alan bere, inguruetako beste agintari nire mendiekoak etxe onetara ekarrita, guztiai zeuk itz egitea gurako neuke. Txarto ez baderitzazu, emendik ordu bi barru geienak emen egongo dira; eta dakarzuzan agindu, eskubide eta egin-bear guztiak euren aurrean agertu zeinkez. Orretara, gudariak zer diñoen zeure belarriakaz entzungo dozu».

Nagusi orren esanari Adalbaldok ondo eritxi eutsan. gizonik ospetsuenak bereala batu zituen, erregearen gurari eta agindua zer zan esan iakuen garbiro, eta guztiak gelditu ziran burua makurturik eta berbarik esan nai ezta.

—Ixillik zakustaz danok. Ez daukazue inork bere zer esanik? itandu eutsen Adalbaldok.

—Zer esanak bai, baiña alperrikakoak —erantzun eban Robertok—. Menditarrazak erabilli ditugun ainbeste lan eta ekiñaldi gogorrek, eurakgandik artu ditugun ainbeste iraiñ, eraso eta destaiñak, zer erantzun andiak dakarkuz aora; baiña errege errege da; gure Dierriko lenengo gizon, gudari eta zalduntzat daukagu; eta berak gura badau gure franziska edo aizkorea zein zorrotza dan euskaldunai ondo erakutsi baiño len, Auñemendiko gudari basatiak edo gu, zeintzuk garan andia-goak ondo ikusi barik, ainbeste nekaldi artuta gero, arerioai kendu geinkeon sari on baten itxaropenak galduta, emen alperrierian gelditutea, erregeren guraria bete bedi.

—Antxinetako adiskide Roberto; —asi zan dukea esaten— orrenbeste nekaldi eta epetasun artu ondorean, ospill eta onore baga gelditutea mingarria dana ezagututen dot; zu berbetan zagozan bitartean besteok egin deusuezan ziñuak, euren barru-barruko guraria ikusi eragin deuste; baiña badakizue guztiok, eta zuk ederto ulertarazo dozu, gure nai izatearen gaiñean erregearena daukagula, eta erregeren gaiñean, diñot nik Iaungoiko Egillearena. Klobis II-garrenaren gudarik, erregeren mendekoak: erregeren izenean eskatzen deusuet, bada, gure eta euskaldunen

artean darabilguzan eztabaida eta esetsaldi guztiak alde batera itxi daitezuela; egun batzuetan beintzat zeuden tokietan geldidirik eta bakezko arpegiakaz egon zaitezala. Neure adiskideak, neure lagun prankotarrak, neure anai maiteak, Iaungoikoaren izenean arrenez naukazue: are-rioakandik aspaldietan arturiko destaina eta urruin guztiak gaurtik aurretantzean aztu egizue, bada Dierririk andiena eta leiñargiena parkatuten dakiena da. Zuen Lurreko erregeak bere izen onagaitik zenbat lan eta io eta-auste erabilli dozuen badaki, eta bakotxari berea emoteko gogoan eukiko ditu: zuen eta nire zeruetako Errege maitegarriak orain egiten deusazuen doskaini apurra betiko zorientasun ugari neurribagakoakaz sarituko deusue. Gogoratu zaiteze, gainera, luzaroko gizaldietan menditarrakaz darabilgun gudea, trema eta lelo zar bat baizen besterik ez dala gaur: eurak eta geuk danok erruak ditugula, geuk geiago eurak baino, bada gutarrak ziran Euskal-Errira ioan eta lurak ostu, gizonak ill, etxeak erre eta beste oben negargarri asko egin zituen gudarik. Bakotxari berea emon bear iako, eta bakotxari berea emotearren esaten ditut olango gauzak, ez zuer min geiago emoteagaitik. Entzu-idazue, sinistu-idazue, zuen biotzetan benetako leiñargitasunari toki emon eiozue, eta inoiz bere etxatzue damutuko.

Adalbaldoren esanak ez eben biotz guztietara bake eta beregandetasun osoa eruan; baiña erregeren guraria zalako, dukeak beste gauza bat esan artean, geldidirik egongo zirala agindu eutsen.

Adalbaldo poztu zan onenbestegaz, eta urrango goizean, eiz antzean, Aitz-barreneruntz landetatik zear ioatekotan oeratu zan.

—Biderako laguntasunik gura zenduke? —itandu eutsan lenago Gont-hramek.

—Bai zera; zetarako gero? —esan eban gure dukeak—. Ez da onetan euskaldun gudaririk izango. Eta gainera ni bake soinu nabill eta euskaldun baketsuak daroadaz neugaz.

—Aspaldian, egunaz, Ustarits-tik ona ez dira ikusi menditarrok. Goialdean izaten dira izatekoak. Baiña badaezpada bere.

—Ez, ez, eskerrikasko, eta agur.

—Agur, bada.

Bigaramonean ez egoan eizerako girorik. Seireun eta berrogeta amabigarreneko Otsailaren bigarren eguna zan. Laino lodi zabal batek gauza guztiak bere estalpean gorde zituan. Zerurik ez zan agiri, ibarrak eta mendiak ez ziran ikusten. Illunpetan egoan Lurra. Bidezkuok sartu ziran laster Aitz-barrengo landetara, ketan sartzen diran gizon batzuen

gisan. Pinariko zugatzak bana banaka iarten iokoezan aurreko aldean, euren tartetik zeintzuk eiozan ikustera urtengo baleuke legez.

Pinari andi zabalaren erdian ioiazanean, Adalbaldori, nondik eta nora ez ekiala, biotza illunduten asi iakon. Ariman, zergaitik iakin бага, larritasun andi bat eukan, bere gainera etorkon gertaldi txarren baten pekua legez. Eriotzea pinadian ostenduta egoala ia sinistu eban.

Ba! Bere epeltasuna izango zan: begitanduera, emetasunezko bildurra.

Baiña zergaitik bildurtu bear eban berak orduan, egundo bildurtu ez zan gizona izan da? Biotzari, berak erabilli oi dituan ipuin, ames eta gora-berak, itandutea baizen ez dago.

Ez ekian Adalbaldok zergaitik, baina bene-benetan ikaraz egoan. Iaungoikoaren deiren bat eta zan?

Irudimenak iges egin eutsan Erbestera. Riktrudisek arduratan ibilli zeiteala esan eutsan, arerioak eukazala eta. Arerioak zugazti atan bertan egon zeitekezan! Ez eban ondo egin, Gont-hramek eskiñtzean, laguntasuna ez artzea...

Umeak eta Riktrudis, an etxadi aldean egongo ziran, aita Adalbaldogaitik arrenetan eta arrenetan, ainbat lasterren osasunagaz eurakana biurtu zedin...

Bai! Arrena zan gauzarik onena: arren egin bear eban berak bere, eta gero etorkizuna betorrela...

Adalbaldo asi zan «Nire Iaun Iesukristo»... esaten...

Amaitu ebanean, beste gizon bat zan Adalbaldo.

Zer gertaiko iakon geienez bere? Iltea? Eta iltea Iaungoikoagana ioatea baino beste gauzarik zer zan? O! Gura baleu Berak nire bizitza neure gaiztakeri guztien orderako eta Bere donearen omenerako artu!

—Iauna, esan eutsan morroi batek onetan —ientea dago.

—Non?

—Ementxe aurreko aldean, izketea dantsut.

—Ez da ardura: bakezko ientea izango da.

—Ez da ohea, iauna, ixill-ixillik neu ionda, zeintzuk diran ikustea?

—Itxi eiozu, eta goazen aurrera. Iaungoikoak...

Adalbaldok azkenengo itzak ez zituan ondo amaitu. «Bera da! Bera da! Duke! Prankotarra! Kristiñaua! Lapurra! Gure alaben ostutzaillea!» Onek eta beste olango estarri askotatik batera urtendako oin eta deadarrak entzun ziran trumoi garratz, gogor eta ikaragarri baten antzera, inpernuko gaizkiñ zarrak arima bat galtzean, egingo dituen garaxiren irudira, eta Adalbaldoren gorputza ingur guztietatik iaurtiriko eun gezi

eta geiagok iosi-iosi eginda itxi eben. Adalbaldo erruki garrizko «Jesus» bat esanda zalditik bera iausi zaneke, gainean eban Portun, begi bietatik otsoen txingarrezko begiradea boteaz, aotik amorroaren bitza eta lerdea eriola. Dukea ordurako ondo ilda egoan, baiña ondo ill bagako aberea eiztariak amaituten daben legez, Portunek aizkoarakada batean dukeari burua erdibitu eutsan, eta «bein edo bein tximista orrek nire eskuetan iausi bear zenduan» esanaz, gorpuaren gainean bere oin batg ipiñirik, Ozinbelzkoak deadar egin eban menditarren zanzoa.

Adalbaldoren morroiei ez eutsen ezer egin, baina ikaratuta egozan danak. Portunek lagunak Riktrudisen aideak ziran, eta euren artean egoan Lope ondo ardaoz betea, barrez barrez...

XX SAMIN GOZOA

Suak eta iai entzungarriak egin zituen Auñemendin Adalbaldo il zanean.

Zotiñ, zizpuru, illuntasun eta negar andiak eroan zituan Erbestera Adalbaldoren eriotzako albisteak.

Gudako egunetan alan gertau oi da: batzuen garaia, bestien menpea: alde batekoen algaratzarra, bestekoen malko-iturria izaten da beti.

Riktrudiseri gizon asko ioan iakozan dolamen eta errukia erakustera. Kurrukarako itzak esaten zituen danak: mendi guztiak erre eta kiskaldu, gaiztakerirako bakarrik bizi zan iente dongea bein betiko amaitu: aizkora bat iasoteko altasuna eukan guztia Auñemendira eruan, gizon basatiai euren leize zuloetaraino iarraitu, eta ill danak antxe basurdeak ilten diran gisara: ori gura eben.

—Ez olangorik, —ziñoan alargun gazteak—. Nire senarra bake zalea zan, bakeak egitera ioian: ez egizue, bada, bere gogoaz kontrako gauzarik egin; parkatu egiozue guztiai Adalbaldoren izenean. Orrezaz gainera, gogoan eduki egizue —eta au da niretzat gauzarik mingarriena—, dukea ill daben gizonak neure erritarrak eta neure aideak zirala, ni menditik ona beragaz etorri nintzalako, ezagututen ez ebelako, gizon gaiztotzat eta Euskal-Erriaren areriotzat eukelako. Bere odola gura eben; orain bere odolez ase dira, eta bakerako inoiz baiño bide obean billatuko dituzue. Iaungoikoaren izenean, bada, bakea egin eikezue, Adalbardok zerutik lagunduko deusuta.

Riktrudisek, Adalbaldo ill ondorean, bere eskuaren eske etorri iakozenari iaramonik egin barik, bere burua bakartadean gordeteko asmoak artu zituan. Zer emon eikeon Lurrak? Gauza andirik ez: beste gizon andikiren baten eskua, eskintzen eutsan legez, erregeren iauregian bizi izatea, egun batzuetarako ondasunak, ames baten antzera iges egiten eben iolas-pozak, eriotzako ate ondoan bakarrik itxiko eben lagunak: utsa dana, arantzartean ezerez bat.

Eta gainera Riktrudis ezin zeitekean Adalbaldogaz aztu. Bein emon eutsazan berari biotza, gogoa eta izatea, eta bereak bakarrik izan zeitekezan. Alperrik, bada, zaldunik ezagunenak bere esku eta ondasunak eskinika ioango iakozan: ez eban geiago gizonakaz ezer gura: aurrerantzean, bere izate guztia senarraren gomuteari eta Iaun Egilleari emon

bear eutsan. Gelditu zedilla Lurra bere itsura utseko gauzakaz. Riktrudis baoian Iaungoikoagana; bada bekian «gizonen iauregietan urte asko baiño, obeto zala Iaunaren aurrean egun bat igarotea». Lurrean eta lurta-rrakaz naikoa egun igaro zituan.

Amandoren esonde onak iarraiturik, bada, Mauronto seme nagusia ipiñi eban osaba lenapezpikoaren eskuetan, milla on gauza esanda gero, eta beste iru alabakaz Done Benitotarren bapilde batean sartu zan.

Baiña an sartu baiño lenago Riktrudisi igaroriko gauza bat emen esatea ondo etorriko da. Adalbaldo il da gelditu zan tokia bere begiakaz ikusi gura izan eban, bere senarra lenengo lurpean sartu eben tokian arren eta agur batzuk egin gura izan zituan, eta orretarako Aitz-barrene-runtz ioan zan: eta an, azken agurrak esaten ezin asperturik, egun batean, eta bian, eta iruan, kurutze baten onduan belauniko, ordu luzeak igaro ebazan. Begoan bein, bakarrik ain zuzen, negarrez, zotinga eta arrenetan, beti legez, eta sartu iakon bitartean ixill-ixillik illerrira euskaldun mendi-tar bat, Portun berbera.

Portun astiune andian egon zan Riktrudiseri begira, onek igarri barik. Negar egiteko gogoa etorkon euskaldun gogorrari ainbeste urtean ikusi bagako adiskide maitea aiñ negartsua billatu ebanean. Gizona barrurago sartzen asi zanean, begiratu eban emakumeak nor ete zan, eta begirada baten ezagutu eban bere arerio maitalea.

—Zer dakarzu zuk ona? —itandu eutsan Riktrudisek bapere ikara-tu barik.

—Zeu ikustera etorri naz, Riktrudis, eta Auñemendiko bideak zabalik daukazuzala esatera.

—Eskerrikasko, baiña ez daukat oraiñ Auñemendira ioan bearrik.

—Zeure erria ez dozu maite?

—Baí, baiña beste bat maiteago.

—Prankotarrena?

—Ez: zerua.

—Eta or lurpean dagoan ori maite zenduan?

—Biotz guztiagaz. Berari bizitzea emoteagaitik itxiko neuke neurea.

—Orduan orri biztzea kendu dautsenak guztiz gorrotauko dituzu?

—Ori ez: ez dot nik iñor gorrotau gura. Nire senarra ill dabenagai-tik egunero arren egingo dot neugaz batera zeruan gertau daitezana.

—Zeruan zeugaz batera? Eta nondik ioaten da zerura?

—Kristiñau onak daroen bidetik.

—Eta zeru orretan guztiak alkar maitetuten dabe?

—Guztiak. Ara bazatoz, an maitetuko zaitut. Agur.

Riktrudisek Portuni agindu eutsana bere bizitza guztian egiñ eban. Bakartadean igaro zituan bere azken ordurarteko egunak, bere senarra ill ebenagaitik eta Euskal-Erri maiteagaitik erregututen.

Maillarik mailla gauza on guztietan goren-goreneraiño igon eban; bapildeko buru izan zan berrogei urtean, eta bere alaba eta mendeko guztiai milla onbide erakutsita gero, zeruetan sartzeko eukan gurari andi gozo gozo batek ill eban Auñemendiko Lorea, 687-garren urtean, 74 urte zituala.

Bere bitartez Iaungoikoak egin zituan mirariakgaitik, Elizeak, Riktrudis il-tzanetik urte batzuetara, Altaretan ipiñi eban, eta euskaldun askok done Riktrudisen izena iakiñ ez arren, Prantzia eta Beljikatarrak ezagutu eben antxiñetatik zenbateraiño dakian zeruetatik lagunduten, eta bere izenaren onoregarritzat eliza bat eta beste baiño geiago iaso zituen.

XXI GUENA

Ara nik ikusi eta ikasitako gauzak esan, irakurlea. Baiña badatik zerbait geiago iakin naian egongo zarana, eta zuri deusudan begiruneagaitik albistetxu batzuk geiago emon gura neuskizuz.

Amando iauna onkaiz bete-beterik, Riktrudis baiño iru urte lenago ilda ioan zan Iaungoikoagana, Euskal-Errian, kristiñauak asko ugaritu zirala ikusita gero.

Auñemendin bake osasungarriaren argi ederra agertu zan noizbaiten, Riktrudisen arrenari eskerrak; eta Portun, emakume donea azkenengo ikusi ebanetik laster bere erruak ezaguturik, kristiñau egin zan, eta arako don Pablo baten gizara, zar-zarra zala bere, erririk erri ebillen Iesukristoren legea zabaltzen, bere gaztetako gaiztokeri guztiak autor-tuaz. Riktrudisegaz gura eban bizi zeruetan.

Lope Nagi errukarria, moskor andi baten ostean sormiñak io eta izan, barbarik egin baga.

Adalbaldo prankotarra eta bere seme alaba Mauronto, Clotsenda, Eusebia eta Adalsenda, laurak, bizitza on baten bitartez eriotza on batera eldu ziran, eta zeruan daukaguz oraiñ gure bitartekotzat.

Euskaldun guztiok an gertau gaitezala.

Baiña ez daigun aztu euskaldunak garala esanda beste barik ez gara-la zeruetan sartuko.